

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АЕРОКОСМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
М. Є. ЖУКОВСЬКОГО «ХАРКІВСЬКИЙ АВІАЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ»

ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

*читай,
аналізуй,
спостерігай,
опановуй,
підкорюй,
імпровізуй,
самовдосконалюйся !*

науково-виробничий журнал

№ 4 (40), 2020

Харків 2020

ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

№ 4 (40) 2020

Науково-виробничий журнал

засновано у 2010 році

Співзасновники: Східноукраїнський національний університет імені В. Даля; Національний аерокосмічний університет імені М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

Журнал зареєстровано в Міністерстві юстиції України

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

Серія КВ № 23547-13387 ПР

від 31.08.2018 р.

ISSN 2221-8440 (Print)

ISSN 2663-2896 (Online)

<http://nti.khai.edu/ojs/index.php/cher>

Журнал внесено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата наук (економічні науки).

Наказ Міністерства освіти і науки України № 1301 від 15 жовтня 2019 р.

Журнал індексується міжнародними наукометричними базами :

Index Copernicus International (*Польща*);

Ulrich's Periodicals Directory (*США*);

Research of Bible (*Японія*);

Scientific Indexing Services (*США–Австралія*);

Google Scholar; CrossRef; WorldCat;

Eurasian Scientific Journal Index;

Open Academic Journal Index;

International Innovative Journal Impact Factor.

Головний редактор:

Т. В. Калінеску, д-р екон. наук, проф.,

заслужений діяч науки і техніки України, Scopus ID 57201301529

Відповідальний редактор:

Г. С. Ліхоносова, д-р екон. наук, доц., Scopus ID 57201290872

Редакційна колегія:

Л. А. Костирко, д-р екон. наук, проф. (*заступник головного редактора*); С. К. Рамазанов, д-р екон. наук, д-р техн. наук, проф. (*голова редакційної колегії*); М. Г. Безпарточний, д-р екон. наук, доц.; І. Р. Бузько, д-р екон. наук, проф.; В. В. Дружиніна, д-р екон. наук, проф.; Ю. Ю. Д'яченко, д-р екон. наук, проф.; І. В. Заблудська, д-р екон. наук, проф.; О. В. Панухник, д-р екон. наук, проф.; Е. Гамс, Ph.D. in Economic, проф. (*Естонія*); В. Драшкович, Ph.D. in Economic, проф. (*Чорногорія*); Ю. Закжевський, Ph.D. in Economic (*Польща*); Н. М. Іманов, д-р екон. наук, проф. (*Азербайджан*); М. Т. Койчуєва, д-р екон. наук, проф. (*Киргизстан*); В. Г. Папава, д-р екон. наук, проф. (*Грузія*); П. Димова Пеева, д-р наук, проф. (*Болгарія*); А. Ф. Расулев, д-р екон. наук, проф. (*Узбекистан*); М. У. Рахімбердінова, Ph.D. in Economic (*Казахстан*); Б. Сегаль, Ph.D. in Economic, проф. (*Угорщина*); Л. Стемплевська, Ph.D. in Economic (*Польща*); А. Стратан, д-р екон. наук, проф. (*Молдова*); Сузі Сухендра, Ph.D. in Economic (*Індонезія*); У. С. Хикматов, д-р екон. наук, проф. (*Таджикістан*); Н. Цогані, Ph.D. in Economic (*Греція*).

Відповідальний за випуск: Костирко Л. А., д-р екон. наук, проф. (*Україна*).

Рекомендовано до друку та поширенню в мережі Internet:

Вченою радою Національного аерокосмічного університету імені М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (протокол № 5 від 22 грудня 2020 р.).

Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 6 від 22 грудня 2020 р.).

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв, назв підприємств, організацій, установ та іншої інформації несуть автори статей. Висловлювані у статтях думки можуть не співпадати з точкою зору редакційної колегії та не покладають на неї ніяких зобов'язань.

Передруки і переклади дозволяються лише за згодою авторів та редакційної колегії.

© Національного аерокосмічного університету імені М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», 2020

© National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», 2020

Цей твір ліцензовано на умовах Ліцензії Creative Commons із зазначенням авторства — Некомерційна 4.0 Міжнародна.

Номер пропонує
БЛОГ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Калінеску Т. В.
З роком Бика до нових ярких і стрімких подій _____ 5

ТЕМАТИЧНІ РУБРИКИ

• **Економіка**

Asadullina N.
Modeling socio-economic processes in the Republic of Uzbekistan _____ 6

Божко В. П., Машкіна А. С., Омельченко О. Л.
Інтелектуальна власність науково-технічної продукції в умовах економіки знань _____ 10

Zboryna I.
Competitiveness of the national economy in the con-text of digitalization: trends and factors _____ 16

Gojayeve E., Aslanova A.
Security in the Azerbaijani economy _____ 24

Заблодська І. В., Серебряк К. І., Белоусова Л. І.
Декартова система координат як інструмент позиціонування об'єднаних територіальних громад України _____ 30

Калінеску Т. В.
Механізми інноваційної взаємодії суб'єктів господарювання в контексті трансформації економіки знань _____ 38

Rasulev A., Voronin S.
Formation of effective system of economic management is the main vector of modern reforms in Uzbekistan _____ 45

• **Фінанси, банківська справа та страхування**

Ліхоносова Г. С., Маджар В. М.
Фінансові аспекти управління експортно-імпортними операціями підприємств _____ 56

• **Облік і оподаткування**

Татар М. С., Ванярха Г. М.
Облік і аудит доходів і витрат підприємств в умовах глобальних викликів _____ 67

• **Маркетинг**

Коноваленко А. С.
Аналіз впливу соціального оточення на модель поведінки споживача _____ 76

• **Менеджмент**

Бондарєва Т. І.
Застосування системного підходу для побудови організаційної структури управління підприємством _____ 85

Mustafaev A., Naydenov N.
Conceptual aspects of competitiveness managing of the Northern region agro-industrial complex_92

Махрак С.
Digital model of material resources management in agriculture in Belarus _____ 98

НОВИНИ НАУКИ ТА ПРАКТИКИ

Процес отримання науковцем індивідуального гранту _____ 104

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ РЕКОМЕНДУЄ

Нові видання економічної літератури _____ 106

ПЕРЕЛІК РЕЦЕНЗЕНТІВ ПОТОЧНОГО ВИПУСКУ ЖУРНАЛУ

Вимоги щодо змісту та оформлення статей до науково-виробничого журналу
«ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ»

Sentence of number
BLOG SHEFF-EDITOR

Calinescu Tetyana
With year of the Bull to new bright and rapid events _____ 5

TOPICAL SUBJECTS

• *Economy*

Asadullina N.
Modeling socio-economic processes in the Republic of Uzbekistan _____ 6

Bozhko V., Mashkina A., Omelchenko O.
The intellectual property in the scientific and technical products in the condition of the knowledge economy _____ 10

Zboryna I.
Competitiveness of the national economy in the con-text of digitalization: trends and factors _____ 16

Gojayeva E., Aslanova A.
Security in the Azerbaijani economy _____ 24

Zablodska I., Serebriak K., Belousova L.
Cartesian coordinate system as a positioning tool of amalgamated territorial communities in Ukraine _____ 30

Calinescu T.
Mechanisms of innovative co-operation of business subjects in the context of transformation of knowledge economy _____ 38

Rasulev A., Voronin S.
Formation of effective system of economic management is the main vector of modern reforms in Uzbekistan _____ 45

• *Finance, Banking and Insurance*

Likhonosova G., Madzhar V.
Financial aspects of export-import management operations of enterprises _____ 56

• *Accounting and taxation*

Tatar M., Vaniarkha H.
Accounting and audit of enterprises revenues and expenses in conditions of global challenges _____ 67

• *Marketing*

Konovalenko A.
Analysis of the social environment influence on the consumer behavior model _____ 76

• *Management*

Бондарєва Т. І.
Use of the system approach to build organizational structure of enterprise management _____ 85

Mustafaev A., Naydenov N.
Conceptual aspects of competitiveness managing of the Northern region agro-industrial complex _____ 92

Makrak S.
Digital model of material resources management in agriculture in Belarus _____ 98

NEWS SCIENCE AND PRACTICE

The process of obtaining an individual grant by a scientist _____ 104

EDITORIAL BOARD RECOMMENDS

New edition of economic literature _____ 106

THE LIST OF REVIEWERS OF THE JOURNAL'S CURRENT ISSUE

REQUIREMENTS the content and the articles to scientific production journal
"TIME DESCRIPTION OF ECONOMIC REFORM"

З роком Бика до нових ярок і стрімких подій

Ми усі вже притомились від локдаунів, дистанційної праці, спілкуванні в on-line, самоізоляції та обмеженості у доступі до більшості наукових подій не тільки в нашій країні, але й за її межами. Безумовно, можна до цього додавати й проблематику Інтернет зв'язку, роботу в режимі нон-стоп, а ще й дискусії з приводу, що ніяка дистанційність не зможе замінити живого професійного спілкування. Рік, що минає навчив усіх нас бути готовим до різних несподіванок, долати різні труднощі, дбати про себе і берегти усіх оточуючих.

2020 рік був не простим, але ми з певною надією дивимось в майбутнє, бо ми не розгубили того потенціалу, що накопичили за 10 років з моменту виходу першого номеру нашого журналу. І цей 40 номер акумулює в собі усі наші надбання за цей період, якими ми пишаємось: це і коло наших авторів, що постійно розширюється; це і аудиторія наших читачів, що мотивує нас до постійного удосконалювання; це і наші постійні офіційні і неофіційні опоненти, котрі стимулюють нас до нових інновацій і рухів вперед, щоб відповідати сучасним викликам в науковому, освітянському та політико-економічному житті нашої держави та світовому суспільстві. Завдяки постійних пошуків досконалості ми накопичили певний досвід, професіоналізм, заслужили увагу аудиторії науковців різних країн, отримали високі рейтинги у тих науково-метричних базах, в яких зареєстровано журнал. Проте на цьому непростому шляху ми намагаємось дотримуватись тих традицій об'єктивності, неупередженості, науковості та новизни висвітлення результатів дослідження й подій, що відбуваються у науково-педагогічній спільноті, котрі означені на лаштунках нашого журналу.

Редколегія буде і надалі опановувати нові форми, інструменти і механізми підвищення наукової якості змісту, сутності та практичної цінності журналу.

Тож щиро бажаємо усім нашим прибічникам у прийдешньому році мати масу енергії та можливостей її реалізувати, розв'язати наболілі питання, прийняти виважені рішення і буквально купатися в успішності, важливості та значимості своїх досягнень. І хай наступний рік буде для усіх ярким, стрімким, наповнений чистими, благородними поступками, зробить нас у часи пандемії більш уважними до себе і своєї родини, у тому числі трудової. І хай все у нас здійсниться, а рік працювотого Бика у цьому нам допоможе!

Головний редактор науково-виробничого журналу «Часопис економічних реформ»

Т. В. Калінеску

УДК 338:004 (476)

JEL Classification: E02, L22

ASADULLINA N.¹

MODELING SOCIO-ECONOMIC PROCESSES IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

DOI: 10.32620/cher.2020.4.01

Formulation of the problem. This article reveals the theoretical aspects of the implementation of the process of modeling the socio-economic aspects of society, taking into account the developed development strategy of the Republic of Uzbekistan in the foreseeable future. *The aim of the research* is to characterize the process of modeling socio-economic processes in the Republic of Uzbekistan. *The object of the research* is the processes of development of environmental economics in Uzbekistan. *The methods* used in the research are logical, comparative, analytical, scientific and methodological. *The hypothesis of the research* is the assumption of the dependence of the size of the cost of recovering the ecological balance on the volume of national non-financial production assets. *The statement of basic materials.* The degradation and depletion of natural resources requires capital investments to develop new resources and enhance the exploitation of existing ones. *The originality and practical significance of the research* lies in the fact that the author substantiates the interrelation of the diseases of modern man with unfavorable environmental conditions arising through his own fault. The corresponding state of the environment determines up to 20% of morbidity and 50% of oncological diseases. A multiple correlation-regression analysis of the development of the national economy has been carried out. *Conclusions of the research* consist in justifying the fact that ecologically oriented structural reorganization involves a large-scale redistribution, overflow of resources from primary (agriculture and extractive industries) to secondary sectors of the economy (processing industry, construction, transport, communications), and then to tertiary (intellectual activities and services).

Key words:

modeling of socio-economic processes, multiple correlation and regression analysis, regression model, development strategy, living standards of the population.

МОДЕЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ В РЕСПУБЛІЦІ УЗБЕКІСТАН

Постановка проблеми. У даній статті розкриваються теоретичні аспекти здійснення процесу моделювання соціально-економічних аспектів життя суспільства з урахуванням розробленої стратегії розвитку Республіки Узбекистан в доступній для огляду перспективі. *Мета статті* – охарактеризувати процес моделювання соціально-економічних процесів в Республіці Узбекистан. *Об'єкт дослідження* - процеси розвитку економіки природокористування Узбекистану. *Методи, використані в дослідженні* - логічних, порівняль-вальний, аналітичний, науково-методологічний. *Гіпотеза дослідження* полягає в припущенні наявності залежності розміру витрат на відновлення екологічного балансу від обсягу національних нефінансових виробничих активів. *Виклад основного матеріалу.* Деградація і виснаження природних ресурсів вимагає капітальних вкладень для розробки нових ресурсів і посилення експлуатації вже наявних. *Оригінальність і практичне значення дослідження* полягає в тому, що автор обґрунтовує взаємозв'язок захворювань сучасної людини з несприятливими умовами навколишнього середовища, що виникають з його ж вини. Відповідне стан навколишнього середовища визначає до 20% захворюваності та 50% онкологічних захворювань. Здійснено множинний кореляційно-регресійний аналіз розвитку національної економіки. *Висновки дослідження* полягають в обґрунтуванні того, що екологічно орієнтована структурна перебудова передбачає широко-масштабне перерозподіл, перелив ресурсів з первинних (сільське господарство і видобувна промисловість) у вторинні сектори економіки (обробна промисловість, будівництво, транспорт, зв'язок), а

¹ Асадулліна Наїля Рамілівна, канд. екон. наук, доцент кафедри «Економіка праці та управління», Ташкентська філія «Російський економічний університет ім. Г. В. Плеханова», Ташкент, Узбекистан.

Asadullina Nailya, Ph.D. in Economics, Associate Professor of Economics Labor and Management Department Tashkent branch «Russian Economic University named G. V. Plekhanov», Tashkent, Uzbekistan.

ORCID ID: 0000-0001-7022-3638

e-mail: rasadullina@mail.ru

потім в третинні (сфери інтелектуальної діяльності та послуг).

Ключові слова:

моделювання соціально-економічних процесів, множинний кореляційно-регресійний аналіз, регресійна модель, стратегія розвитку, рівень життя населення.

**МОДЕЛИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ
В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН**

Постановка проблемы. В данной статье раскрываются теоретические аспекты осуществления процесса моделирования социально-экономических аспектов жизни общества с учетом разработанной стратегии развития Республики Узбекистан в обозримой перспективе. *Цель статьи* – охарактеризовать процесс моделирования социально-экономических процессов в Республике Узбекистан. *Объект исследования* – процессы развития экономики природопользования Узбекистана. *Методы, использованные в исследовании* – логический, сравнительный, аналитический, научно-методологический. *Гипотеза исследования* состоит в предположении наличия зависимости размера затрат на восстановление экологического баланса от объема национальных нефинансовых производственных активов. *Изложение основного материала.* Деградация и истощение природных ресурсов требует капитальных вложений для разработки новых ресурсов и усиления эксплуатации уже имеющихся. *Оригинальность и практическое значение исследования* состоит в том, что автор обосновывает взаимосвязь заболеваний современного человека с неблагоприятными условиями окружающей среды, возникающими по его же вине. Соответствующее состояние окружающей среды определяет до 20% заболеваемости и 50% онкологических заболеваний. Осуществлен множественный корреляционно-регрессионный анализ развития национальной экономики. *Выводы исследования* состоят в обосновании того, что экологически ориентированная структурная перестройка предусматривает широкомасштабное перераспределение, перелив ресурсов из первичных (сельское хозяйство и добывающая промышленность) во вторичные секторы экономики (обрабатывающая промышленность, строительство, транспорт, связь), а затем в третичные (сферы интеллектуальной деятельности и услуг).

Ключевые слова:

моделирование социально-экономических процессов, множественный корреляционно-регрессионный анализ, регрессионная модель, стратегия развития, уровень жизни населения.

Problem statement. A distinctive feature of modern society is its constant modernization and diversification, and the ongoing changes are ambivalent: some are improving, others are falling into decline. Therefore, there is a need to analyze the socio-economic aspects of society, one of the tools of which is the modeling of various aspects of social development, such as environmental, demographic, production.

Analysis of recent research and publications. The emphasis on the development of socio-economic aspects of the life of society is made in the Program for the implementation of the Strategy of Action in five priority areas of development of the Republic of Uzbekistan in 2017-2021, which sets the task of "reducing the role of the state in regulating the socio-economic development of the country, decentralization and democratization of the public administration system" [1].

The relevance of modeling the socio-economic aspects of the population's life is associated with the transitional processes of economic transformation in the context of globalization, when an incorrectly chosen strategic decision threatens the development of society, the prevention of which involves the use of an econometric

modeling tool. It is especially important to simulate the processes of social development in a crisis, when the level of uncertainty of the socio-economic environment increases, the degree of its variability increases, and the importance of various pathoeconomic factors also increases [2].

The aim of the article is characteristic the process of modeling socio-economic processes in the Republic of Uzbekistan.

Presenting main material. Econometric modeling of socio-economic systems is an ambiguous process. However, its rational use is one of the factors in increasing the competitiveness of economic systems, taking into account the possibilities of modern information technologies for making decisions in the future.

The use of models in the study of the socio-economic aspects of life is aimed at performing a number of functions: to deepen knowledge of the operating systems; identify the way to improve them; make a comparative analysis of a real object and its mathematical model, which will determine the qualitative characteristics. Heuristic modeling functions are to identify negative trends and positive ways to solve problems.

Simulation has its own goals: to find out the state of the problem at the moment; to identi-

fy "critical" moments of contradictions; identify development trends and factors correcting unwanted development; to search for optimal options for resolving problems, to intensify the activities of state and public organizations.

The fact that the model cannot reflect the whole picture of the process, but only reflects its individual aspects, is an integral property of the model. On the one hand, this property of the method makes it difficult to analyze the process as a whole, taking into account all the various interconnections of factors. At the same time, the effectiveness of the model depends not only on how well the process is theoretically studied, but also on how successfully the modeling techniques can be applied in each specific case.

On the other hand, the property under consideration provides a valuable opportunity to isolate and simulate the most significant factors in the model and, on this basis, to study their action and interrelationships with other essential factors and the process as a whole. Here lies the possibilities for using the modeling method for predictive purposes: based on knowledge about the functioning of the most important factors that determine the dynamics of the process, it is possible to predict its further development. The use of the strengths of the modeling method and

knowledge of its weaknesses, the combination of this method with others, quantitative analysis with a qualitative one gives grounds to obtain reliable results.

When modeling social processes, a variety of goals are set and a variety of tasks are solved. With the help of modeling, the optimal sizes are determined, the behavior of the system is predicted, the factors are analyzed, as a result of which a different standard of living is justified [3].

The standard of living of the population is one of the most important indicators of the economic development of any country. For a comprehensive analysis of the standard of living of the population, the following indicators are used: the level of per capita income of the population, the degree of differentiation of the population by income and consumption, the size of the subsistence minimum, the level of poverty of the population, as well as the living standard, that is, the minimum amount of consumer goods, which is guaranteed by the state.

Living standards are characterized by indicators, and the possibilities of their implementation are calculated by modeling, one of which is the indicator of GDP per capita.

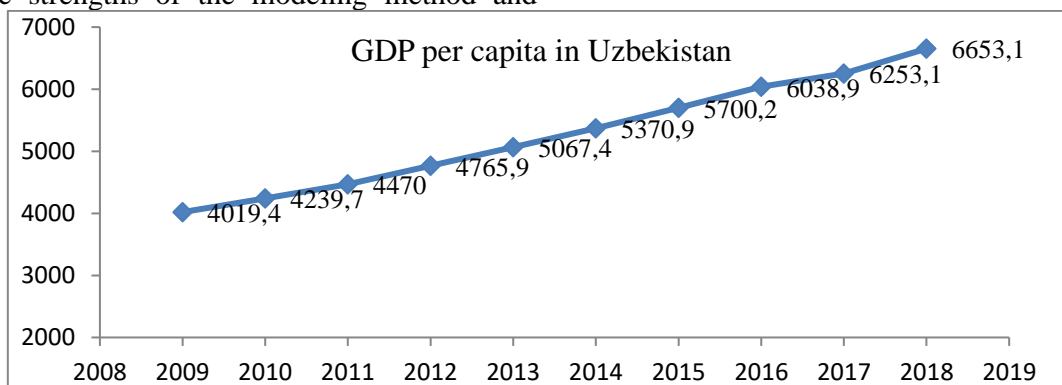

Figure 1 – Dynamics of the GDP per capita indicator in Uzbekistan for the period 2009-2018

Source: developed by the author based on [4]

The indicators of the standard of living of the population, in turn, are investigated using a whole system of techniques and methods, in particular, methods of statistical and econometric modeling. The issues of regulation and management of socio-economic processes, including the standard of living of the population, imply the construction and development of econometric models. The particular difficulty of modeling socio-economic processes is that it requires theoretical understanding in accordance with the existing social reality.

The relevance of modeling socio-economic processes in a market economy is primarily due to the fact that it is an integral part of forecasting, which determines the effectiveness of management of the socio-economic sphere.

In the analysis of socio-economic processes, including the well-being of the population, on the basis of economic and mathematical methods, econometric models occupy a special place, which make it possible to identify and measure quantitative relationships between the studied indicators and the factors influencing them.

Econometric models in the study of the standard of living of the population are used depending on the goals and directions of the analysis, as well as on the availability of information. In this regard, a model of the dependence of GDP per capita in Uzbekistan on inflation and unemployment rates for the period 2009-2018 was built and interpreted.

Based on the analysis of the matrix of paired correlation coefficients, the absence of the phenomenon of multicollinearity of factors was revealed, in connection with which all of the above factors were included in the model. As a result of multiple correlation-regression analysis, the following regression model with a full set of factors was obtained:

$$Y = 25180,8 - 2456,83X_1 - 103,01X_2, \quad (1)$$

where Y - GDP per capita, mln. soums.

X_1 - unemployment rate, %

X_2 - inflation rate, %

In mathematical modeling, it is necessary to assess the adequacy of the constructed model, that is, the correspondence of the model to the real process, when we mean not just adequacy, but its compliance with those properties that are considered essential for research. Checking the adequacy of econometric models is a serious problem, since without such a check, the application of modeling results in management decisions may be impossible.

Conclusions and prospects of further researches. The analysis of the constructed model revealed the following: the factors included in the model contribute to a decrease in the standard of living. In particular, an increase in the unemployment rate by 1% leads to a decrease in GDP per capita by 2,456.83 million soums, respectively, an increase in the inflation rate by 1% reduces by 103.01 million soums, i.e. there is an inverse relationship between the ratio of GDP per capita to unemployment and inflation. At the same time, a comparative analysis of the influence of factors on the volume of GDP per capita notes a stronger influence on it of the unemployment rate than the inflation rate, which can be a guideline for managing the socio-economic development of society in the future. The multiple correlation coefficient equal to 0.8587 shows that the relationship between the level of GDP per capita and the factors included in the model is strong and this confirms the correctness of the hypothesis about the relationship between the indicators included in the

model. The multiple coefficient of determination equal to 0.7377 shows that the variation in the level of GDP per capita by 73.77% depends on the variation of the factors included in the model, which indicates the adequacy of the model.

The estimation of the significance of the regression equation as a whole was carried out using the Fisher's F-criterion, and since the condition $F_{calc} > F_{tabl}$ is satisfied, the hypothesis of the statistical significance of the econometric model and its use for decision-making or forecasting for the future is accepted with a probability of 95%.

Thus, the approach to constructing econometric models of socio-economic aspects of society at the current level of research has the right to exist.

References

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "Strategy of actions in five priority directions of development of the Republic of Uzbekistan in 2017-2021". dated February 7, 2017 No. UP-4947
2. Pavlov, K. (2009). Pathological processes in the economy. Moscow: Master, 461.
3. Modeling social processes. URL: https://spravochnick.ru/sociologiya/suschnost_i_principy_socialnyh_processov/modelirovanie_socialnyh_processov/
4. Official site of the State Committee on Statistics of the Republic of Uzbekistan. URL: <http://www.stat.uz>.

Література

1. Указ Президента Республики Узбекистан «Стратегия действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах». от 7 февраля 2017 года № УП-4947
2. Павлов К. В. Патологические процессы в экономике. Москва: Магистр, 2009. 461 с.
3. Моделирование социальных процессов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://spravochnick.ru/sociologiya/suschnost_i_principy_socialnyh_processov/modelirovanie_socialnyh_processov/
4. Официальный сайт Государственного комитета по статистике Республики Узбекистан. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.stat.uz>.

Стаття надійшла

до редакції : 20.10.2020 р.

Стаття прийнята

до друку: 28.12.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Asadullina N. Modeling of socio-economic processes in the Republic of Uzbekistan / N. Asadullina // Часопис економічних реформ. – 2020. – № 4 (40). – С. 6–9.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ В УМОВАХ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

DOI: 10.32620/cher.2020.4.02

Постановка проблеми. Створення науково-технічної продукції є метою наукових досліджень та дослідно-конструкторської діяльності, що виконуються працівниками науково-дослідних організацій та викладачами вищих навчальних закладів. Ефективність цих досліджень у значній мірі залежить не тільки від рівня професійної підготовки, але й від особливих якостей виконавців, зокрема від їхнього інтелектуального рівня. В умовах економіки знань та широкому спектрі форм власності важливе значення набуває саме рівень інтелектуальної власності як умови успішного вирішення будь-яких проблем. *Метою статті* є дослідження впливу інтелектуального рівня на якість вирішення саме науково-технічних проблем, зокрема в галузі створення нової техніки. *Об'єктом дослідження* виступає методика вирішення науково-технічних проблем в галузі металообробки за умови забезпечення високої якості виробів. *Базисом методологічних спостережень* є проаналізовані звіти міжнародних установ та організацій та їхні рекомендації переходу до нового типу економіки. *Гіпотезою дослідження* стало припущення, що якість науково-технічної продукції не тільки від кваліфікації але й від значного інтелектуального рівня виконавців. *Виклад основного матеріалу.* При розробці та підготовці серійного виробництва науково-технічної продукції розраховується лімітна ціна, яка визначає границю вартості, вище якої споживачеві продукції стає не вигідно її придбання. Виходячи з цього гасла, бачимо що багато країн сфокусувалися на людині, як на головному «двигуні» всіх процесів діяльності держави як всередині так і ззовні. Отже, для того щоб людина розвивалась, а разом з нею і держава, потрібне забезпечення соціального комплексу потреб, де головним виступає – освіта. *Оригінальність та практична змістовність дослідження* полягає у запропонованому системному зв'язку складових економіки знань. Проведене дослідження дозволяє зробити висновки, що перед Україною постає багато невирішених соціальних та економічних задач де головне місце займає – розкриття потенціалу людини. Для визначення лімітної ціни на розробку науково-технічної продукції необхідно мати дані щодо вимог відносної вартості цієї продукції та значення нормативу рентабельності, що використовується при ціноутворенні вартості промислових зразків.

Ключові слова:

інтелектуальна власність, науково-технічна продукція, економіка знань, вартість наукоємних виробів.

¹ **Божко Валерій Павлович**, д-р техн. наук, професор, професор кафедри технології виробництва літальних апаратів, Національний аерокосмічний університет ім. М.С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Bozhko Valery, Doctor of Technical Sciences, Professor, Professor of Aircraft Production Technology Department, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0002-1275-4403

e-mail: v.bozhko@khai.edu

² **Машкіна Аліна Сергіївна**, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти – доктора філософії (PhD) кафедри фінансів, обліку і оподаткування, Національний аерокосмічний університет ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Mashkina Alina, a third-level (academic) higher education student – PhD in Finance, Accounting and Taxation Department, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0002-5080-1063

e-mail: a.mashkina@khai.edu

³ **Омельченко Ольга Леонідівна**, старший викладач кафедри публічного управління та підприємництва, Національний аерокосмічний університет ім. М.С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Omelchenko Olga, Senior Lecturer of Public Administration and Entrepreneurship Department, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0003-4587-1048

e-mail: omelolga79@gmail.com

THE INTELLECTUAL PROPERTY IN THE SCIENTIFIC AND TECHNICAL PRODUCTS IN THE CONDITION OF THE KNOWLEDGE ECONOMY

Formulation of the problem. Creation of scientific and technical products is the purpose of scientific research and research and development activities performed by employees of research organizations and teachers of higher educational institutions. The effectiveness of these studies largely depends not only on the level of training, but also on the special qualities of performers, in particular on their intellectual level. In the conditions of knowledge economy and a wide range of forms of ownership, the level of intellectual property becomes important as a condition for successful solution of any problems. *The aim of the article* is to study the influence of the intellectual level on the quality of solving scientific and technical problems, in particular in the field of creating new technology. *The object of research* is the method of solving scientific and technical problems in the field of metalworking, provided that the high quality of products. As a basis for *methodological supervisions*, we have taken that analysis of international organizations and their recommendations on the transition to a new economy. The practical side of lined up relations became basis of *methodological supervisions* between a population and government bodies all levels. *The hypothesis of the study* was the assumption that the quality of scientific and technical products not only from the qualifications but also from a significant intellectual level of performers. *The statement of basic materials.* In the development and preparation of serial production of scientific and technical products, first of all, the limit price is calculated, which determines the limit of the value above which the consumer of the product becomes unprofitable to purchase it. Based on this slogan, we see that many countries have focused on people, as the main "engine" of all processes of the state's activity both inside and outside. So, in order for a person to develop, and with it the state, it is necessary to ensure a social complex of needs, where education is the main thing. *The originality and practical significance of the research* is the proposed systemic linkage of the components of the knowledge economy. The conducted research leads to the *conclusion* that there are many unresolved social and economic problems where Ukraine will occupy the main place – unlocking human potential. To determine the limit price for the development of scientific and technical products, it is necessary to have data on the requirements of the relative value of these products and the value of the rate of return used in pricing the value of industrial designs.

Key words:

intellectual property, scientific and technical products, knowledge economy, cost of science products.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ СОБСТВЕННОСТЬ В НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ПРОДУКЦИИ В УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИКИ ЗНАНИЙ

Постановка проблемы. Создание научно-технической продукции является целью научных исследований и опытно-конструкторской деятельности, выполняемые работниками научно-исследовательских организаций и преподавателями высших учебных заведений. Эффективность этих исследований в значительной степени зависит не только от уровня профессиональной подготовки, но и от особых качеств исполнителей, в частности от их интеллектуального уровня. В условиях экономики знаний и широком спектре форм собственности важное значение приобретает именно уровень интеллектуальной собственности как условия успешного решения любых проблем. *Целью статьи* является исследование влияния интеллектуального уровня на качество решения именно научно-технических проблем, в частности в области создания новой техники. *Объектом исследования* выступает методика решения научно-технических проблем в области металлообработки при условии обеспечения высокого качества изделий. *Основой методологических наблюдений* были взяты и проанализированы отчеты международных организаций и их рекомендации перехода к новой экономике. *Гипотезой исследования* стало предположение, что качество научно-технической продукции не только от квалификации, но и от значительного интеллектуального уровня исполнителей. *Изложение основного материала.* При разработке и подготовке серийного производства научно-технической продукции в первую очередь рассчитывается лимитная цена, которая определяет границу стоимости, выше которой потребителю продукции становится невыгодно ее приобретения. Исходя из этого лозунга, видим что многие страны сфокусировались на человеке, как на главном «двигателе» всех процессов деятельности государства как внутри так и снаружи. И так, для того чтобы человек развивался а вместе с ней и государство, требуется обеспечение социального комплекса потребностей, где главным выступает – образование. *Оригинальность и практическая значимость* исследования заключается в предложенной системной связи составляющих экономики знаний. Проведенное исследование позволяет *сделать выводы*, что перед Украиной стоит много нерешенных социальных и экономических задач, где главное место занимает - раскрытие потенциала человека. Для определения лимитной цены на разработку научно-технической продукции необхо-

димо иметь данные о требованиях относительной стоимости этой продукции и значение норматива рентабельности, используемой при ценообразовании стоимости промышленных образцов.

Ключевые слова:

интеллектуальная собственность, научно-техническая продукция, экономика знаний, стоимость наукоемких изделий.

Постановка проблеми. Як відомо, ринкова економіка закріплює право на різноманітність форм власності, визначаючи при цьому, що об'єкти інтелектуальної власності є реальним товаром. Тому зростає інтерес до питань регулювання прав на цю власність, її захист і використання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Під впливом переходу до економіки знань, що відповідає п'ятому та шостому технологічним укладам розвитку [1], важливу роль відіграє не гонитва за нарощуванням потужностей, а насамперед можливість інноваційного виробництва, товарів та послуг які базуються на інтелектуальній складовій.

Інтелектуальна складова виробництва – забезпечую соціально-економічний прогрес та завоювання конкурентоспроможних позицій на міжнародній арені. Одним з перших дослідників, який поклав початок вивчення питання інтелектуальної власності, можна вважати Фріца Махлупа – засновника економіки знань, ввівши поняття «індустрії знань» [2]. Також, великий вклад в розвиток інтелектуальної власності на рівні розвитку фірм внесли Д. Кеннет Гелбрейт, М. Мелоун, Т. Стюарт.

Не оминуло це питання і вітчизняних вчених на кшталт В. Базилевича, О.Гришної, В. Ільїна, А. Колота, які своїми працями суттєво розкрили та доповнили методологічні засади функціонування інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Право власності – найбільш широке речове право, яке дає можливість володарю-власнику і тільки йому визначати зміст і напрямки використання майна, яким він володіє.

Серед відомих видів власності слід визначити наступні [3]:

- власність, яка складається з рухомих об'єктів (автомобілі, мото-вело апарати і т.п.);

- нерухома власність – земля і постійно розміщені на ній об'єкти;

- інтелектуальна власність, об'єктами якої є творіння людського розуму та інтелекту.

Головні ознаки, які відрізняють інтелектуальну власність від інших її форм, полягають в наступному:

- Об'єктами інтелектуальної власності є творення людського розуму, його інтелекту. До них відносять: літературні і художні твори; наукові праці; винаходи; наукові відкриття; промислові зразки; комп'ютерні програми та інше;

- Предметом інтелектуальної власності є інформація, яка може бути представлена на матеріальному носіїві і розповсюджена в необмеженій кількості копій. При цьому власністю є не ці копії і матеріальні носії, а представлена в них інформація, тобто передача прав на матеріальний носій не дає права на інтелектуальну власність;

- Інтелектуальна власність характеризується ознакою пріоритетності і може бути депонованою;

- У відношенні до інтелектуальної власності можуть бути виділені права власника (майнові права) і виключно авторські права.

Автору інтелектуальної власності незалежно від його майнових прав, належать наступні особисті права:

- право авторства – тобто право вважатися автором об'єкта інтелектуальної власності;

- право на ім'я, зокрема право визначати форму покажчика імені автора інтелектуальної власності: під своїм ім'ям, під умовним ім'ям (псевдонімом) або анонімно;

- право недоторканості (цілісності) – тобто право на захист як об'єкта інтелектуальної власності, так і його назви від різних перекручувань або інших посягань, які могли б надати шкоду честі і достоїнству автора.

Зазначимо, що на інтелектуальну власність розповсюджуються деякі специфічні обмеження, наприклад, обмеження продовження дії авторського права і патентів.

В залежності від особливостей утворення, інтелектуальна власність поділяється на промислову власність і об'єкти, що охороняються авторським правом.

У відповідності до Паризької конвенції з охорони промислової власності [2] передбачається, що охороні підлягають наступні об'єкти:

- Винаходи. Цей вид власності, як правило, охороняється патентами на винаходи (документами, що видаються відповідними урядовими установами).

- Корисні моделі. Ця назва надається деяким винаходам в галузі механіки. Вони також можуть бути названі патентами, тоді її необхідно вказувати як патент на корисну модель.

- Промислові зразки. Ці об'єкти відносяться до сфери дизайну і використовуються як моделі у виробництві. Вони захищені від протиправного копіювання на термін в п'ять, десять або п'ятнадцять років. Документами, що засвідчують захист промислового зразка є свідоцтво про реєстрацію або патент. На відміну від патенту на винахід, цей документ має назву патенту на промисловий зразок.

- Товарні знаки і знаки обслуговування. Це символи, що свідчать про те, хто несе відповідальність за товари та послуги, що пропонуються населенню. Одинакові товари можуть виготовлятися різними виробниками і розповсюджуватися різними продавцями, і всі вони можуть використовувати свої товарні знаки.

- Фірмові найменування. Зазвичай вони слугують для розпізнавання підприємств і виділення їх серед інших. Якщо товарний знак дозволяє відзначати товари або послуги підприємства, то фірмове найменування вказує на підприємство без будь-якого посилення на товари або послуги і характеризує репутацію цього суб'єкта в цілому. Таким чином, фірмове найменування є важливою характеристикою того підприємства, якому воно належить.

- Вказування на джерело і найменування місця походження. Це свідчення про те, що продукт або послуга виготовлені в певній країні, регіоні або в конкретному місці. Загальне правило полягає в тому, що використання невірних або таких, що вво-

дять в оману вказівок на джерело походження, є незаконним.

- Перешкоджання недобросовісній конкуренції. Тобто протидія таким актам конкуренції, які суперечать чесній промисловій або торгівельній практиці.

Наразі можна відмітити наступні об'єкти інтелектуальної власності, які охороняються авторським правом (копірайтом): літературні твори; музичні твори; твори живопису; твори кінематографії; наукові твори; наукові відкриття.

Термін «копірайт» тут означає дію, яка може проводитися тільки автором твору або з дозволу автора. Ця дія полягає у виготовленні копії товару.

Для створювача продукту розумової діяльності копірайт – це в основному право на визначення автора твору і право мати з нього прибуток шляхом одержання протягом певного періоду доходу, що приносить це творіння.

Захист копірайта передбачає, що використання будь-ким творів або деяких, пов'язаних з цим дій, є незаконним, за виключенням тих випадків, коли є дозвіл автора або володаря копірайта. Мова йде, зокрема, в копіюванні або відтворенні любим засобом і в будь-якій формі певного виду твору, в публічному представленні деяких творів та іншими засобами. Для такого використання необхідно попередньо одержати дозвіл, хоча в деяких випадках право на опублікування замінюється простим правом на винагороду, або навіть без виплати винагороди.

На цей час в державі створена відповідна система вартісної оцінки об'єктів інтелектуальної вартості, яка враховує наступні показники:

1. Ціни.

2. Вартість (собівартість) розробки об'єкта інтелектуальної вартості, до якої відносять вартість (собівартість) виконання науково-дослідницьких і експериментальних робіт, а також вартість (собівартість) виконання дослідно-конструкторських робіт.

В цілому до витрат на створення нового зразка відносять наступні процеси: розробка ескізного і технічного проектів; виготовлення дослідного зразка; розробка те-

хнічної документації; випробування дослідного зразка; корегування технічної документації за результатами випробування і т. ін.

3. Вартість (собівартість) виготовлення об'єкта інтелектуальної власності, у тому числі: вартість (собівартість) підготовки виробництва; вартість (собівартість) об'єкта для умов освоєння виробництва і випуску установчої партії.

4. Вартість капітального будівництва під монтування об'єкта інтелектуальної власності.

5. Вартість експлуатації об'єкта інтелектуальної власності в розрахунку на певний проміжок часу.

6. Вартість утилізації об'єкта інтелектуальної власності.

7. Вартість розповсюдження (реалізації) об'єкта інтелектуальної власності за умови копірайта.

Відмітимо, що серед основних витрат найбільш вагомими є матеріальні витрати, витрати на оплату праці, відрахування на соціальні потреби, амортизація основних фондів і інше, що за законодавством включається до статей калькуляції. На цей час в Україні створена відповідна нормативно-правова база для визначення вартісних показників інтелектуальної власності, яка враховує вимоги багатьох міжнародних нормативно-правових актів.

При розробці та підготовці серійного виробництва науково-технічної продукції в першу чергу розраховується лімітна ціна, яка визначає границю вартості, вище якої

споживачеві продукції стає не вигідно її придбання. Тобто від точності визначення лімітної ціни залежить економічна доцільність випуску науково-технічної продукції.

Найбільш поширеними методами розрахунку лімітної ціни є наступні:

- альтернативний, при якому критерієм економічної ефективності є відповідність наступних повних витрат на створення виробу додатковим витратами з забезпеченням потрібного рівня ефективності обладнання;

- гранично-результативний, за яким додержується відповідність вартості дослідно-конструкторських робіт, розрахованих за нормативами, і встановленій лімітній ціні серійного виробництва;

- інтегральний, де використовується вимога забезпечення коштами у такому обсязі, щоб з урахуванням закупівлі встановленої кількості обладнання не перевищувалися підсумкові ліміти асигнувань;

- аналоговий, при якому як критерій економічної ефективності є вимога забезпечення загальної вартості розробки зразка на рівні витрат на розробку його аналога з урахуванням відмінності конструктивних рішень і умов виконання робіт.

За умови відносної економічної доцільності лімітну ціну науково-технічної продукції можна розрахувати за виразом [1]:

$$C_{нд}^{лім} = \sum C_{ндр}^{bi} K_{ваг} (1 + P), \quad (1)$$

Т а б л и ц я 1

Коефіцієнти вагомості методів розрахунку лімітної ціни

Етапи розробки вартості науково-технічної продукції (НТП)	Методи			
	альтернативний	гранично-результативний	інтегральний	аналоговий
Формування технічного завдання на розробку зразка	0,4	0,2	0,2	0,2
Ескізне і технічне проектування	0,2	0,1	0,4	0,3
Розробка робочої конструкторської документації		0,1	0,4	0,3
Виготовлення дослідного зразка		0,2	0,2	0,2

Джерело: розроблено авторами

де $C_{\text{ндр}}^{bi}$ – вимоги до вартості науково – технічної продукції, розрахованої i -м методом;

$K_{\text{ваг}}$ – коефіцієнт вагомості i -го методу (визначається за таблицею 1)

P – норматив рентабельності у відповідності до діючих нормативно-правових актів у галузі ціноутворення на промислові зразки (зазвичай при відсутності спеціальних вимог приймається $P=0,2$).

Як приклад розглянемо визначення лімітної ціни за умови наступних вихідних даних:

- мінімальна вартість за альтернативним методом складає 200 тис. грн, тобто $C_{\text{лім min}} = 200$ тис. грн.;

- вартість розробки за аналоговим методом може досягати 600 тис. грн., тобто $C_{\text{лім max}} = 600$ тис. грн.

За умови відносної економічної доцільності лімітна ціна науково-технічної продукції визначається відповідно до виразу (2):

$$C_{\text{ндр}}^{\text{лім}} = \sum_{i=1}^n C_{\text{ндр}}^{bi} K_{\text{ваг}i} (1 + P), \quad (2)$$

де $C_{\text{ндр}}^{bi}$ – вимоги до вартості науково – технічної продукції, розрахованої i -м методом;

$K_{\text{ваг}i}$ – коефіцієнт вагомості i -го методу (визначається за таблицею 1)

P – норматив рентабельності (при відсутності спеціальних вказівок приймається $P=0,2$).

Тоді величина лімітної ціни, яка розраховується за формулою (2), буде складати:

$$C_{\text{ндр}}^{\text{лім}} = (200 * 0,4 + 600 * 0,2) * 1,2 = 240 \text{ тис. грн}$$

Висновки та напрями подальших досліджень. Для визначення лімітної ціни на розробку науково-технічної продукції

Стаття надійшла до редакції : 01.12.2020 р.

необхідно мати дані щодо вимог відносної вартості цієї продукції та значення нормативу рентабельності, що використовується при ціноутворенні вартості промислових зразків.

Література

1. Божко В. П., Карацева Н. З., Машкіна А. С. Проблеми інноваційно-технологічного оновлення виробництва. *Держава та регіони*. 2018. № 5 (104). С. 69– 74.
2. Онишко С. В., Паєнтко Т. В., Швабій К. І. *Фінансове забезпечення інноваційної діяльності*: навч. посіб. Київ: КНТ, 2008. 256 с.
3. *Оценка интеллектуальной собственности*: учеб. пособие/ Под ред. С.А. Смирнова. Москва: Финансы и статистика, 2014. 352 с.
4. Божко В. П., Сафронов Я. В., Омельченко О. Л., Магомедова М. М. *Влияние инноваций на уровень международной экономической интеграции*: монография. Харьков: Нац. аерокосм. ун-т им. Н.Е. Жуковского «Харк. авиац. ин-т», 2015. 116 с.

References

1. Bozhko, V. P., Karatseva, N. Z. and Mashkina, A. S. (2018). Problems of the innovative-technological updating of production. *State and regions*, 5(104). 69 -74
2. Onyshko, S. V., Paientko, T. V. and Shvabii, K. I. (2008). *Financial providing of innovative activity*. Kyiv: KNT, 256.
3. Smirnova, S. A. (2014). *Intellectual property valuation*. Moscow: Finance and Statistics, 352.
4. Bozhko, V. P., Safronov, Ya. V., Omelchenko, O. L. and Magomedova, M.M. (2015). *Influence of innovations on the level of international economic integration*: monograph. Kharkiv: National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», 116.

Стаття прийнята до друку: 28.12.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Божко В. П. Интеллектуальна власність науково-технічної продукції в умовах економіки знань / В. П. Божко, А. С. Машкіна, О. Л. Омельченко // Часопис економічних реформ. – 2020. – № 4 (40). – С. 10 – 15.

COMPETITIVENESS OF THE NATIONAL ECONOMY IN THE CON-TEXT OF DIGITALIZATION: TRENDS AND FACTORS

DOI: 10.32620/cher.2020.4.03

Formulation of the problem. Analysis of competitiveness factors and identification of mechanisms for managing competitiveness in the modern digital economy, both at the enterprise level and at the national economy level, is a necessary tool for today's changing economic environment. *The purpose of the article* is to investigate trends and factors that determine the competitiveness of the national economy in the context of digitalization. *The object of the study* is the digital economy as a medium for forming the competitiveness of the national economy. *Methods used in the study.* System approach, structural-logical and statistical analysis, generalization. *The hypothesis of the study.* Competitiveness factors are being transformed as part of the development of the digital economy. *Statement of the main material.* Distinctive features of the digital economy are formulated as key factors of economic competitiveness at both the micro and macro levels. The world experience in developing state policy in the field of digital economy demonstrates a keen understanding of the need to use digital economy tools to increase the level of national competitiveness. The analysis of the directions of the policy of digitalization of the economy of the Republic of Belarus allowed us to state certain, but insufficient, efforts of the government to form a holistic approach to digitalization at all levels of government. *Originality and practical value.* Transformation of competitiveness factors in the digital economy, identification of a number of competitive trends and the main factors of success in digitalization as factors of competitiveness. *Conclusions.* The main factors of success in digitalization are properly organized state policy, increased interest from the industrial sector, and their competent interaction, taking into account the specifics of the goals of each of the agents.

Key word:

digital economy, digitalization, competitiveness, key success factors.

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: ТРЕНДИ ТА ФАКТОРИ

Постановка проблеми. Аналіз факторів конкурентоспроможності та виявлення механізмів управління конкурентоспроможністю в сучасній цифровій економіці як на рівні підприємств, так і на рівні національної економіки є необхідним інструментом сучасної мінливої економічної кон'юнктури. *Мета статті* - дослідити тренди і фактори, що визначають конкурентоспроможність національної економіки в умовах цифровізації. *Об'єкт дослідження* - цифрова економіка, як середовище формування конкурентоспроможності національної економіки. *Методи, що використовуються в дослідженні.* Системний підхід, структурно-логічний і статистичний аналіз, узагальнення. *Гіпотеза дослідження.* Фактори конкурентоспроможності трансформуються в рамках розвитку цифрової економіки. *Виклад основного матеріалу.* Сформульовано відмінні риси цифрової економіки в якості ключових факторів конкурентоспроможності економіки як на мікро, так і на макрорівні. Світовий досвід розробки державної політики у сфері цифрової економіки демонструє гостре розуміння необхідності використання інструментів цифрової економіки для підвищення рівня національної конкурентоспроможності. Аналіз напрямів політики цифровізації економіки Республіки Білорусь дозволив констатувати певні, але недостатні зусилля уряду щодо формування цілісного підходу до цифровізації на всіх рівнях управління. *Оригінальною і практичне значення дослідження.* Трансформація факторів конкурентоспроможності в умовах цифрової економіки, виділення ряду конкурентних трендів і головних факторів успіху в цифровізації в якості факторів конкурентоспроможності. *Висновки.* Головними факторами успіху в цифровізації виступають правильно організована політика

¹ Зборина Ірина Михайлівна, канд. екон. наук, доцент кафедри економіки та бізнесу, Поліський державний університет, м. Пінськ, Білорусь.

Zboryna Irina, Ph.D. in Economics, Associate Professor of Economics and business Department, Polesky State University, Pinsk, Belarus.

e-mail: zborina75@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-5237-9305

держави, підвищений інтерес з боку промислового сектора, їх грамотне взаємодія, що враховує специфіку цілей кожного з агентів.

Ключові слова:

цифрова економіка, цифровізація, конкурентоспроможність, ключові фактори успіху.

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ: ТРЕНДЫ И ФАКТОРЫ

Постановка проблемы. Анализ факторов конкурентоспособности и выявление механизмов управления конкурентоспособностью в современной цифровой экономике как на уровне предприятий, так и на уровне национальной экономики является необходимым инструментом современной меняющейся экономической конъюнктуры. *Цель статьи* – исследовать тренды и факторы, определяющие конкурентоспособность национальной экономики в условиях цифровизации. *Объект исследования* – цифровая экономика, как среда формирования конкурентоспособности национальной экономики. *Методы, используемые в исследовании.* Системный подход, структурно – логический и статистический анализ, обобщение. *Гипотеза исследования.* Факторы конкурентоспособности трансформируются в рамках развития цифровой экономики. *Изложение основного материала.* Сформулированы отличительные особенности цифровой экономики в качестве ключевых факторов конкурентоспособности экономики как на микро, так и на макроуровне. Мировой опыт разработки государственной политики в сфере цифровой экономики демонстрирует острое понимание необходимости использования инструментов цифровой экономики для повышения уровня национальной конкурентоспособности. Анализ направлений политики цифровизации экономики Республики Беларусь позволил констатировать определенные, но недостаточные усилия правительства по формированию целостного подхода к цифровизации на всех уровнях управления. *Оригинальной и практическое значение исследования.* Трансформация факторов конкурентоспособности в условиях цифровой экономики, выделение ряда конкурентных трендов и главных факторов успеха в цифровизации в качестве факторов конкурентоспособности. *Выводы.* Главными факторами успеха в цифровизации выступают правильно организованная политика государства, повышенный интерес со стороны промышленного сектора, их грамотное взаимодействие, учитывающее специфику целей каждого из агентов.

Ключевые слова:

цифровая экономика, цифровизация, конкурентоспособность, ключевые факторы успеха.

Problem statement. Information is the main resource both in society and in business processes. People transform it into knowledge, and socio-economic relations are transferred to the network space. A balanced, scientifically grounded, structural macroeconomic policy is one of the main instruments of restructuring and the process of shaping the digital economy and “new industry”.

The term «digital economy» is used by economists, politicians, lawyers, often not attaching its true meaning. The term “Digital Economy” became widespread after the ministerial conference of 40 developed countries held under the auspices of the OECD in Cancun (Mexico) in 2016, which adopted the Declaration «Digital Economy: Innovation, Growth and Social Well-being».

The term «digital economy» was first used relatively recently, in 1995, by the famous American scientist from the Massachusetts Institute of Technology N. Negroponte in connection with the intensive development of information and communication technologies (ICT), the be-

ginning of the second generation informatization process. In fact, all spheres of human life (economic, social, political, cultural, social and others) have changed to one degree or another due to the discovery and development of ICT, however, the changes in recent years allow many to assert that a new stage of informatization is beginning, the name of which is «digital economy». According to the experts of The Boston Consulting Group: «for some countries, this is a logical continuation of the evolutionary development of the digital ecosystem and the opportunity to fully implement that very «creative economy», «new economy» - a system of interconnections where the border between online and offline becomes conditional, and the level of involvement of the state, business and citizens reaches 100%. This is a near future for the leading countries. For catching-up countries, digitalization is an opportunity to preserve real competitiveness in the long term, as well as sustainability» [1].

Literally «digital economy» means the economic activity of society using electronic means. Economists understand it as the imple-

mentation of added value using electronic technologies. Instead of the term «digital economy», one can also find «digital economy», «Internet economy», «web economy».

Having studied the approaches with the definition of the essence of this concept, we can formulate the following distinctive features of the digital economy:

- the main activities of business entities are concentrated on digital platforms that combine them into a single information environment, which allows access to banking services 24/7 regardless of the territorial affiliation of clients;

- a significant contribution of individual entities that have ICT and unique mechanisms for processing and analyzing data in the innovative inclusive development of the national economy and obtaining valuable relay information that allows to reduce transaction costs, increase efficiency through digital technologies and forecasting accuracy;

- standardization and unification of the services and goods provided contribute to the formation of personalized service models that allow you to highlight the target audience and attract certain groups of consumers, individual freelancers and startups;

- direct interaction of producers and consumers reduces the action of distributors in the chains of movement of goods and services, the very approach to supply chain management is changing. A significant contribution to the development of the digital economy is made by individual participants who perform transactions on an outsourced basis;

- insufficiently clear formulation of the theoretical basis for the innovative development of the digital economy, which makes it difficult to assess the benefits of using digital technologies;

- threats and risks of digital transformation and ensuring the security of the introduction of digital information and communication technologies for the state, business and the population.

New technologies and digital platforms allow companies and the public to reduce transaction costs of interaction on an ever-increasing scale and to maintain closer contact with business entities and government agencies.

The very concept of «digitalization» testifies to a new stage in the development of production management of goods and production itself based on the "end-to-end" application of modern information and communication technologies, from the Internet of things to electronic

government technologies. Therefore, the digital economy functions most effectively in markets with a large number of participants and a high level of penetration of ICT services [2].

The transition to digital technologies is carried out both at the level of individual companies and on the scale of the national economy as a whole. We are talking about the use of broadband communication channels, cloud technologies, big data, artificial intelligence and the Internet of things - all these are key opportunities for digital transformation. Technology adoption increases production efficiency and stimulates innovation. As a result, this leads to an improvement in the supply in the market in order to meet the demand and further satisfy the ever-growing needs of the buyers. Ultimately, digital technologies as a whole stimulate and support the accelerated development of the economy.

Big data also balances supply and demand, and is used as intelligent leverage to optimize structure. Each compound with the ability to perceive is like refineries that collect, move and process data, and then forward it to the source of the request for further "cleaning" and reuse. This cycle will be fundamental to the new world.

The aim of the article is explore trends and factors that determine the competitiveness of the national economy in the context of digitalization.

Presenting main material. The governments of industrialized countries understand the need to develop a state policy in the digital economy, aimed at using the accumulated technological material for accelerated modernization of the economy.

So, the world community, in particular the Eurasian Economic Union (EAEU), has come up with an initiative for digital transformation in the industry. Attention to this issue was expressed not only by the governments of various countries, but also by integration associations, including transaction companies. Further, the approval of digital strategies around the world followed, in particular: the EAEU adopted the Digital Europe 2020 program, after which the Federal Republic of Germany published the Industry 4.0 project, then the Industrial Internet Consortium in the United States was announced. —the United States of America, and then the People's Republic of China created the program "Internet +". The presented projects were initiated at the state level, the industry supported the proposed direction of development and the largest industrial companies began to implement development strategies

in the concept of "Industry 4.0", "Internet +" (Siemens, General Electric, SAP, Intel).

At the state level of the EU countries, activities are provided, firstly, to develop a legal framework, and, as a result, to regulate work and reduce the cost of creating a network, and secondly, to introduce network services at all levels the interaction of both the industrial sector between themselves and the state, and the private sector; thirdly, to provide targeted financing in those areas where it was necessary for the development of high-speed Internet. Experts of the World Bank say, provided that the level of high-speed Internet use grows by 10%, the annual GDP growth can range from 0.4 to 1.4% [3]. A marker of the importance of using digital technologies in the economy is the growth of their share in the GDP of countries by almost 20%; for industrially developed states, a value of 7% is typical [4].

Germany in 2011 adopted the strategy "Industry 4.0", based on the concept of the industrial Internet of things. The creators of this concept were the scientific and business community of Germany. Initially, the main interest in the program was shown by the leading industrial enterprises, which ensure Germany's leading position in the world economy. As part of the digital transformation of the national economy, the state actively supports this initiative, seeking to involve corporate structures in its implementation and at the same time using it to increase the attractiveness and competitiveness of German industrial goods. According to calculations, by 2030, the use of the Internet to extract maximum efficiency and productivity of the industry will allow to switch to "Internet-based production", this requires constant investment of funds from German industrial companies in the development and implementation of technologies "industrial Internet".

As part of the formation of pilot initiatives for digital transformation, the project "Digital Factory" was proposed. Some of the EAEU countries have supported the initiative, for example, the technological development program "Horizon 2020" is already operating on the basis of Volkswagen (car-building, Germany) and AgustaWestland (helicopter-building, England-Italy). In the future, these factories will create a base for Smart and Virtual Factories, and by 2035 their market volume will reach almost 1.5 trillion. US dollars [5].

One of the main elements of these factories is additive manufacturing, the basis of which

is the use of 3D modeling and printing technologies, a feature of which is the layer-by-layer manufacturing of products.

The result of the implementation of strategies, programs and concepts for the development of digital technologies (their development and implementation) in different countries has become a dynamic development of this market and increased competition in it. To further advance the selected areas of development, world leaders among industrially developed countries are building a proper line of behavior, which is expressed in programs of scientific, technical and industrial potential, updating the technical base, primarily in the manufacturing industry. An analysis of world experience allows us to conclude that state support is indispensable in the implementation of digital technologies in all spheres of the economy. In addition, developed countries are increasing investment in scientific research - sources of "breakthrough" technologies.

The World Economic Forum (WEF) has released a new Global Competitiveness Index (GCI) for 2019. Singapore has the highest GCI score of 4.0 among all considered economies (84.8 points out of 100). Among the G20 countries, the top ten included the United States (2nd position), Japan (6), Germany (7) and Great Britain (9), but all of them showed a decrease in competitiveness. Of the advanced economies, only Korea (13), France (15) and Italy (30) improved their results this year. Among the BRICS countries, China (28) is the best in the ranking, ahead of Russia (43), South Africa (60), India (68) and Brazil (71).

Based on an analysis of the collected data, the report identifies the key drivers of economic growth, which continues to be critical for improving living standards. In addition, a special thematic chapter of the report examines the relationship between competitiveness, shared prosperity and environmental sustainability. The report shows that simultaneously achieving the three goals of increasing competitiveness, creating a fairer society and moving to an environmentally sustainable system does not imply the need to make concessions. However, this requires a comprehensive, proactive, long-term approach. The report examines new and promising "win-win" policy options to achieve three goals.

Experts from the World Economic Forum note that the world economy is ill-prepared for a possible downturn in business activity, since the

past decade has been “lost” in terms of taking measures to increase productivity. The average GCI 4.0 for all countries studied is 60.7 points, which means that almost 40 points are missing to the ideal state. Advanced economies consistently perform better than the rest of the world, but overall they still lag 30 points behind ideal conditions.

Policy makers of governments need to develop not only monetary policy, but also other types of economic strategies, investments and incentives to revive productivity growth. The stimulus for investment is seen by the report's authors as an appropriate measure to restore growth in stagnant advanced economies. Finding a balance between technological integration and investment in human capital will be critical to improving productivity. Data based on GCI 4.0 show that in some countries with significant innovation and technological capabilities (South Korea, Italy, France, Japan), underdeveloped labor resources can increase the risk of negative social consequences. Developing countries with growing innovation potential, such as China, India and Brazil, also need to better balance technological integration and investment in human capital. [7]

The authors of the report conclude that policy measures should be aimed at addressing factors that can lead to higher productivity while reducing economic inequality. These include the following four promising areas: enhancing equality of opportunity, promoting fair competition, improving taxation and social safety nets, and promoting investment competitiveness.

Belarus' neighbors Poland and Russia remained the same, taking 37th and 43rd places. Ukraine in 2019 lost two positions in the Global Competitiveness Index, dropping to 85th place. Belarus is traditionally absent in this rating.

Belarus has approved the State Program for the Development of the Digital Economy and the Information Society for 2016–2020, the purpose of which is to improve the conditions that facilitate the transformation of the spheres of human activity under the influence of ICT, including the formation of the digital economy, the development of the information society and the rise of electronic government.

The Belarusian Program-2020 should be linked to the developed programs “Digital Kazakhstan” and “Digital Russia” and integrated into the much-needed program “Digital EAEU”, and the main aspects of it should be the practical aspects of introducing digital technologies into

education, healthcare, agriculture. (precision farming), public services (e-government), industry (digital manufacturing and robotics). First of all, it is necessary to develop those sectors of the digital economy that will increase the competitiveness of the traditional economy, and this will require, among other things, the use of new business models based on digital technologies.

There is an opinion that Belarus with its ICT potential (32nd place in the world according to the ITU rating) should not hesitate. First of all, it is necessary to dramatically increase the training of personnel for this sector of the economy - and not only programmers, but also business informatics, IT marketers, etc. The share of people employed in the IT sector is only 2.2% of the employed population (according to estimates EY), while in the USA - 3.8%, in the EU - 3.7%. It is also very important to organize effective continuous development of digital competencies for all specialists and prepare them for the coming changes.

Thanks to Decree No. 8, Belarus has a chance to attract investors to such an important section of the digital economy as digital cryptocurrencies based on blockchain technology, and become, as it was once planned, an international financial center based on virtual currencies - this will allow by 2025 to triple the size of the digital economy, as recommended by Russia McKinsey. In addition, the introduction of technologies such as Industry 4.0, Internet of Things, 3D printing, touch interfaces, robotization will allow our factories to regain competitiveness and reach the forefront.

The need for the transition to the Internet - economy leads to the emergence of new subjects for the management of already existing institutions. New responsibilities appear not only for the state, but also for the electronic network institutions that have been created to implement new opportunities. Such institutions are, first of all, e-democracy, e-government, political crowdsourcing, etc.

Building a modern effective system of e-government is one of the tasks of the state policy of the Republic of Belarus. In this direction, a number of legislative acts have been adopted, special technical support has been created for the transfer of certain state services into electronic format. Among the main normative acts adopted in this area, one can single out the Strategy for the Development of Informationization of the Republic of Belarus for 2016–2022. (Strategy-2022), according to which the development of

the information society in Belarus: “is one of the main factors improving the system of public administration, increasing the maturity of civil society” [8].

An important area of work is a large-scale transfer of administrative procedures and public services into electronic format, which will simplify business and interaction between the state and citizens. In this regard, at the state level, a set of measures is being implemented to transfer departmental information resources to cloud technologies.

All of the above activities and projects testify to the gradual introduction of e-government principles in the country. However, this process is not happening as fast as in other post-Soviet countries (for example, Estonia or Georgia).

In the Belarusian legislation, there is no unified approach to the definition of a state electronic service or service. Because of this, both informing about administrative procedures, and providing information about the activities of state bodies and organizations, and directly interactive services (for example, placed on a single portal of electronic services) are often called electronic services, while mixing in essence different generations of services that are characteristic for different stages of e-government development.

Of the more than 60 procedures currently provided by the Single portal of electronic services, only 19 are designed for individuals, while the procedures available to them are not of great social importance and demand among potential users. It should be noted that the government strategies and programs adopted in recent years in the field of e-government development in Belarus provide for a number of serious measures to deepen electronic interaction between citizens and government bodies.

The determining factor of competitiveness in the modern world is the adoption of the fourth industrial revolution. The founder and president of the World Economic Forum, Klaus Schwab, points to the possibility of new global gaps between countries that understand and accept innovative transformations and countries that do not.

The digital economy has tremendous potential for transforming traditional industries, which until recently were considered fairly conservative in the use of digital technologies. The set of related tools under the name digital industry includes such innovative methods as big data analysis, machine learning, machine vision, the industrial Internet of things, virtual reality, aug-

mented reality, 3D modeling, 3D printing, robotics. These technologies are already transforming industry around the world, and their full-scale implementation could have an effect on productivity and the labor market, comparable to the three industrial revolutions of the past.

Digital transformation in each industry has its own specifics. For Belarus, apart from mechanical engineering, it is an important petrochemical sector, which requires immediate digital transformation to remain competitive. How to do it? Deloitte's recent report on the digital transformation of the chemical industry is a good answer to this question.

To this end, the report formulates five objectives:

- 1) development of an industrial plan for business transformation, starting with a clear strategy for the formation of a modern digital enterprise;

- 2) creating the necessary conditions to stimulate the use of digital technologies throughout the enterprise;

- 3) development of a structured approach to identifying risks in complex and dynamic ecosystems;

- 4) building a system for the continuous integration of innovations into corporate culture;

- 5) building flexible operating models that can effectively plan, regulate and control digital processes.

PwC prepared a similar report on the steel industry based on 157 interviews with directors of the respective plants. Average indicators of benefits of digitalization based on the survey results: additional revenue - plus 2.7% per year, costs - minus 3.2% per year. The main conclusion of the report is that the main benefits are provided by the latest big data analytics tools, which today only 11% of metallurgical enterprises have, but in 5 years 83% intend to use them [9].

Thus, after analyzing some important directions of the policy of digitalization of the economy in the Republic of Belarus, we can state certain, but insufficient efforts of the government to form a holistic approach to digitalization at all levels of government.

Conclusions and prospects of further researches. Along with a systematic approach to identifying factors affecting the assessment of competitiveness indicators, and managing competitiveness, it is also necessary to take into account the synergistic effect of the influence of various factors, for example, a strong emphasis

on technology can provide opportunities for leaps and bounds in the least developed countries. Thus, the development of new technologies will increase the production potential of the country and identify areas in the field of research and development, will help overcome the digital divide and technological lag in support of ensuring sustainable development and increasing income population. Stimulating the development of new technologies, allocating budget funds with an emphasis on the development of science, technology and innovation will contribute to the development of public-private partnerships in this area, create and strengthen, where appropriate, institutional structures and a knowledge base to support local, national and regional efforts in research and development, science and technology; promote cooperation and interaction between research institutions and the private sector in order to encourage research and development and innovation in science and technology. Thus, various indicators of the national economy, taken into account when determining competitiveness, will improve: innovation, institutional factor, infrastructure, education, level of technology development, etc.

In the digital economy, in order to achieve a competitive advantage, along with the scientific potential of the organization's employees, knowledge and active use of information technologies in business processes, the ability to self-development and self-improvement to adapt to the emergence of new technologies of production, marketing and interaction with consumers.

Thus, there is a transformation of competitiveness factors from consideration of the traditional concept of Porter's five forces of competition to a shift towards the rational use of information and communication technologies and the transformation of business processes into a digital format. The mechanism for managing the organization's personnel is also undergoing transformation as a factor in increasing competitiveness. In this aspect, it is necessary to provide the company's employees with the opportunity to regularly improve their qualifications, use modern IT systems in their work and stimulate their initiative and involvement in the process [5].

The mechanism for managing competitiveness in the digital economy is also based on such a factor of competitive advantage as flexibility and the ability to change. The company's strategy can no longer be a fixed plan for the future. Its formulation should include an approach that adapts to rapidly changing conditions so that

the company does not miss out on opportunities in the external environment and does not create gaps for threats from competitors.

In the foreign scientific literature, there is also an increase in competitive pressure between enterprises in the digital environment due to the high degree of interchangeability of products and services, which also affects the construction of relations with consumers within the framework of a customer-oriented approach, the offer of comprehensive services.

Thus, a review of world experience, in particular, the introduction of digital technologies in industry, allowed us to highlight the main concepts: Industry 4.0, Smart Manufacturing, Digital Manufacturing, Internet in industry. A number of competitive trends that are characteristic of the digital transformation of the national economy are based on these concepts:

- 1) the use of intelligent devices for measuring the parameters of the production lines;
- 2) rejection of a large number of workers and the transition to robotic technologies;
- 3) replacement of the distributed resources of their own capacities for storage and computing;
- 4) creation of a unified information system for automation and integration of production processes;
- 5) the use of the entire mass of data for analytics;
- 6) introduction of mandatory electronic circulation of documents;
- 7) implementation of digital technologies at all stages from idea to operation;
- 8) the use of specialized services for the purchase of materials and raw materials, as well as their subsequent delivery to the customer;
- 9) the implementation of the sale of invented goods via the Internet.

The main factors of success in digitalization are a properly organized government policy, increased interest from the industrial sector and, of course, their competent interaction, taking into account the specifics of the goals of each of the agents.

The improvement of industrial production in Belarus, taking into account the transitional stage of the economy into a digital environment, can be carried out only if the issues of productive involvement of enterprises in the process of using digital technologies, personnel training and assistance in transition to a new business organization processes. In this regard, there is a need for the development and testing of an algorithm for the implementation of digital technologies at industrial enterprises.

As a conclusion, would like to note that the transformation of competitiveness factors is

manifested as the digitalization of business models, the integration of information and communication technologies into the process of making strategic decisions and causes a systemic synergistic effect of increasing competitiveness and efficiency. companies.

References

1. Orekhova, E. A. (2019). Digitalization as a factor in increasing the competitiveness of the national economy in world markets. *Bulletin of SGSEU*, 2(76), 29-34.
2. Which industries are the most digital. Mckinsey.com. URL: <https://www.mckinsey.com/mgi/overview/in-the-news/which-industries-are-the-mostdigital>
3. Davydova, A. A., Shiplyuk, V. S. (2019). Review of global trends in digitalization of the economy. *Scientific Bulletin of YIM. The horizons of the new economy*, 4, 5-10.
4. Achapovskaya, M. (2019). Digitalization of the economy as a driver of innovative development. *Bankaski spring*, 1, 52–58.
5. Asaul, V. V., Koshcheev, V. A. & Tsvetkov, Yu. (2019). Assessment of the competitiveness of organizations in the digital economy. *Innovative economy issues*, 10, 1, 533–548.
6. Report "Global Competitiveness Index 2019" URL: <https://nonews.co/wp-content/uploads/2019/12/GEF2019.pdf>
7. Zborina, I. M. (2020). Formation of pre-premises for the development of a circular economy in Belarus. *Strategic priorities for the development of industry, trade and business activities: materials of the International Scientific and Practical Conference 14-15 May 2020*. Editor Tkachenko A. M. Zaporizhzhya: NU "Zaporizka Politechnika", 361–363.
8. Zborina, I. M. (2020). Development of the digital economy in the Republic of Belarus at the current stage. *Sustainable development of the economy: state, problems, prospects: materials of the XIV international scientific and practical conference*, UO "Polessk State University", Pinsk, April 24, 2020. Editor K. Shebeko. Pinsk: PolesGu, 27–29.

9. Kovalev, M. M., Golovenchik G. G. (2018). *The digital economy is a chance for Belarus*. Monograph, 327.

Література

1. Орехова Е. А. Цифровизация как фактор повышения конкурентоспособности национальной экономики на мировых рынках. *Вестник СГСЭУ*. 2019. № 2 (76). С. 29-34.
2. Which industries are the most digital. Mckinsey.com. URL: <https://www.mckinsey.com/mgi/overview/in-the-news/which-industries-are-the-mostdigital>
3. Давыдова А. А., Шиплюк В.С. Обзор мировых трендов цифровизации экономики. *Научный вестник ЮИМ. Горизонты новой экономики*. 2019. №4. С. 5 -10.
4. Ачаповская М. Цифровизация экономики как драйвер инновационного развития. *Банкаўскі веснік*. 2019. № 1. С. 52 – 58.
5. Асаул В. В., Кошчев В. А., Цветков Ю. А. Оценка конкурентоспособности организаций в условиях цифровой экономики. *Вопросы инновационной экономики*. 2019. Том 10. №1. С. 533 – 548.
6. Отчет «Индекс глобальной конкурентоспособности 2019» URL: <https://nonews.co/wp-content/uploads/2019/12/GEF2019.pdf>
7. Зборина И. М. Формирование предпосылок развития циркулярной экономики в Беларуси. *Стратегічні пріоритети розвитку підприємництва, торгівлі та біржової діяльності: матеріали Міжнародної Науково-практичної конференції 14-15 травня 2020 р. / За заг. редакцією Ткаченко А. М. Запоріжжя: НУ «Запорізька Політехніка», 2020. С. 361–363.*
8. Зборина И. М. Развитие цифровой экономики в Республике Беларусь на современном этапе. *Устойчивое развитие экономики: состояние, проблемы, перспективы: материалы XIV международной научно-практической конференции*, УО "Полесский государственный университет", г. Пинск, 24 апреля 2020 г. / За ред. К.К. Шебеко. Пинск : ПолесГу, 2020. С. 27–29.
9. Ковалев М. М., Головенчик Г. Г. *Цифровая экономика – шанс для Беларуси*. Монография. 2018. 327 с.

Стаття надійшла

до редакції : 20.10.2020 р.

Стаття прийнята

до друку: 28.12.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Zboryna I. Competitiveness of the national economy in the context of digitalization: trends and factors / I. Zboryna // *Часопис економічних реформ*. – 2020. – № 4 (40). – С. 16–23.

SECURITY IN THE AZERBAIJANI ECONOMY

DOI: 10.32620/cher.2020.4.04

Formulation of the problem. Economic safety is a conception which estimates the modern state of national economy. Therefore, economic safety depends on the level of economic development. *The purpose of the research* analyze economic security, which protects national interests, implements the development of the national economy and supports its adaptation to the economic interests of state bodies. *The object of the research* is the process of modeling of economic security is a concept that assesses the current state of the national economy. *The hypothesis of the research* is the dynamics of the socio-economic development of the state is one of the conditions ensuring its economic security. *The methods of the research* – analysis, synthesis, scientific generalization, systems approach. *The statement of basic materials.* Along with the protection of the country's national interests, economic security is the readiness of state bodies to ensure the real development of the country's economy in accordance with national interests and the socio-economic stability of society. The dynamism of the country's socio-economic development is a necessary condition for ensuring its economic security. There are a number of tasks that determine economic security, one of them is the assessment of its geopolitical state and the protection of the national interests of the state. All this is analyzed in detail in the article on the example of Azerbaijan. *The originality and practical significance of the research.* In the Azerbaijani context, various issues determined by economic security, assessment of the geopolitical state and national interests are also analyzed. *Conclusions and perspectives of further research.* Consequently, economic security depends on the level of economic development. Economic security protects national interests, realizes the development of the national economy and supports its adaptation to the economic interests of state bodies.

Key words:

economic safety, national interests, national safety, international regional safety, economic strategy, geopolitical strategy.

БЕЗПЕКА ЕКОНОМІКИ АЗЕРБАЙДЖАНУ

Постановка проблеми. Економічна безпека - це концепція, яка оцінює сучасний стан національної економіки. Тому економічна безпека залежить від рівня економічного розвитку. *Метою дослідження* є аналіз економічної безпеки, яка захищає національні інтереси, реалізує розвиток національної економіки та підтримує її адаптацію до економічних інтересів державних органів. *Об'єктом дослідження* є процес моделювання економічної безпеки - це концепція, що оцінює сучасний стан національної економіки. *Гіпотеза дослідження* полягає в тому, що динаміка соціально-економічного розвитку держави є однією з умов забезпечення її економічної безпеки. *Методи дослідження* - аналіз, синтез, наукове узагальнення, системний підхід. *Виклад основного матеріалу.* Поряд із захистом національних інтересів країни економічна безпека – це готовність державних органів забезпечити реальний розвиток економіки країни відповідно до національних інтересів та соціально-економічної стабільності суспільства. Динамізм соціально-економічного розвитку країни є необхідною умовою забезпечення її економічної безпеки. Існує ряд завдань, що визначають економічну безпеку, одним із них є оцінка її геополітичного стану та захист національних інтересів держави. Все це детально проаналізовано в статті на прикладі Азербайджану. *Оригінальність та практичне значення дослідження.* В азербай-

¹ Годжаева Эльмира, д-р філософії з економіки, доцент, завідувач кафедри маркетинг, Азербайджанський університет туризму та маркетингу, м. Баку, Азербайджан.

Gojajeva Elmira, Doctor of Economic Science, Head of the Department of Marketing, Azerbaijan University of Tourism and Management, Baku, Azerbaijan.

ORCID ID: 0000-0002-3804-643X

e-mail: e.qocayeva@atmu.edu.az

² Асланова Айшан, студентка другого року підготовки, Азербайджанський університет туризму та маркетингу, м. Баку, Азербайджан.

Aslanova Ayshan, 2nd year student, Azerbaijan University of Tourism and Management, Baku, Azerbaijan.

ORCID ID: 0000-0003-2939-9310

e-mail: aslanova.ayshan.1901@atmu.edu.az

джанському контексті також аналізуються різні питання, що визначаються економічною безпекою, оцінкою геополітичного стану та національних інтересів. *Висновки та перспективи подальших досліджень.* Отже, економічна безпека залежить від рівня економічного розвитку. Економічна безпека захищає національні інтереси, реалізує розвиток національної економіки та підтримує її адаптацію до економічних інтересів державних органів.

Ключові слова:

економічна безпека, національні інтереси, національна безпека, міжнародна регіональна безпека, економічна стратегія, геополітична стратегія.

БЕЗОПАСНОСТЬ ЭКОНОМИКИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Постановка проблемы. Экономическая безопасность – это концепция, оценивающая современное состояние национальной экономики. Следовательно, экономическая безопасность зависит от уровня экономического развития. *Цель исследования* – проанализировать экономическую безопасность, которая защищает национальные интересы, реализует развитие национальной экономики и поддерживает ее адаптацию к экономическим интересам государственных органов. *Объектом исследования* является процесс моделирования экономической безопасности – концепция, оценивающая текущее состояние национальной экономики. *Гипотеза исследования* – динамика социально-экономического развития государства является одним из условий обеспечения его экономической безопасности. *Методы, использованные в исследовании* – анализ, синтез, научное обобщение, системный подход. *Изложение основного материала.* Наряду с защитой национальных интересов страны под экономической безопасностью понимается готовность государственных органов обеспечить реальное развитие экономики страны в соответствии с национальными интересами и социально-экономической стабильностью общества. Динамичность социально-экономического развития страны – необходимое условие обеспечения ее экономической безопасности. Существует ряд задач, определяющих экономическую безопасность, одна из них – оценка ее геополитического состояния и защита национальных интересов государства. Все это подробно анализируется в статье на примере Азербайджана. *Оригинальность и практическое значение исследования.* В контексте Азербайджана также анализируются различные вопросы, определяемые экономической безопасностью, оценкой геополитического состояния и национальных интересов. *Выводы и перспективы дальнейших исследований.* Следовательно, экономическая безопасность зависит от уровня экономического развития. Экономическая безопасность защищает национальные интересы, реализует развитие национальной экономики и поддерживает ее адаптацию к экономическим интересам государственных органов.

Ключевые слова:

экономическая безопасность, национальные интересы, национальная безопасность, международная региональная безопасность, экономическая стратегия, геополитическая стратегия.

Formulation of the problem. In Azerbaijan, geographical and historical factors play a greater role in the formation of the economic security system than in many countries. Therefore, it is necessary to take these factors into account. Azerbaijan's location in an important geographical area and its beautiful natural and climatic conditions have historically been banned by states claiming to dominate the world. At the present time of the scientific and technological revolution, due to the growing demand for natural raw materials and fuel energy, the interest of large industrialized countries in Azerbaijan has increased. The location of the state in a strategic space and therefore the negative impact of the conflict of interests in this area on economic security must be taken into account in the organization of mutual cooperation, economic threats posed

by historically hostile states and ways and means to prevent them must be identified. It is known that there are many reasons for any economic events and processes. They operate in interaction and unity and condition each other. The concept of factor differs from other quantitative indicators in that it combines them. Economic security criterion is a concept that assesses the state of the economy. Because the economic security of the country depends on the level of economic development.

Analysis of recent research and publications. The essence of economic security is reflected here. Criteria-based assessment of security includes:

- Resource potential and its ability to develop;
- The level of efficient use of labor capital and other resources, its level in comparison

with developed developed countries, as well as the ability to minimize internal and external threats;

- Competitiveness of the economy;
- Sovereignty, independence and the ability to prevent external threats;
- Social stability and ability to resolve social conflict.

As can be seen, the dynamics of the country's socio-economic development are two necessary conditions to ensure its economic security. Thus, in order to ensure the sustainable and sustainable development of the country's economy, the problems encountered in the development process must be addressed in a timely manner.

The purpose of the research analyze economic security, which protects national interests, implements the development of the national economy and supports its adaptation to the economic interests of state bodies. Otherwise, these problems become a shackle of socio-economic development and a constant source of danger for the country. These problems must be solved step by step, through a constantly updated economic mechanism and through the evolution of development. It is necessary to monitor the level of economic development of the country in order to identify and predict the negative impact on economic security. To do this, it is necessary to take into account the cost of indicators, their importance for ensuring economic security.

Presentation of the main material.

When studying these indicators, it should be approached comprehensively and based on it, a "diagnosis" of economic security should be determined.

Only after this work is completed should the necessary measures be taken to prevent economic security. The source of danger is hostility, disruption, the presence of conditions and factors to achieve a bad goal. In view of all this, the concept of categorical security can be expressed as follows: Security is the result of social activity to ensure the security of the state, society and the individual. It should be understood as a condition of a social explosion as a result of the deterioration of the social situation of the population with a threat of social origin. In view of all this, the concept of categorical security can be expressed as follows:

"Security" is the protection of vital social interests, its structures from internal and external threats. Vital interests are a set of needs of the state that provide a reliable guarantee of the opportunities for the progressive development of citizens in society. National values are a set of material, spiritual and intellectual property necessary for the existence and development of the country. National way of life is a long-standing code of conduct, a moral way of life, adopted by society and individual national groups in the country as a whole. Security is the result of social activity to ensure the security of the state, society and the individual. The activity of ensuring the security of the state, society and the individual is the resolution of conflicts between social individuals and social groups. It is an object of activity to ensure security. In this case, the subject of the activity acts as a specific form of threat. The specific carriers of such a threat are natural and social events. Real and potential threats differ in their potential. It is necessary to differentiate the types of threats according to the nature of the target direction and the role of subjective factors in its occurrence. For example, it is necessary to react to the challenge, even if it is not specifically intimidating. The danger is to realize that harm has been done, to recognize that it is possible to escape danger. Threats are a set of conditions and factors that endanger society and the state, as well as national values and national way of life. According to the scale and level of the consequences of the damage, the threat takes the following forms: international (in the sense of regions of the world, regional and global) national, local (in the sense of country and regions of the country) special (firm and individual) it is possible to classify. This, in turn, affects the definition and understanding of national goals. In this regard, internal and external security are distinguished. The identification of external threats is related to the nation's geographical and geostrategic location and role in the world.

The concept of strategy is a word of Greek origin. It was first used for military purposes in ancient Greece. The strategy was understood as the use of land or naval forces in large-scale operations during the war. However, in modern times, the country's economic

and national security science is used not only as a military art, but also as a concept of economic and national security, and the dictionary strategy of the Azerbaijani language consists of theoretical, scientific concepts and practical activities.

The problem of national security is central to the political strategy. The national security policy consists of protecting the country's territorial integrity, preventing separatism, terrorism and instability. Non-democratic states, on the other hand, prefer to pursue their political strategies with more military force. Economic security strategy plays an important role in the national security strategy. Because they are interconnected and united, they condition each other. The state's economic strategy

envisages directing national interests, security and budget expenditures to more important areas in both domestic and foreign policy. Foreign policy takes into account the economic, military, social, human, ideological and moral resources of society. The problem of corruption, organized crime, ethnic tension and unemployment is being eliminated to create internal stability in the country. Azerbaijan's economic security strategy identifies and monitors factors that threaten the important economic interests of the individual, society and the state, factors that threaten the stability of the country's socio-economic system in the short and medium term, defines criteria and parameters that determine national economic interests contains in its content (Table 1).

Table 1

Key macroeconomic indicators of Azerbaijan

Indicators	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Gross domestic product, million manat	59014.1	54380.0	60425.2	70337.8	80092.0	81681.0
Income of the population, million manats	39472.2	41744.8	45395.1	49187.9	53103.7	57035.0
Average monthly nominal salary, manat	444.5	466.9	499.8	528.5	544.6	635.1
State budget revenues:						
million manats	18400.6	17498.0	17505.7	16516.7	22508.9	24398.5
in gross domestic product, as a percentage	31.2	32.2	29.0	23.5	28.1	29.9
Expenditures of the state budget:						
million manats	18709.0	17784.5	17751.3	17594.5	22731.6	24425.6
in gross domestic product, as a percentage	31.7	32.7	29.4	25.0	28.4	29.9
State budget deficit (-), surplus:						
million manats	-308.4	-286.5	-245.6	-1077.8	-222.7	-27.1
in gross domestic product, as a percentage	0.5	0.5	0.4	1.5	0.3	-0.03
Deposits of the population in banks (at the end of the year) mln. manat	7188.4	9473.9	7448.7	7561.2	8375.4	8637.9
Population (end of year), mln. people	9593.0	9705.6	9810.0	9898.1	9981.5	10067.1
Fixed assets (end of year), mln. manat	110678	124008.4	169120.3	182789	198970.4	208940.2
Credit investments (at the end of the year), mln. manat	18542.6	21730.4	16444.6	11757.8	13020.3	15297.2
Investments in the economy, mln. manat	21890.6	20057.4	22706.4	24462.5	25877.0	24986.6
Current account balance, mln. USD	10430.5	-222.5	-1363.4	1684.6	6051.1	4364.9

Source: State Statistics Committee of Azerbaijan, 2020

As can be seen, each of the political, national and economic security strategies reflects the realization of a long-term goal. Each entity changes its strategy once that goal has been achieved. Because economic and international relations are so complex and changeable, it is not possible to reflect all the factors that affect the achievement of a goal in a national and economic security strategy. Natural factors also play an important role. Because it is difficult to say what will happen in nature in a few years. In this regard, each state develops its own national and economic security concepts. In other words, they define their views on the solution of the problem. It specifies the opportunities and means for the realization of the goals set in the national and economic strategies, sets goals that do not correspond to the modern period, and takes into account the realities.

So, just as the concepts of national and economic security interact with each other, so do economic security and the economic concept arise and serve each other. In other words, just as economic security determines the realization of national security, so does the concept serve to ensure economic security. Geographical conditions are taken into account when implementing the state national strategy and national security.

The economic security of a country is defined as the state in which it has the necessary financial, production, labor, intellectual potential, and a system of production organization that ensures its effective functioning. It is connected with the economic and social development of the country. The implementation of the economic security strategy makes it necessary to provide the material conditions to achieve the overall goals of national security. The Republic of Azerbaijan ensures the security of the country by pursuing domestic and foreign economic policies.

Article 17 of the Law of the Republic of Azerbaijan "On National Security" dated June 29, 2004 states that ensuring national security of the Republic of Azerbaijan in the economic sphere is protection from internal and external factors threatening the development of the national economy and economic relations of the Republic of Azerbaijan. The law states the following as the main directions of ensuring

the economic security of the Republic of Azerbaijan:

- 1) Increasing the economic potential of the state;
- 2) Protection of energy bases of natural resources, transit opportunities;
- 3) Directing domestic and foreign financial resources to the country's economy;
- 4) Prevention of inefficient use of budget funds and state reserves;
- 5) Improving the banking system;
- 6) Improving public administration in the economy, etc.

History has shown that in countries with weak economies, there is no such thing as stability. Today, Azerbaijan is an economically strong state in the Caucasus. This is in the national interests of Azerbaijan. In addition, Azerbaijan sees its prospects for economic development in integration into Western economic structures. In recent years, the development of oil and gas and transport infrastructure of international importance has further strengthened Azerbaijan's economic ties with the West, and important results have been achieved in ensuring the economic security of the republic. The European Union already sees Azerbaijan as a reliable ally and a provider of its own energy threat. In the former USSR, the proliferation of environmental problems related to the policy of extensive economic development has seriously damaged the ecology and the environment of the republic. Armenia's military conflict with Azerbaijan also has a negative impact on the environment and ecology of the occupied territories. Armenians ruthlessly exploit the natural resources of the occupied territories without complying with environmental norms, carry out the mass felling of rare, valuable forest trees for use in the production of fuel and furniture, cultivate drugs, and bury hazardous waste in the area.

In addition, the Armenian military is setting large-scale fires on the line of contact, destroying greenery and spreading various pests to crops and settlements.

Conclusions and prospects for further research. Having a favorable strategic position and rich natural resources in the South Caucasus, our state attracts the interests of its neighbors Russia, Iran, Georgia and Turkey, as

well as the United States, Europe and other countries. The geoeconomic security of the Republic of Azerbaijan located in such a region is also of special importance. One of the main successes in ensuring geoeconomic as well as geopolitical security is the establishment of balanced political and economic relations with all power centers. The security environment of the Republic of Azerbaijan is a set of factors affecting its sovereignty, territorial integrity, inviolability of borders, sustainable development of national interests, welfare and protection of the values of the population. Located in a geographical area where the Western and Eastern worlds meet, the Republic of Azerbaijan has the positive aspects of many civilizations. The Republic of Azerbaijan, which shares the progressive values of Europe and is an integral part of the Euro-Atlantic security architecture, aims to contribute to the security of this space.

References

1. Goncharenko, L. M. (1999). *Economic security of the individual*. Editor E. A. Oleinikova-Ivanova. Ivanovo: Ivanovsky State University, 427.
2. Oleinikova, E. A. (1993). *Economic security and innovation policy (country, region, firm)*. Issue 2. Moscow: Infra, 340.
3. Mammedov, N. M., Barkhudarov, M. I. (2006). *Economic security. Textbook for*

Стаття надійшла до редакції : 10.10.2020 р.

universities. Baku: University of Economics, 452.

4. Tanriverdi Ahmed Pasha (2005). *The main problems of state regulation of economic development of the regions*. Baku, AMEA, 187.
5. Senradova, V. K. (1998). *Economic security*. Finance-Banks. Moscow: Infra, 340.

Література

1. Goncharenko L. M. *Economic security of the individual*. Editor E. A. Oleinikova-Ivanova. Ivanovo: Ivanovsky State University. 1999. 427 p.
2. *Economic security and innovation policy (country, region, firm)*. Issue 2. Editor E. A. Oleinikova, Moscow: Infra. 1993. 340 p.
3. Məmmədov N. M., Bərxudarov M. İ. *İqtisadi təhlükəsizlik. Ali məktəblər üçün dərslik*. Bakı: İqtisad Univesiteti. 2006. 452 s.
4. Tanrıverdi Əhməd Paşa. *Regionların iqtisadi inkişafının dövlət tənzimlənməsinin başlıca problemləri*. Bakı: AMEA. 2005.187 s.
5. Economic security. Finance-Banks. Editor V.K. Senradova. Moscow: Infra. 1998. 340 p.

Стаття прийнята до друку: 28.12.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Gojayeva E. Security in the Azerbaijani economy / E. Gojayeva, A. Aslanova // Часопис економічних реформ. – 2020. – № 4 (40). – С. 24–29.

ДЕКАРТОВА СИСТЕМА КООРДИНАТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЗИЦІОНУВАННЯ
ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ

DOI: 10.32620/cher.2020.4.05

Постановка проблеми. Необхідність позиціонування об'єднаних територіальних громад (ОТГ) обумовлена їх великої кількості та відсутністю їх ідентифікації. Ефективне позиціонування ОТГ потребує розробки відповідного інструментарію задля використання переваг територій. *Метою статті* є висвітлення результатів використання декартової системи координат задля позиціонування ОТГ на в контексті їх сталого розвитку, прикладі ОТГ Луганської області. *Об'єкт дослідження* – ОТГ Луганської області. *Методи, використані в дослідженні:* системного, компаративного та графічний аналізу (декартової системи координат у просторі). *Гіпотезою дослідження* стало припущення, що в якості інструменту оцінювання позицій ОТГ в контексті їх сталого розвитку можна використовувати декартову систему координат. *Виклад основного матеріалу:* на основі оцінки сталого розвитку ОТГ Луганської області визначено їх позиції в декартовій системі координат за допомогою програмного забезпечення geogebra; для визначення найкращих позицій у ОТГ Луганського регіону запропоновано використання вектору збалансованого позиціонування; встановлено, що найбільш збалансоване позиціонування має Лозно-Олександрівська ОТГ. *Оригінальність та практична значимість дослідження* полягають у пропозиції використовувати декартову систему координат у просторі в якості інструменту оцінювання позицій ОТГ. *Висновки та перспективи подальших досліджень.* Для оцінки позицій ОТГ було використано середній бал їх сталого розвитку за трьома складовими (економікою, соціальною, екологічною). Результати позиціонування ОТГ Луганського регіону було розкрито за допомогою декартової системи координат та програмного забезпечення geogebra. Позиції ОТГ Луганського регіону відбито в площинах XOZ, XYZ, XOY. Для визначення найкращих позицій у ОТГ Луганського регіону запропоновано використання вектору збалансованого позиціонування, який дозволив встановити, що найбільш збалансоване позиціонування має Лозно-Олександрівська ОТГ, яка знаходиться на векторі. *Подальші дослідження* мають бути спрямовані на визначення заходів задля здійснення збалансованого розвитку ОТГ.

Ключові слова:

інструмент, оцінка, позиціонування, об'єднана територіальна громада, декартова система координат, простір, вектор.

¹ **Заблодська Інна Володимирівна**, д-р екон. наук, професор, Заслужений економіст України, завідувач відділу проблем міжрегіонального співробітництва, Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України», м. Київ, Україна

Zablodska Inna, Doctor of Economic Sciences, Professor, Honored Economist of Ukraine, Head of the Department of Interregional Cooperation Problems, State Institution "V.K. Mamutov Institute of Economic and Legal Research National Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv, Ukraine.

e-mail: zablodin@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1410-6194

² **Серебряк Ксенія Ігорівна**, д-р екон. наук, професор, професор кафедри економіки та підприємництва, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, м. Северодонецьк, Україна.

Sieriebriak Ksenia, Doctor of Economic Sciences, Professor, professor of the enterprise economy department Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Severodonetsk, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0002-7025-2399

e-mail: ep.ti.vnu@gmail.com

³ **Белусова Любов Іванівна**, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри адміністративного управління, менеджменту та маркетингу, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, м. Северодонецьк, Україна.

Belousova Lubov, Ph.D. in Economics, associate professor of the management and marketing department, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Severodonetsk, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0002-5722-7463

e-mail: belousova_2014@ukr.net

CARTESIAN COORDINATE SYSTEM AS A POSITIONING TOOL OF AMALGAMATED TERRITOTIAL COMMUNITIES IN UKRAINE

Problem statement. The need for positioning of amalgamated territorial communities (ATC) is due to their large number and lack of identification. Effective ATC positioning requires the development of appropriate tools to take advantage of the territory. *The purpose of the article* is to highlight the results of using the Cartesian system of coordination of the rear positioning of ATC in the context of their sustainable development, examples of ATC Luhansk region. *The research object* is ATC of Luhansk region. The methods used in the reaserch are: system, comparative and graphical analysis (the Cartesian coordinate system in space). *The reaserch hypothesis* was the preparation that the Cartesian coordinate system can be used as a tool for assessing the positions of ATCs in the context of their sustainable development. *Presentation of the main material:* on the basis of sustainable development estimates of ATC of Luhansk region their positions in the Cartesian coordinate system are determined with the help of *geogebra* software; to determine the best positions in the ATC of Luhansk region, it is proposed to use the vector of balanced positioning; it is established that the Lozno-Oleksandrivska ATC has the best balanced positioning. *The originality and practical significance of the reaserch* polarize the propositions of vicoristic Cartesian coordinate systems for the simplest tools for controlling the positions of ATC. *Conclusions and prospects fot the further reaserches.* For the assessment of ATC positions, it was used a middle ball of the development by three warehouse (economy, social, environmental). The result of the positioning of ATC of the Luhansk region was filled with a rosary behind an additional Cartesian coordinate system and software *geogebra* protection. The positions of ATC of the Luhansk region are displayed in the areas XOZ, XYZ, XOY. For setting the best positions at the ATC of the Luhansk region, the reference station is assigned to the vector of the balanced position, which dials up, for the most unbalanced positions from the Lozno-Oleksandrivska position. Subsequent reaserches may be directed to the value of visits for the purpose of the balanced development of ATC.

Keywords:

tool, estimation, positioning, amalgamated territorial community, Cartesian coordinate system, space, vector.

ДЕКАРТОВА СИСТЕМА КООРДИНАТ КАК ИНСТРУМЕНТ ПОЗИЦИОНИРОВАНИЯ ОБЪЕДИНЕННЫХ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ОБЩЕСТВ УКРАИНЫ

Постановка проблемы. Необходимость позиционирования объединенных территориальных общин (ОТГ) обусловлена их большого количества и отсутствием их идентификации. Эффективное позиционирование ОТГ требует разработки соответствующего инструментария для использования преимуществ территорий. *Целью статьи* является освещение результатов использования декартовой системы координат для позиционирования ОТГ на в контексте их устойчивого развития, примере ОТГ Луганской области. Объект исследования - ОТГ Луганской области. *Методы, использованные в исследовании:* системного, сравнительного и графический анализа (декартовой системы координат в пространстве). *Гипотезой исследования* стало предположение, что в качестве инструмента оценки позиций ОТГ в контексте их устойчивого развития можно использовать декартову систему координат. *Изложение основного материала:* на основе оценки устойчивого развития ОТГ Луганской области определены их позиции в декартовой системе координат с помощью программного обеспечения *geogebra*; для определения лучших позиций в ОТГ Луганского региона предложено использование вектора сбалансированного позиционирования; установлено, что наиболее сбалансированное позиционирования имеет Лозно-Александровская ОТГ. *Оригинальность и практическая значимость исследования* заключаются в предложении использовать декартову систему координат в пространстве в качестве инструмента оценки позиций ОТГ. *Выводы и перспективы дальнейших исследований.* Для оценки позиций ОТГ было использовано средний балл их устойчивого развития по трем составляющим (экономикой, социальной, экологической). Результаты позиционирования ОТГ Луганского региона было раскрыто с помощью декартовой системы координат и программного обеспечения *geogebra*. Позиции ОТГ Луганского региона отражено в плоскостях XOZ, XYZ, XOY. Для определения лучших позиций в ОТГ Луганского региона предложено использование вектора сбалансированного позиционирования, который позволил установить, что наиболее сбалансированное позиционирования имеет Лозно-Александровская ОТГ, которая находится на векторе. Дальнейшие исследования должны быть направлены на определение мер для осуществления сбалансированного развития ОТГ.

Ключевые слова:

инструмент, оценка, позиционирование, объединенная территориальная община, декартова система координат, пространство, вектор.

Постановка проблеми. Розвиток процесів децентралізації влади в Україні передбачає створення об'єднаних територіальних громад (ОТГ), які мають позиціонуватися задля свого успішного розвитку. Позиціонування територій або ОТГ здійснюються задля визначення наявного або бажаного сприйняття суспільством (стейкхолдерами) їх переваг, які можуть бути досягнуті (розвинуті) за результатами реалізації стратегії розвитку ОТГ і за допомогою бренду та / або айдентики [1, с. 46].

Проблематика позиціонування території або ОТГ набуває актуальності та сучасності через потребу формування спроможних ОТГ не тільки за рахунок ефективного виробництва, а і за рахунок використання переваг територій – історичних, географічних, демографічних та інших.

Сучасний інструментарій позиціонування територій або ОТГ дуже великий, до яких, насамперед, відносять: імідж, бренд, ділову репутацію тощо. Проте існує необхідність розширення гами інструментів щодо оцінювання позицій ОТГ задля забезпечення їх сталого розвитку, що й обумовлює своєчасність та актуальність обраної тематики дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблематики позиціонування територій присвятили свої праці такі вчені, як Ф. Котлер [2], Г. Карпентер [3], В. Доу, К. Лім, С. Чентінг [4]; А. Сундук [5], В. Течерунгрой, М. Мутута [6], І. Буднікевич [7], О. Коломицева [8], С. Пепчук [9] та інші. Віддаючи належне досить широкому колу наукових праць з обраної проблематики, необхідно зазначити, що більшість з них зосереджує свою увагу на теоретичних та практичних аспектах щодо позиціонування територій, проте питання пов'язані з позиціонування ОТГ набувають більшої актуальності.

Метою статті є висвітлення результатів використання декартової системи координат задля позиціонування ОТГ на в контексті їх сталого розвитку, на прикладі ОТГ Луганської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. У межах проведення наукових досліджень за відомчою тематикою «Іден-

тифікація та позиціонування об'єднаних територіальних громад Луганської й Донецької областей» науковці Державної установи Інституту економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова НАН України провели кількісно-якісне оцінювання сталого розвитку об'єднаних територіальних громад Луганської області. Оцінювання проводилося за трьома складовими сталого розвитку.

Економічна складова сталого розвитку об'єднаних територіальних громад була оцінена за допомогою групи індикаторів:

забезпечення фінансової та бюджетної спроможності,

формування підприємницького потенціалу,

розвитку системи інженерно-транспортної інфраструктури.

Соціальна складова сталого розвитку об'єднаних територіальних громад була оцінена за допомогою групи індикаторів:

розвитку системи соціальної інфраструктури та надання послуг населенню, демографічного розвитку громади.

Екологічна складова сталого розвитку об'єднаних територіальних громад була оцінена за допомогою групи індикаторів:

використання природно-географічного та екологічний потенціалу,

використання унікальної історико-культурної спадщини в контексті підвищення туристично-рекреаційного потенціалу.

Середній бал за результатами оцінювання складових сталого розвитку об'єднаних територіальних громад Луганського регіону подано у таблиці 1.

Використовуючи отримані данні визначимо позиції ОТГ Луганського регіону в контексті їх сталого розвитку в декартовій системі координат у просторі за допомогою програмного забезпечення geogebra.

Декартова система координат у просторі є трійкою попарно перпендикулярних осей (вісь OX – вісь абсцис, вісь OY – вісь ординат, вісь OZ – вісь аплікату), які мають спільний початок O (початок координат) і однаковий масштаб уздовж осей.

**Середній бал результатів оцінювання
складових сталого розвитку об'єднаних територіальних громад
Луганського регіону (станом на 01.01.2020 р.)**

Складові	ОТГ Луганської області							
	Біловодська	Білоку-ракинська	Красноріченська	Лозно-Олександрівська	Нижньо-Дуванська	Новоковківська	Троїцька	Чмирівська
Умовні позначення	G	A	B	D	E	N	T	F
Економічна складова (x)	5,25	6,74	2,47	5,3	3,67	3,34	7,32	3,79
Соціальна складова (y)	5,61	5,94	5,05	4,90	4,22	6,26	5,29	6,13
Екологічна складова (z)	7,37	7,37	4,24	5,07	6,5	6,6	2,84	2,44

Джерело: розроблено авторами

Кожній точці простору за певним правилом ставиться у відповідність трійка чисел – абсциса, ордината та апліката (x ; y ; z), які називаються декартовими координатами точки. Ці координати визначаються в такий спосіб: через точку A проводиться три площини, паралельні координатним площинам YOZ , XOZ , XOY . Із координатними осями OX , OY , OZ площини перетнуться в точках x_A , y_A , z_A . Для точок пло-

щини XOY апліката з дорівнює нулю, для точок площини XOZ – ордината у дорівнює нулю, для точок площини YOZ – абсциса x дорівнює нулю [10].

Отже, на рис. 1 подано результати позиціонування об'єднаних територіальних громад Луганського регіону в декартовій системі координат у просторі за допомогою програмного забезпечення geogebra.

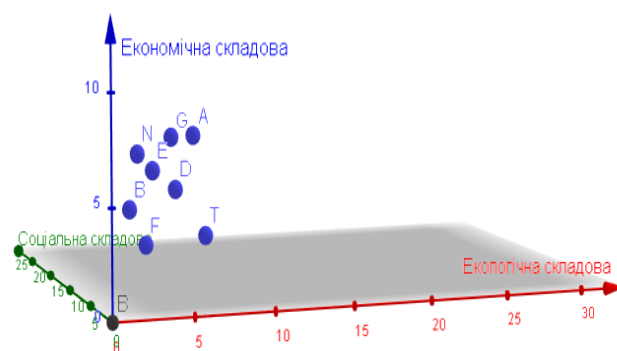

Рисунок 1 – Результати позиціонування об'єднаних територіальних громад Луганського регіону

Джерело: розроблено авторами

На рис. 2, 3 і 4 подано результати позиціонування об'єднаних територіальних громад Луганського регіону в декартовій

системі координат у просторі за допомогою програмного забезпечення geogebra у різних площинах.

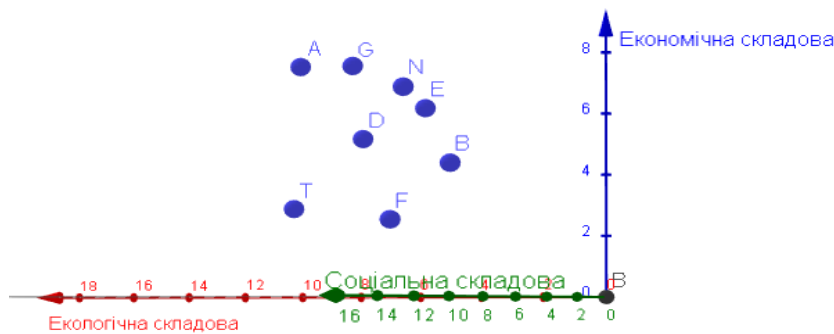

Рисунок 2 – Результати позиціонування об’єднаних територіальних громад Луганського регіону, площина XOZ
Джерело: розроблено авторами

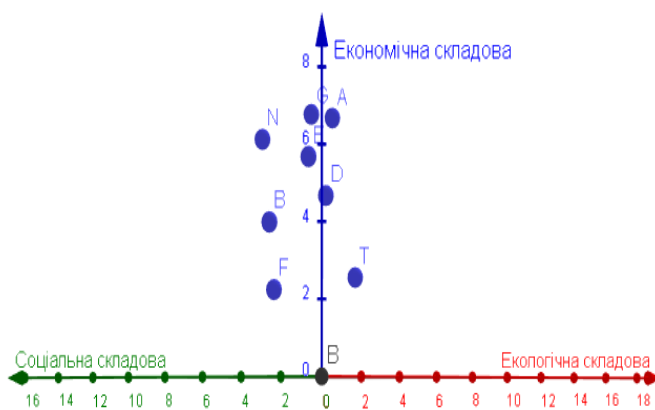

Рисунок 3 – Результати позиціонування об’єднаних територіальних громад Луганського регіону, площина XYZ
Джерело: розроблено авторами

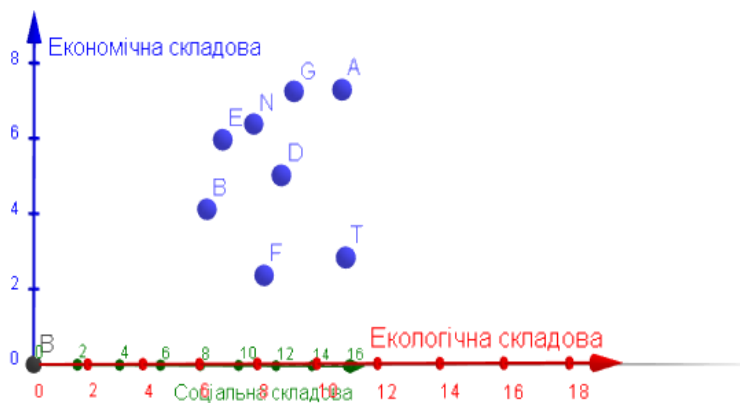

Рисунок 4 – Результати позиціонування об’єднаних територіальних громад Луганського регіону, площина XOY
Джерело: розроблено авторами

Проте для визначення найкращих позицій у об’єднаних територіальних громад Луганського регіону пропонується викори-

стання вектору збалансованого позиціонування (ОС), рис. 5,6, 7 і 8.

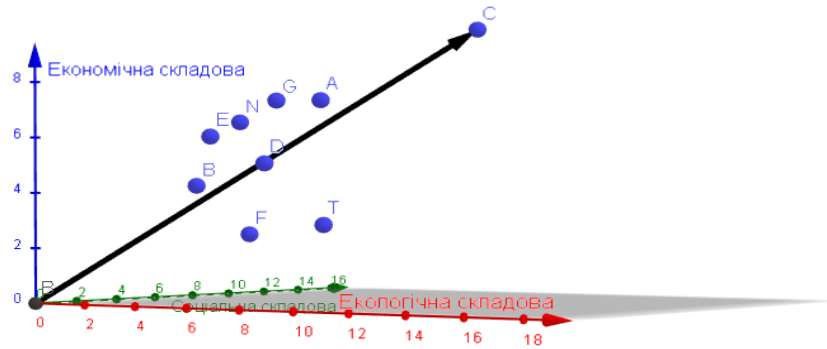

Рисунок 5 – Використання вектору збалансованого позиціонування задля оцінки сталого розвитку ОТГ Луганського регіону (вид 1)
Джерело: розроблено авторами

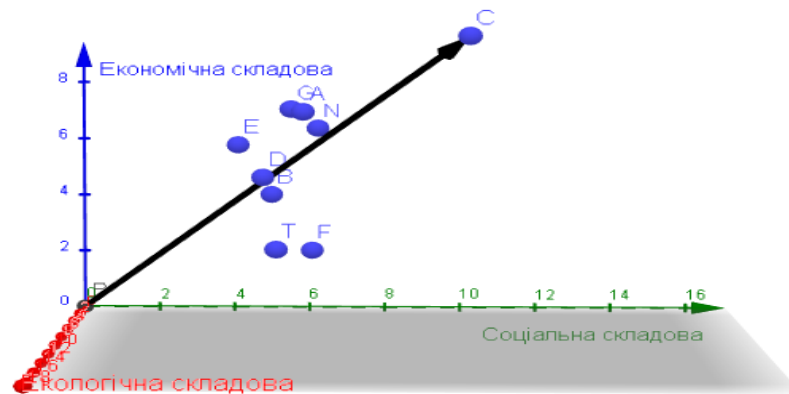

Рисунок 6 – Використання вектору збалансованого позиціонування задля оцінки сталого розвитку ОТГ Луганського регіону (вид 2)
Джерело: розроблено авторами

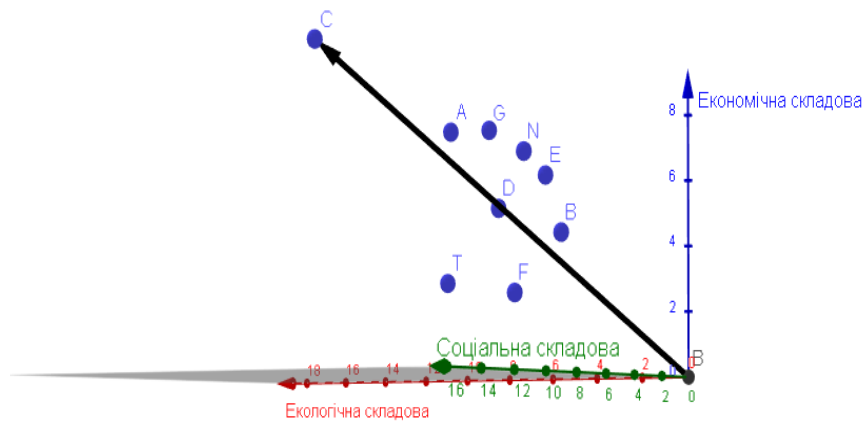

Рисунок 7 – Використання вектору збалансованого позиціонування задля оцінки сталого розвитку ОТГ Луганського регіону (вид 3)
Джерело: розроблено авторами

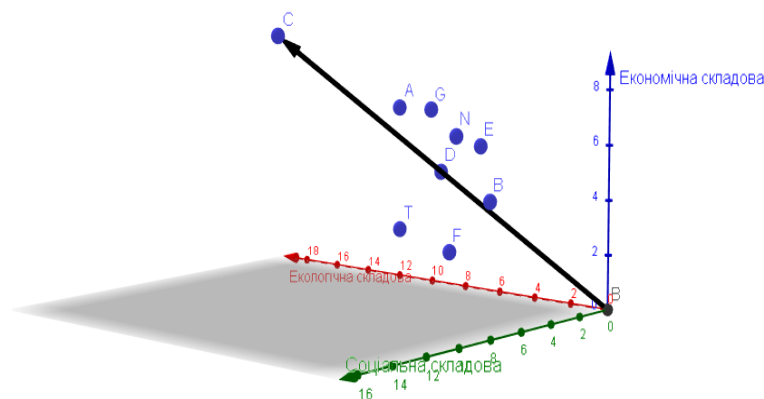

Рисунок 8 – Використання вектору збалансованого позиціонування задля оцінки сталого розвитку ОТГ Луганського регіону (вид 4)
Джерело: розроблено авторами

Отже, використання вектору збалансованого позиціонування об'єднаних територіальних громад Луганського регіону дозволило встановити, що найбільш збалансоване позиціонування має Лозно-Олександрівська ОТГ (D), оскільки вона майже знаходиться на векторі OC. Всі ОТГ мають відмінні позиції. Троїцька і Чмирівська ОТГ мають найгірші позиції, оскільки вони знаходяться під вектором збалансованого розвитку. Решта ОТГ мають найбільш вдалі позиції у контексті сталого розвитку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Для оцінки позицій ОТГ Луганської області було розраховано середній бал їх сталого розвитку за трьома складовими (економікою, соціальною, екологічною). Результати позиціонування ОТГ Луганського регіону було визначено в декартовій системі координат у просторі за допомогою програмного забезпечення geogebra. Також результати позиціонування ОТГ Луганського регіону подано в площинах XOZ, XYZ, XOY. Для визначення найкращих позицій у об'єднаних територіальних громад Луганського регіону запропоновано використання вектору збалансованого позиціонування (OC), який дозволив встановити, що найбільш збалансоване позиціонування має Лозно-Олександрівська ОТГ (D), яка знаходиться на векторі OC. Троїцька і Чмирівська ОТГ мають найгірші позиції, оскільки вони знаходяться під вектором збалансованого розвитку. Найбільш вдалі

позиції у контексті сталого розвитку мають всі інші ОТГ.

Література

1. Устименко В. А., Заблудська І.В., Бурбело С.О., Заблудська Д.В., Саєнко П.О. Ідентифікація та позиціонування об'єднаних територіальних громад: методичний інструментарій. *Економіка та право*. 2019. № 1. С. 44–50.
2. Kotler P. Marketing's New Paradigm: What's Really happening Out There. *Planning Review*. 1992. Vol. 20 (5). P. 50–52.
3. Carpenter G. Perceptual position and competitive brand strategy in a two-dimensional, 2-Brand market. *Management Science*. 1989. Vol. 35. No.9. P. 1029–1044. DOI: 10.1287/mnsc.35.9.1029
4. Dou W., Lim K., Chenting S. Brand positioning strategy using search marketing. *Mis Quarterly*. 2010. Vol. 34. No.2. P. 261–279.
5. Sunduk A.M. Positioning of Trans Carpathian region within the system "State – Global dimension". *Actual Problems of Economics*. 2012. Vol. 128. P. 211–218.
6. Taecharungroj V., Muthuta M., Boonchaiyapruerk P. Sustainability as a place brand position: a resident-centric analysis of the ten towns in the vicinity of Bangkok. *Place Branding and Public Diplomacy*. 2019. Vol. 15. No.4. P. 210–228.
7. Буднікевич І., Романюк Н. Маркетинговий підхід до побудови мережеских моделей на регіональному ринку знань.

Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: Економічні науки. 2019. Вип. 54. С. 52–59.

8. Kolomytseva O. Positioning of regions of Ukraine in competitive environment. *Proceedings of the 1st International Conference Contemporary Issues in Theory and Practice of Management: CITPM 2016*. Czestochawa, Poland (April 21-22, 2016). P. 203–209.

9. Пепчук С.М. *Позиціонування регіону в системі конкурентних відносин*: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : [спец.] 08.00.05 “Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка” / Черкаський державний технологічний університет. Черкаси, 2016. 341 с.

10. Декартові координати у просторі. URL: <http://zno.academia.in.ua/mod/book/view.php?id=3217> (дата звернення 10.12.2020).

Reference

1. Ustimenko, V.A., Zablodskaya, I.V., Burbelo, S.O., Zablodskaya, D.V., Saenko, P.O. (2019) Identification and positioning of united territorial communities: methodological tools. *Economics and law*, 1, 44–50.

2. Kotler, P. (1992) Marketing’s New Paradigm: What’s Really happening Out There. *Planning Review*, 20 (5), 50–52.

3. Carpenter, G. (1989) Perceptual position and competitive brand strategy in a two-dimensional, 2-Brand market. *Management Science*, 35, 9, 1029–1044. DOI: 10.1287/mnsc.35.9.1029

4. Dou, W., Lim, K. (2010) Chenting S. Brand positioning strategy using search marketing. *Mis Quarterly*, 34, 2, 261–279.

5. Sunduk, A. M. (2012) Positioning of Trans Carpathian region within the system “State – Global dimension”. *Actual Problems of Economics*, 128, 211–218.

6. Taecharungroj, V., Muthuta, M., Boonchaiyapruerk, P. (2019). Sustainability as a place brand position: a resident-centric analysis of the ten towns in the vicinity of Bangkok. *Place Branding and Public Diplomacy*, 15, 4, 210–228.

7. Budnikevich, I., Romanyuk, N. (2019). Marketingovij pidhid do pobudovi merezhevih modelej na regional'nomu rinku znan. *Zbirnik naukovih prac' CHDTU. Seriya: Ekonomichni nauki*, 54, 52–59.

8. Kolomytseva, O. Positioning of regions of Ukraine in competitive environment. *Proceedings of the 1st International Conference Contemporary Issues in Theory and Practice of Management: CITPM 2016*. Czestochawa, Poland (April 21-22, 2016), 203–209.

9. Pepchuk, S. M. (2016). *Pozicionuvannya regionu v sistemi konkurentnih vidnosin*: dis. na здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : [spec.] 08.00.05 “Rozvitok produktivnih sil i regional'na ekonomika” / CHerkas'kij derzhavnij tekhnologichnij universitet. CHerkasi, 341.

10. Cartesian coordinates in space. Retrieved from: <http://zno.academia.in.ua/mod/book/view.php?Id=3217> (Accessed: 10.12.2020).

Стаття надійшла до редакції : 12.11.2020 р.

Стаття прийнята до друку: 28.12.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Заблюдська І. В. Декартова система координат як інструмент позиціонування об’єднаних територіальних громад України / І. В. Заблюдська, К. І. Серебряк, Л. І. Белоусова // *Часопис економічних реформ*. – 2020. – № 4 (40). – С. 30–37.

МЕХАНІЗМИ ІННОВАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

DOI: 10.32620/cher.2020.4.06

Постановка проблеми. Успіх функціонування сучасного бізнесу залежить не стільки від ефективного використання природних ресурсів, скільки від плідної взаємодії між суб'єктами господарювання та своєчасного отримання необхідної інформації щодо розроблення та впровадження у виробництво новітніх технологій, що викликає необхідність пошуку більш досконалих механізмів інноваційної взаємодії суб'єктів господарювання в умовах постійної трансформації отриманих знань. *Мета дослідження* спрямована на розробку інноваційних механізмів взаємодії суб'єктів господарювання шляхом отримання нових знань в процесі трансформації економіки. *Методологічною основою дослідження* стали сучасні нормативно-правові та законодавчі аспекти здійснення інноваційної діяльності. В проведених дослідженнях використані методи діалектики, способи і принципи наукового пізнання, інструменти економічного аналізу для удосконалення механізмів інноваційної взаємодії, отримання новітньої інформації та знань суб'єктами господарювання. *Основною гіпотезою дослідження* стало припущення щодо можливості удосконалення механізму сучасної взаємодії суб'єктів господарювання шляхом зацікавленого об'єднання усіх наявних ресурсів, в тому числі інтелектуальних, для розв'язання нагальних регіональних і національних проблем. *Виклад основного матеріалу.* У статті досліджуються принципи здійснення інноваційної діяльності та означені головні аспекти, на яких ґрунтується взаємодія суб'єктів господарювання в умовах постійної трансформації наявних знань. Проаналізовані основні показники, що характеризують рівень інноваційних досягнень та обґрунтовані заходи щодо ефективної взаємодії суб'єктів господарювання. *Оригінальність та практична значимість дослідження* підтверджується запропонованим удосконаленим механізмом взаємодії суб'єктів господарювання, що базується на певному рівні здійснених інноваційних трансформацій усіх взаємодіючих інституцій та спрямований на досягнення загально національних, регіональних цілей і стратегій розвитку, виходячи з тих глобальних викликів, що спонукають вирішувати загальносвітові людські проблеми. *Висновки та перспективи подальших досліджень.* Доведено, що інноваційні механізми взаємодії суб'єктів господарювання мають включати: економічні стимули щодо заохочення ефективної взаємодії суб'єктів господарювання; інноваційні стратегії ініціювання заходів об'єднання різних компаній та інституцій; реформи у освітній діяльності щодо безперервного навчання протягом реального життєвого циклу діяльності суб'єктів господарювання; розгалужену інфраструктуру, що має стабільні комунікаційні зв'язки; перспект надання інтелектуальних послуг, що визначають рівень інноваційних знань людського капіталу. Подальші дослідження будуть спрямовані на налагодження та удосконалення партнерських відносин, зв'язків та комунікацій між різними суб'єктами господарювання.

Ключові слова:

суб'єкти господарювання, економіка знань, інновації, механізм взаємодії, трансформація.

MECHANISMS OF INNOVATIVE CO-OPERATION OF BUSINESS SUBJECTS IN THE CONTEXT OF TRANSFORMATION OF KNOWLEDGE ECONOMY

Raising of problem. The success of modern business depends not so much from the efficient use of natural resources, but from the fruitful communication between business subjects and timely receipt of the necessary information on the development and implementation of new technologies, which necessitates finding better mechanisms for innovative co-operation of business subjects in conditions of constant transformation of the received knowledge. *A research aim* is developing the innovative mechanisms for the co-

¹ **Калінеску Тетяна Василівна**, д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри фінансів, обліку і оподаткування, Національний аерокосмічний університет ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Calinescu Tetyana, Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of Finance, Accounting and Taxation Department, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0003-4919-5788

e-mail: tetyana.calinescu@gmail.com

operation of e business subjects by gaining new knowledge in the process of economic transformation. *The methodological basis of research* was modern regulatory and legislative aspects of innovation. The research uses dialectical methods, methods and principles of scientific knowledge, tools of economic analysis for improve the mechanisms of innovative communication, obtaining the latest information and knowledge of business subjects. *The basic hypothesis of research* was the assumption of the possibility of improving mechanism of modern communication of e business subjects by interested in combining all available resources, including intellectual, to solve pressing regional and national problems. *Exposition of basic material.* In the article examines the principles of innovation and identifies the main aspects on which the communication of business subjects in the conditions of constant transformation of existing knowledge. It were analyzed the main indicators, which characterizing the level of innovative achievements and substantiated the measures for effective co-operation of business subjects. *The originality and practical meaningfulness of research* is confirmed by the proposed improved mechanism of co-operation of business subjects, which based on a certain level of innovative transformations of all communicating institutions and aimed at achieving national, regional goals and development strategies, which based on global challenges problems. *Conclusions and prospects of further researches.* It is proved that innovative mechanisms of of co-operation of business subjects should include: economic incentives to encourage effective of communication of business subjects; innovative strategies for initiating measures to unite different companies and institutions; reforms in educational activities for lifelong learning in the real life cycle of of business subjects; extensive infrastructure with stable communication links; prospectus for the provision of intellectual services that determine the level of innovative knowledge of human capital. Further research will focus on establishing and improving partnerships, connections and communications between different businesses.

Key words:

business subjects, knowledge economy, innovations, mechanism of co-operation, transformation.

МЕХАНИЗМЫ ИННОВАЦИОННОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ХОЗЯЙСТВУЮЩИХ СУБЪЕКТОВ В КОНТЕКСТЕ ТРАНСФОРМАЦИИ ЭКОНОМИКИ ЗНАНИЙ

Постановка проблемы. Успех функционирования современного бизнеса зависит не столько от эффективного использования природных ресурсов сколько от плодотворного взаимодействия между субъектами хозяйствования и своевременного получения необходимой информации по разработке и внедрению в производство новейших технологий, что вызывает необходимость поиска более совершенных механизмов инновационного взаимодействия хозяйствующих субъектов в условиях постоянной трансформации полученных знаний. *Цель исследования* направлена на разработку инновационных механизмов взаимодействия субъектов хозяйствования путем получения новых знаний в процессе трансформации экономики. *Методологической основой исследования* стали современные нормативно-правовые и законодательные аспекты осуществления инновационной деятельности. В проведенных исследованиях использованы методы диалектики, способы и принципы научного познания, инструменты экономического анализа для совершенствования механизмов инновационного взаимодействия, получения новой информации и знаний субъектами хозяйствования. *Основной гипотезой исследования* стало предположение о возможности совершенствования механизма современного взаимодействия субъектов хозяйствования путем заинтересованного объединения всех имеющихся ресурсов, в том числе интеллектуальных, для решения неотложных региональных и национальных проблем. *Изложение основного материала.* В статье исследуются принципы осуществления инновационной деятельности и указаны основные аспекты, на которых основывается взаимодействие субъектов хозяйствования в условиях постоянной трансформации имеющихся знаний. Проанализированы основные показатели, характеризующие уровень инновационных достижений и обоснованы меры по эффективному взаимодействию субъектов хозяйствования. *Оригинальность и практическая значимость* исследования подтверждается предложенным усовершенствованным механизмом взаимодействия субъектов хозяйствования, основанным на определенном уровне осуществленных инновационных трансформаций всех взаимодействующих институтов и направлен на достижение общенациональных, региональных целей и стратегий развития, исходя из тех глобальных вызовов, побуждающих решать общемировые человеческие проблемы. *Выводы и перспективы дальнейших исследований.* Доказано, что инновационные механизмы взаимодействия субъектов хозяйствования должны включать: экономические стимулы - для поощрения эффективного взаимодействия субъектов; инновационные стратегии, иницирующие мероприятия объединения различных компаний и институтов; реформы в образовательной деятельности, связанные с непрерывным обучением в течении реального жизненного цикла деятельности субъектов хозяйствования; разветвленную инфраструктуру, которая имеет стабильные коммуникационные связи; перспект

предоставления интеллектуальных услуг, определяющих уровень инновационных знаний человеческого капитала. Дальнейшие исследования будут направлены на налаживание и совершенствование партнерских отношений, связей и коммуникаций между различными субъектами хозяйствования.

Ключевые слова:

субъекты хозяйствования, экономика знаний, инновации, механизм взаимодействия, трансформация.

Постановка проблеми. Вже неодноразово доведено [1, с. 133], що в сучасних умовах господарювання успіх у бізнесі залежить не стільки від ефективного використання природних ресурсів суб'єктами, скільки від їх плідної взаємодії, своєчасного отримання необхідної інформації, розроблення та впровадження у виробництво новітніх технологій, продукування ідей, тощо. Тому можна погодитись із висловленням лауреата Нобелівської премії Д.Б. Шоу, що коли люди в процесі спілкування обмінюються ідеями – кожен стає вдвічі багатшим. Звідси виникає потреба у пошуку механізмів інноваційної взаємодії суб'єктів господарювання, які б дозволяли продуктивно використовувати спільно підтримані ідеї та інформацію в процесі своєї діяльності в умовах постійного отримання нових знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій доводять [1; 2; 3, с. 7 - 17; 4; 5], що запорукою успіху є активна інноваційна діяльність, інтелект, отримані компетентності, вибрані цінності, неординарні методи і моделі взаємодії з різними контрагентами, що створює підґрунтя для генерування нових ефективних методів здійснення діяльності, організації функціонування бізнесу, впровадження нових інноваційних методів господарювання за допомогою наявних знань та дієвих відносин між різними суб'єктами господарювання.

Звідки **метою статті** є розробка інноваційних механізмів взаємодії суб'єктів господарювання шляхом отримання нових знань в процесі трансформації економіки, що відповідають та задовольняють наявним відношенням між суб'єктами.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день Законом України “Про інноваційну діяльність” [6, ст. 3] визначено наступні принципи проведення державної інноваційної політики:

орієнтація на інноваційний шлях розвитку економіки України;

визначення державних пріоритетів інноваційного розвитку;

формування нормативно-правової бази у сфері інноваційної діяльності;

створення умов для збереження, розвитку і використання вітчизняного науково-технічного та інноваційного потенціалу;

забезпечення взаємодії науки, освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери у розвитку інноваційної діяльності;

ефективне використання ринкових механізмів для сприяння інноваційній діяльності, підтримка підприємництва у науково-виробничій сфері;

здійснення заходів на підтримку міжнародної науково-технологічної кооперації, трансферу технологій, захисту вітчизняної продукції на внутрішньому ринку та її просування на зовнішній ринок;

фінансова підтримка, здійснення сприятливої кредитної, податкової і митної політики у сфері інноваційної діяльності;

сприяння розвитку інноваційної інфраструктури;

інформаційне забезпечення суб'єктів інноваційної діяльності;

підготовка кадрів у сфері інноваційної діяльності.

Із вище викладеного витікає, що інноваційна взаємодія суб'єктів господарювання в умовах сучасного соціально-економічного розвитку України має бути побудована за формулою: знання – можливості – мотивації – дієздатність до змін - кінцеві результати.

Показниками, які сьогодні характеризують рівень розвитку інноваційних знань в країні, отримані від цього і ефективність економіки знань є різні індекси, що визначаються різними міжнародними організаціями, в тому числі Світовим банком, Організацією об'єднаних націй і т.п. [7, с. 100, 101; 8, с. 23 - 41]. Так, індекс знань складається з індексів освіти, інновацій, інформаційних технологій і комунікацій, а, наприклад, індекс економіки знань виводиться на основі середніх значень вище вказаних індексів та індексу економічного стимулу та інституційного режиму. Україна зберігає лише 56 позицію і її стан не змінився майже з 1995 року. Низькі позиції України у наведених рейтингах пов'язані, з недосконалим інституційним середовищем, недостатньою увагою до складових економі-

ки знань. Слід також зазначити, що економічна політика, яка наразі проводиться у державі, не сприяє інноваційному розвитку суб'єктів господарювання. Тому для проведення успішної соціально-економічної трансформації економіки знань необхідно:

створення сприятливого інвестиційного клімату та інвестування, особливо у високотехнологічні виробництва;

розвиток і формування найважливіших ресурсів, що сприяють економічному зростанню;

удосконалення та реформування освітньої діяльності;

створення конкурентних умов для усіх суб'єктів господарювання з метою мотивування до інноваційної праці;

формування трудових ресурсів, здатних приймати ефективні рішення в мінливих умовах розвитку національної економіки;

сприяння впровадженню механізму взаємодії тріумвірату освіти, науки та виробництва;

стимулювання гнучкого інституційного середовища, насамперед, галузі державного інноваційного управління.

Наразі, згідно із законодавством України [6, ст. 1] інноваціями слід вважати – новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукцію або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери. Проте сучасні наукові дослідження [9, с. 8] застосовують інновації, які більш відповідають потребам суб'єктів господарювання, а саме це інновації, які:

1) базуються на фундаментальних наукових знаннях, результати яких широко застосовуються в національній економіці;

2) ґрунтуються на наукових дослідженнях, але мають обмежену сферу використання;

3) розроблені з використанням технічних знань, які вже існують і мають обмежену сферу використання;

4) входять до комбінації різних типів знань в одному виробі;

5) використовують новий продукт у різних сферах;

6) являють собою технічно складні новинки;

7) застосовують вже відомі техніки, методи чи методики у новій галузі.

А звідси інноваційну взаємодію суб'єктів господарювання можна розглядати з трьох позицій, як: 1) дію, що сприятиме підвищенню конкурентоздатності суб'єктів; 2) процес трансформації наукових досягнень у виробництво; 3) практичне впровадження в господарську діяльність досвіду в інших галузях.

Виходячи із сучасного національного інноваційного законодавства, котре налічує близько 200 документів, зокрема: норми Конституції України, Господарського кодексу, закони України «Про інноваційну діяльність», «Про пріоритетні напрями розвитку інноваційної діяльності в Україні», «Про інвестиційну діяльність», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» та інші, проте не встановлює показники для оцінювання рівня залучення інновацій у господарську діяльність. Рівень залучення інновацій в Україні можна знайти тільки за рейтингами та міжнародними оцінками України, такими як:

а) індекс конкурентоспроможності [10], що сприяє легкості пошуку суспільного консенсусу. Україна за цим показником опустилася у 2020 році на одну позицію та стала 55 з 63 країн світу. Для порівняння: США у цьому році опинились на 10 місці, Польща посіла 38 місце, Росія зайняла 45 місце;

б) глобальний інноваційний індекс. Україна у 2020 році покращила цей показник на 2 сходинки у порівнянні з 2019 роком, посівши 45 місце [11]. Поруч з нами такі країни як В'єтнам – 42 місце, Греція - 43, Таїланд - 44, Румунія - 46, Росія – 47, Індія - 48. Очолюють рейтинг Швейцарія, за нею йдуть Швеція, США, Сполучене Королівство та Нідерланди;

в) індекс використання інформаційних і комунікативних технологій. Згідно «Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки» [12] країна мала зайняти 50 місце перемістившись з 79 позиції у в порівнянні з 2016 роком;

г) індекс інноваційних здібностей. Саме за цим індексом Україна перебуває на 46-му місці та він показує потенційні можливості стати наявним партнером для інших країн світу [13, с. 19], особливо для європейських, бо проголошений Україною курс на євроінтеграцію вимагає, насамперед реального інноваційного розвитку [10, с. 19].

Взаємопов'язаними та доповнюючими складовими розвитку інновацій та економіки знань на сьогодні вважаються [14, с. 96, 98]: 1) якісна і безперервна освіта; 2) економічні стимули та режими, що заохочують до ефективного використання знань в усіх секторах економіки; 3) ефективна інноваційна система взаємовідносин, що об'єднує в єдиний комплекс економіку, науково-дослідницькі центри і навчальні заклади; 4) динамічна інформаційна інфраструктура, яка надає інформаційні та комунікаційні послуги усім суб'єктам господарювання, різним інституціям та населенню; 5) держава як ініціатор і координатор становлення та розвитку економіки знань.

Звідси інноваційну взаємодію суб'єктів господарювання в умовах економіки знань формують такі особливі характеристики як:

- 1) сприяння створенню, поширенню та використанню знань з метою забезпечення зростання і конкурентоспроможності суб'єктів;
- 2) мають бути не тільки створені, але й продуктивно використані нові знання, що пов'язані з напрацюваннями у високотехнологічних галузях, на кшталт широко застосувати інформаційні та комунікаційні технології;
- 3) сприяння формуванню можливостей діяти в мережевій структурі та створення певних здатностей для суб'єктів господарюван-

ня здійснювати багато транзакцій, що робить більшість з них конкуренто недосяжними;

4) створення таких умов співтовариства, які дозволяють оперативно розбирати, аналізувати та приймати рішення щодо забезпечення планування майбутньої діяльності суб'єктів господарювання;

5) включення та розгляд з метою застосування у діяльність суб'єктів не тільки нових технологій виробництва, але й весь механізм продукування знань. Тобто в рамках такого співробітництва передбачається взаємодія з університетами і організаціями, котрі проводять дослідження і пропонують для запровадження досягнення фундаментальної і прикладної науки та інші розробки.

Таким чином, розвинута економіка знань створює новий формат для інноваційної взаємодії суб'єктів господарювання, що сприяє розвитку всіх сфер виробництва, змінює характер праці, в тому числі людської, на користь творчої та інтелектуальної діяльності та формує інформаційне середовище в рамках кожного суб'єкту господарювання, що сприяє створенню та розповсюдженню нових технологій застосування цифрової економіки в країні.

Виходячи із вищезгаданого, можна схематично уявити такий механізм інноваційної взаємодії суб'єктів господарювання в контексті постійної трансформації економіки знань (рис. 1).

Рисунок 1 – Механізми, перспективи та очікувані наслідки інноваційної взаємодії суб'єктів господарювання
Джерело: розроблено автором

Безумовно, на рис. 1 означені найбільш вагомні аспекти, що можна отримати в процесі

плідної і зацікавленої взаємодії усіх суб'єктів господарювання. Поза межами залишились:

процедура вибору суб'єктів для комунікації, сфери зацікавлених зв'язків, налагодження дійсних партнерських відносин та діалогу між різними суб'єктами господарювання, інше, що сьогодні необхідно розвивати та впроваджувати для досягнення загально національних, регіональних цілей і стратегій розвитку, виходячи з тих глобальних викликів, що примушують до налагодження спільної праці та вирішення загальносвітових людських проблем, на кшталт боротьби з пандемією на COVID-19.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, інноваційні механізми взаємодії суб'єктів господарювання в процесі трансформації економіки знань мають включати:

1. Створення дієвих економічних стимулів щодо заохочення ефективної взаємодії та використання знань в усіх аспектах діяльності суб'єктів господарювання;
2. Формування інноваційних стратегій, що ініціюють різні заходи, пов'язані з об'єднанням та плідною взаємодією різних компаній, наукових та дослідницьких центрів, університетів, банків та інші інституцій;
3. Реформування (трансформування) освітньої діяльності з метою отримання безперервної освіти протягом реального життєвого циклу діяльності суб'єктів господарювання та створення необмеженої ресурсної бази, спрямованої на оволодіння цими знаннями;
4. Побудова сучасної інфраструктури, що має забезпечувати комунікаційними зв'язками, доступною високотехнологічною інформацією усі потреби реальної і віртуальної взаємодії суб'єктів господарювання;
5. Розробка заходів щодо зростання інтелектуальних послуг, які характеризують рівень інноваційних знань, котрими володіють суб'єкти господарювання і є основою для створення інноваційного людського капіталу.

Подальші дослідження будуть спрямовані на налагодження дійсних партнерських відносин між різними суб'єктами господарювання для розв'язання і подолання проблемних економічних аспектів, що породжуються глобальними комунікаціями та зв'язками.

Література

1. Турчіна С. Г. Розвиток економіки знань в умовах інтеграції України до світового господарства. Науковий вісник Ужгород-

ського національного університету. Вип. 13, Ч. 2, 2017. С. 133–136.

2. Швиданенко Г. О. Теплюк М. А., Бесараб С. О. Розвиток інноваційного бізнесу в умовах становлення економіки знань. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. №11. С. 43–48.

3. Тищенко В. Ф. *Економіка знань як актуальна основа сучасного розвитку України та її регіонів*: монографія. Харків: вид-во ХНЕУ, 2014. 272 с.

4. Жарінова А. Г. Розвиток економіки знань в контексті формування людського капіталу. *Ефективна економіка*. 2013. №11. Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2536>

5. Буняк Н. М. Економіка знань як нова форма соціально-економічного розвитку суспільства. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2012. Вип. 32, Ч. 1. С. 59–62.

6. Закон України «Про інноваційну діяльність», 4 липня 2002 р. № 40-IV. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 36, ст.266

7. Хусаїнов Р. В., Янченко А. Ю., Руденко М. М. Економіка знань: сутність, складові, специфіка. *Young Scientist*. 2015. № 11(26), November. С. 99–103.

8. Калінеску Т. В., Кирилов О. Д., Фоменко А. О. *Оцінювання гнучкості інноваційного розвитку підприємств та виробничого персоналу*: монографія. Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. 316 с.

9. Богашко О. Л. Розгляд сутності інновацій в умовах становлення перших теоретичних уявлень про них. *Причорноморські економічні студії*. Науковий журнал. 2018. Вип. 28. Ч. 1. С. 5–9.

10. Україна втратила одну позицію в рейтингу конкурентоспроможності країн. Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2020/06/18/novyna/polityka/ukrayina-vtratyla-odnu-pozycziyu-rejtynhu-konkurentospromozhnosti-krayin>

11. Україна покращила свою позицію в рейтингу «Глобальний інноваційний індекс 2020». Режим доступу: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=edf58f89-c170-4be0-8fc7-5e7452893639&title=UkrainaPokraschilaSvoiuPozitsiiuVReitinguglobalniiInnovatsiiniIndeks2020->

12. Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>

13. Сахненко О. І. Економіка знань і державна політика. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 8, Ч. 4.

14. Шульга Ж. О. Особливості економіки знань на сучасному етапі розвитку суспільства. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2012. №1(17). С. 94–99.

References

1. Turchina, S. G. (2017). Development of knowledge economy in term of Ukraine integration into the world economy. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. 13, 2, 133 – 136.

2. Shvidanenko, G., Tepluk, M. and Bes-sarab, S. (2018). Development of innovative business in becoming a knowledge economy. *Investment: Practice and Experience*, 11, 43–48.

3. Tystchenko, V. F. (2014). *Economy of knowledge as actual basis of modern development of Ukraine and its regions*. Kharkiv: Published of Kharkiv National Economical University, 272.

4. Gharinova, A. G. (2013). The development of the knowledge economy in the context of the human capital. *Effective economy*, 11. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2536>

5. Buniak, N. M. (2012). An economy of knowledge as new form of socio-economic development of society. *Collection of scientific works of Cherkasy State Technological University*. Series: Economic sciences, Scientific, 32, I, 59–62.

6. Law of Ukraine 04.07. 2020, № 40 – IV «About innovative activity», List of Verkhovna Rada of Ukraine (LVR), № 36, p. 266

Стаття надійшла

до редакції : 05.11.2020 р.

7. Khusainov, R. V., Yanchenko, A. Y. and Rudenko, M. M. (2015). Knowledge economy: essence, components, specificity. *Young Scientist*, 11 (26), 99 – 103.

8. Calinescu, T. V., Kirilov O. D. and Fomenko A. O. (2016). *Evaluation of flexibility the innovative development of enterprises and manufacturing personnel*. Severodonetsk: Published of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, 316.

9. Bogashko, O. L. (2018). Definition of the term “Innovation” in first scientific theories of innovation development. *Black Sea Region Economic Studios. Scientific magazine*, 28, 1, 5–9.

10. Ukraine lost one position in rating of countries competitiveness (2020). Retrieved from:

<https://www.slovoidilo.ua/2020/06/18/novyna/polityka/ukrayina-vtratylo-odnu-pozychyurejtynhu-konkurentospromozhnosti-krayin>

11. Ukraine improved the position in rating the «Global innovative index 2020» (2020). Retrieved from:

<https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=edf58f89-c170-4be0-8fc7-5e7452893639&title=UkrainaPokraschilaSvoiuPozitsiiuVReitinguglobalniiInnovatsiiniIndeks20>

12. Conceptions of development the digital economy and society of Ukraine on 2018-2020 years. (2018). It is approved by the order of Ukraine Cabinet of Ministers, January, 17 № 67-p. Retrieved from:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>

13. Sakhnenko, O. A. (2014). Knowledge Economy: Theory and State Policy. *Scientific Bulletin of Kherson State University*, 8, 4, 16–19.

14. Shulga, J. O. (2012). Features of knowledge economy on the modern stage of society development. *Bulletin of the Berdyansk University of Management and Business*, 1(17), 94–99.

Стаття прийнята

до друку: 28.12.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Калінеску Т. В. Механізми інноваційної взаємодії суб'єктів господарювання в контексті трансформації економіки знань / Т. В. Калінеску // Часопис економічних реформ. – 2020. – № 4(40). – С. 38–44.

УДК 336.24

JEL Classification: M42, O23

RASULEV A.¹, VORONIN S.²

FORMATION OF EFFECTIVE SYSTEM OF ECONOMIC MANAGEMENT IS THE VECTOR OF MODERN REFORMS IN UZBEKISTAN

DOI: 10.32620/cher.2020.4.07

Formulation of the problem. The use of an effective economic management system allows you to create favorable conditions for achieving long-term economic growth at minimal costs. *The purpose of the study* is to study foreign experience of economic management reform, review the course of administrative reform in the Republic of Uzbekistan and, on the basis of available data, develop recommendations for the national economy. *The subject of this research* is the development of the management system of the national economy in the context of the transition to full-fledged market relations. *Methods of economic research* - system analysis, generalization, scientific abstraction, historical and logical method, classification, etc. *The hypothesis of the research* is that currently the main vector of reforms in Uzbekistan is optimization and increasing the efficiency of the economic management system. The use of market and administrative instruments will improve the quality parameters of economic development, create conditions for increasing the competitiveness of the economy. *Presentation of the main material.* The main features of the management reform in various countries of the world are revealed, an analysis of the reform of the national economy management system is made, recommendations for the transition to a full-fledged market are substantiated. *The originality and practical significance* of the study is that it systematizes the main approaches to the reform of economic management, studies the features of management reform in the Republic of Uzbekistan, substantiates recommendations for increasing its efficiency in the period of overcoming the consequences of forced restrictions and for the future. The conclusions of the study are that “market mechanisms” are just one of many necessary tools to achieve the goals of the country's socio-economic development. Therefore, it is necessary to clearly “outline the boundaries” in which areas the state should introduce market relations, in which to regulate activities and in which - to produce or provide services. When developing a new system of economic management, it is necessary to include tasks for both the development of market institutions and administrative procedures. When carrying out the privatization of enterprises engaged in the extraction of minerals and their primary processing, the controlling stake must be retained by the state. *The main resource* of the country is the accumulated human potential, which requires special attention from the state during the reform process. The new economic management system must be ready to respond promptly to internal and external challenges.

Key words:

government support; budget resources, institutional factors, market, transformation.

ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ - ВЕКТОР СУЧАСНИХ РЕФОРМ В УЗБЕКІСТАНІ

Постановка проблеми. Використання ефективної системи управління економікою дозволяє створити сприятливі умови для досягнення довгострокового економічного зростання при мінімальних витратах. *Мета дослідження* полягає в тому, щоб вивчити зарубіжний досвід реформи управління економікою, розглянути хід адміністративної реформи в Республіці Узбекистан і на основі наявних даних розробити рекомендації для національної економіки. *Предметом дослідження* є роз-

¹ **Расулев Алишер Файзійович**, д-р екон. наук, професор кафедри «Фундаментальна економіка», Ташкентський державний економічний університет, м.Ташкент, Узбекистан.

Rasulev Alisher, Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of Fundamental Economic Department, Tashkent State Economic University, Tashkent, Uzbekistan.

ORCID ID: 0000-0001-6702-8981

e-mail: arasulev@yandex.ru

² **Воронін Сергій Олександрович**, д-р екон. наук, головний фахівець, Інститут бюджетно-податкових досліджень при Міністерстві фінансів, м.Ташкент, Узбекистан.

Voronin Sergey, Doctor of Economic Sciences, Chief Specialist of the Institute for Fiscal Research under the Ministry of Finance, Tashkent, Uzbekistan.

ORCID ID: 0000-0003-2288-8365

e-mail: s.voronin63@umail.uz

виток системи управління національної економіки в умовах переходу до повноцінних ринкових відносин. *Методи економічного дослідження* - системний аналіз, узагальнення, наукова абстракція, історичний і логічний метод, класифікація та ін. *Гіпотеза дослідження* полягає в тому, що в даний час основним вектором реформ в Узбекистані є оптимізація та підвищення ефективності системи управління економікою. Використання ринкових і адміністративних інструментів дозволить підвищити якісні параметри економічного розвитку, створити умови для підвищення конкурентоспроможності економіки. *Виклад основного матеріалу.* Виявлено основні особливості проведення реформи управління в різних країнах світу, зроблено аналіз реформування системи управління національною економікою, обґрунтовано рекомендації щодо переходу до повноцінного ринку. *Оригінальність і практичне значення* проведеного дослідження полягає в тому, що в ньому систематизовано основні підходи до проведення реформи управління економікою, вивчені особливості реформи управління в Республіці Узбекистан, обґрунтовано рекомендації щодо підвищення її ефективності в умовах періоду подолання наслідків вимушених обмежень і на перспективу. *Висновки дослідження* полягають у тому, що «ринкові механізми» - це лише один з багатьох необхідних інструментів для досягнення цілей соціально-економічного розвитку країни. Тому необхідно чітко «окреслити межі», в яких сферах держава повинна вводити ринкові відносини, в яких регулювати діяльність і в яких - самому виробляти або надавати послуги. При розробці нової системи управління економікою необхідно включити завдання, як з розвитку ринкових інститутів, так і адміністративних процедур. При проведенні приватизації підприємств, що займаються видобутком корисних копалин і їх первинною переробкою, контрольний пакет акцій повинен бути збережений за державою. Головним ресурсом країни є накопичений людський потенціал, який вимагає при проведенні реформи особливої уваги з боку держави. Нова система управління економікою повинна бути готова оперативно реагувати на внутрішні і зовнішні виклики.

Ключові слова:

державна підтримка, бюджетні кошти, інституційні чинники, ринок, трансформація.

**ФОРМИРОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОЙ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИКОЙ –
ВЕКТОР СОВРЕМЕННЫХ РЕФОРМ В УЗБЕКИСТАНЕ**

Постановка проблемы. Использование эффективной системы управления экономикой позволяет создать благоприятные условия для достижения долгосрочного экономического роста при минимальных издержках. *Цель исследования* состоит в том, чтобы изучить зарубежный опыт реформы управления экономикой, рассмотреть ход административной реформы в Республике Узбекистан и на основе имеющихся данных разработать рекомендации для национальной экономики. *Предметом исследования* является развитие системы управления национальной экономики в условиях перехода к полноценным рыночным отношениям. *Методы экономического исследования* – системный анализ, обобщение, научная абстракция, исторический и логический метод, классификация и др. *Гипотеза исследования* состоит в том, что в настоящее время основным вектором реформ в Узбекистане является оптимизация и повышение эффективности системы управления экономикой. Использование рыночных и административных инструментов позволит повысить качественные параметры экономического развития, создать условия для повышения конкурентоспособности экономики. *Изложение основного материала.* Выявлены основные особенности проведения реформы управления в различных странах мира, сделан анализ реформирования системы управления национальной экономикой, обоснованы рекомендации по переходу к полноценному рынку. *Оригинальность и практическое значение* проведенного исследования заключается в том, что в нем систематизированы основные подходы к проведению реформы управления экономикой, изучены особенности реформы управления в Республике Узбекистан, обоснованы рекомендации по повышению ее эффективности в условиях периода преодоления последствий вынужденных ограничений и на перспективу. *Выводы исследования* состоят в том, что «рыночные механизмы» - это лишь один из многих необходимых инструментов для достижения целей социально-экономического развития страны. Поэтому необходимо четко «очертить границы», в каких сферах государство должно вводить рыночные отношения, в каких регулировать деятельность и в каких – самому производить или оказывать услуги. При разработке новой системы управления экономикой необходимо включить задачи, как по развитию рыночных институтов, так и административных процедур. При проведении приватизации предприятий, занимающихся добычей полезных ископаемых и их первичной переработкой, контрольный пакет акций должен быть сохранен за государством. Главным ресурсом страны является накопленный человеческий потенциал, который требует при проведении реформы особого внимания со стороны государства. Новая система управления экономикой должна быть готова оперативно реагировать на

внутренние и внешние вызовы.

Ключевые слова:

государственная поддержка, бюджетные средства, институциональные факторы, рыночные механизмы, трансформация.

Formulation of the problem. Structural transformations in the economy of Uzbekistan require new methods for the system of economic management. First of all, there is a growing need to form a flexible system of economic management, providing for the reduction of state interference in the activities of economic entities. Poverty reduction and employment expansion are becoming an important area of economic development. Institutional factors are a key element of reforms in the economic management system. At the same time, it is important to develop not only economic management mechanisms, but also clear boundaries for the use of administrative tools should be fixed. Particular attention must be paid to the country's main resource - accumulated human capital.

To this end, deep structural reforms have been carried out in the economy of Uzbekistan in recent years. Their implementation requires new approaches to the functioning of the economic management system. According to the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev, "... in today's difficult situation, it is vital for us to solve two important, extremely urgent tasks at once. We are simultaneously dealing with the solution of the problems of protecting the health and life of the population and the restoration of the economy, creating conditions for people to work and earn money ... ". In addition, in the context of tougher competition in world markets, the priority direction of economic development is the widespread introduction of the achievements of modern science and innovation.

The solution of these tasks, as well as the achievement of the goals of the Action Strategy in the five priority areas of development of the Republic of Uzbekistan in 2017-2021, require the creation of a new, well-functioning system of public administration, the organization of coordinated activities of government bodies and local executive authorities. The formation of a flexible system of economic management in the context of a gradual reduction in government intervention in the activities of enterprises will ensure a smooth transition of the country to full-fledged market relations. For these purposes, the Republic is developing a Concept for the Management of the National Economy.

In accordance with the Concept of Administrative Reform in the republic, the main tasks for the radical reform of the state management of the economy have been identified, which are gradually implemented in practice. The next steps towards improving the system of managing the national economy is the adoption of the Presidential Decree No. UP-5877 dated November 18, 2019, which provides for coordinated work by the Central Bank and the Cabinet of Ministers.

In recent years, the Republic adopted the Concept for Improving Tax Policy (June 2018) and the Tax Code in the new edition (from 1.01.2020), which created the basis for the formation of a new architecture of the national tax system, creating preconditions for increasing the efficiency of the state managing the country's economy and improving its economic security.

President of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev, speaking on January 24, 2020 with a message to the Oliy Majlis, noted that "... the creation of a comprehensively thought out and effective management system is a key condition for the implementation of our large-scale tasks ...". At the same time, he noted a number of urgent tasks in this area, in particular - further strengthening the role and responsibility of local executive and representative authorities in public administration; active participation of non-governmental non-profit organizations and other institutions of civil society in identifying problems of concern to citizens, as well as in their reasonable proposals.

In this speech, the Head of State announced 9 programmatic and target tasks for 2020 and subsequent years, including ensuring macroeconomic stability and curbing inflation, expanding the production of competitive products and increasing exports, developing the investment and banking sectors, developing industry, agriculture and tourism, further improvement of the business environment, integrated development of regions and acceleration of urbanization.

The above tasks are included in the Action Program of the new Cabinet of Ministers for the near and long term.

In the future, a number of other regulatory legal acts were adopted, in accordance with which the tasks of key regulators in the field of

investment, innovation, information and other policies were determined. Among them, the adoption of the Presidential Decree of March 26, 2020 № UP-5975 is of great importance for the system of economic management. At the new stage of reforms based on the principles of economic liberalization and widespread introduction of market mechanisms, the goal was set to "develop a specific and transparent mechanism for managing the economy, aimed at results."

Analysis of the latest research and publications. The analysis shows that a significant number of publications are devoted to the problems of reforming economic management, as well as the search for ways of transition to a full-fledged market economy. Among them, the most notable are the works of such economists as Asadov Kh. [7], Khakimov O. [10], Polterovich V. [13], Mukhitdinov Z. [15], Shenin S. [16], Huson, J. [17], Levinson, M. [18], Peterson, W. [19], Saul Estrin [20], Wacziarg and others.

A study of the provisions considered in the works of these authors shows that any reforms must proceed from specific goals and corresponding tasks of the country's socio-economic development.

When carrying out a reform of economic management, it is initially necessary to identify the basic principles and approaches that should ensure the formation of flexible market and administrative instruments. As a result of the reform of the system of economic management, government expenditures, which are financed from taxpayers' funds, should be significantly reduced.

The authors note in their writings that the main objectives of the management reform are to eliminate duplication of functions of ministries, departments, and other regulators. Some authors insist on conducting "shock" therapy and the simultaneous introduction of market rules (price liberalization, privatization of state assets). Other economists substantiate the need for a gradual liberalization of the economy, determine the successive links of the management reform.

At the same time, to date, no comprehensive approach has been developed in carrying out the reform of economic management, the role of "market mechanisms" and "administrative regulators" has not been assessed. It has not yet been determined in which sectors it is still advisable for the state to actively intervene in the economy, and in which

it is advisable to trust the action of market regulators. Also, insufficient attention is paid to the role of the main resource of the economy - human potential. There is still no common approach on how to improve the assessment of human potential in the context of economic management reform.

The purpose of the study is to study foreign experience of economic management reform, consider the course of administrative reform in the Republic of Uzbekistan and, based on the available material, develop recommendations for the national economy.

Presentation of the main research material. In 2020, significant changes were made to the priorities of economic development of Uzbekistan, as well as to the mechanisms and timing of the reform of economic management, which is associated with the negative impact on the economy of the coronavirus pandemic COVID-19. The introduction of forced restrictions led to the suspension of the activities of a large number of business entities, which led to a drop in GDP growth rates, affected an increase in unemployment and a decrease in household income.

So, in June of this year. The World Bank has lowered its forecast for Uzbekistan's GDP growth in 2020 from 1.6% to 1.5% (before the pandemic, the forecast was 5.5%). In general, in the countries of Europe and Central Asia, the economic recession is forecasted at the level of 4.7%, and in the world economy as a whole - 5.2%. This recession will be the deepest since the Second World War. In advanced economies, economic activity is expected to decline by 7%, in emerging market and developing countries - by 2.5%. The US economy is expected to contract by 6.1%, in the euro area - 9.1%, Japan - 6.1%.

Measures taken in Uzbekistan to limit the spread of coronavirus infection have avoided the worst scenarios observed in a number of other countries. So, at the end of 9 months of 2020, the country's GDP amounted to 408.3 trillion soums, demonstrating a real growth of 0.4% compared to the corresponding period of 2019. Although GDP growth slowed down, it retained positive dynamics. At the same time, industrial production declined over the same period by 2.7%, while consumer output increased by 2.3%, construction - by 8.6%, services - by 1.8%. Foreign trade turnover decreased by 12.0%, and the state budget deficit amounted to 7.7 trillion soums, or 1.9% of GDP.

Additional costs associated with the negative impact of COVID-19, forced restrictions and funding of government programs made it necessary to increase external borrowing.

At the same time, thanks to large-scale reforms in the economy, an increase in world prices for non-ferrous metals, the international foreign exchange reserves of Uzbekistan increased by almost 5.5 billion US dollars and currently amount to 34 billion US dollars. The build-up of foreign exchange reserves is a "safety cushion" for the country's further economic development.

In accordance with the Presidential Decree № UP-6098 of October 30, 2020, Uzbekistan has introduced measures to reduce the shadow economy and support business, which will operate from January 1, 2021, including:

Until January 1, 2022, the income of small businesses in the public catering sector received from individuals using bank cards and contactless payments will not be included in the total income for the purpose of the mandatory transition to the payment of generally established taxes;

construction companies are allowed to hire workers on an urgent basis without concluding an agreement, with payment in cash, the volume of which must not exceed 10 percent of the total wage bill for the reporting period (excluding the amount of social tax).

According to the Presidential Decree of October 27, № UP-6096 "On Measures to Accelerate Reform of Enterprises with State Participation and Privatization of State Assets", it is envisaged to radically reduce the participation of the state in the economy. The measures will affect more than 2,000 state assets, of which it is planned to put up for auction 479 enterprises and 15 real estate objects, prepare 62 enterprises for privatization, transform 32 enterprises and industries, and improve the activity of 507 markets. There will also be put up for auction 386 more objects specified in the previous acts and 559 objects, the implementation of which is authorized by local authorities.

The implementation of the above measures will undoubtedly affect the development of the national economy in 2021.

At the same time, the results of a study by the International Labor Organization (ILO) showed that the crisis phenomena caused by COVID-19 spread in the economy of Uzbekistan in 4 phases:

The first phase is a direct impact on the economy, which will lead to the halt of the 28 most vulnerable service sectors.

The second phase will begin with the completion of financial and commodity reserves of companies and enterprises.

The third phase will be expressed in negative effects due to the decline in exports in all sectors (except for agriculture and non-ferrous metals).

The fourth phase - the state budget will become a source of instability (reduction of revenues and reduction of funding for the education sector, public administration, social security).

ILO experts revealed that indirect measures to support entrepreneurship (guarantees and deferred payments) are not entirely adequate to the growing risks of small businesses. The mechanism for communicating state aid to addressees also needs to be adjusted. In the informal sector, despite the measures taken to expand the sphere of the self-employed, up to 1.1-1.5 million people may be unemployed, which will increase social risks. Therefore, the recently adopted measures do not solve the most important current problems and new approaches are required to solve them in the future.

Therefore, due to the high level of unemployment and the growth of poverty, the second most important direction of the country's economic development is currently becoming "poverty reduction and employment expansion". In order to solve this problem and implement other key areas of economic development, it is necessary to create a new, flexible, effective system of economic management and adapt it to action in the context of a gradual expansion of the sphere of market incentives and countering the spread of the coronavirus pandemic and other threats.

The current economic management system turned out to be not flexible enough to act in an extreme situation, since it required constant intervention from the state and the adoption of numerous support measures (administrative and economic). So, only for the period from March to June of this year. in the republic, 14 decrees of the President and resolutions of the head of state were adopted, aimed at mitigating the consequences of the pandemic on the standard of living of the population and the economy.

Forced restrictions were in effect from March 25 to August 15 of this year, and some measures were introduced and then canceled again. Some regulators did not cope at the proper

level with solving urgent problems, in particular, the Ministry of Health, the Ministry of Economic Development and Poverty Reduction, the Antimonopoly Committee and some other structures (line ministries, departments, committees, agencies, centers, commercial banks and others) from for duplication of functions and other reasons. More than 500 thousand business entities and over 8 million citizens of the country (in the amount of about 30 trillion soums) needed help from the state budget.

It should be noted that there are certain problems in the system of distribution and spending of budgetary funds. So, in the first half of 2020, the Department of State Financial Control of the Ministry of Finance carried out 2,584 control measures that revealed violations of budget discipline, a shortage of cash and material assets in the amount of 81.7 billion soums (of which 70% of funds were returned to the respective budgets).

A key factor in the formation of a new, flexible, effective system of economic management is the formation of a scientifically grounded Concept of economic management, taking into account the fundamental foundations and modern foreign experience accumulated in this area.

In order to develop an effective system of economic management, it is advisable to consider the institutional factors of market transformations and take into account their effect when carrying out further reforms.

President of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev, speaking on August 31 of this year noted that "the work that we have begun to liberalize all spheres, even deeper affirmation in life of the principles of freedom of speech and the press, openness and transparency, the establishment of effective public control over the activities of state authorities has become irreversible ...". However, this does not mean at all that in order to transition to a full-fledged market in Uzbekistan, in order to transition to a full-fledged market, it is necessary to implement the option of "shock therapy", which has negatively recommended itself back in the early 90s of the last century.

It is common knowledge that the overwhelming majority of countries with command and control economies have transformed into market economies. However, the results of this transformation process are mixed. In our opinion, the "market" is just one of the tools for achieving goals, which, using

mechanisms such as competition, free prices, openness, the institution of bankruptcy and other levers, really allows to intensify the growth of production, economic and investment activities of economic entities.

At the same time, the market also has obvious "failures" in the form of social inequality, expansion of poverty, the spread of fraud, uneven development of territories, consumer attitude to the environment, excessive selfishness in behavior, etc.), which must be mitigated by appropriate measures.

The works of many domestic and foreign economists are devoted to the study of various approaches to the transition to a market economy.

Conducting a full-fledged market reform means transforming the entire economic system of the country. Thus, the liberalization of foreign trade and the liberalization of the domestic market are two different reforms that, when completed, reinforce the positive effects of each other. However, it cannot be concluded from this that both reforms should be carried out simultaneously: being positively complementary in statics, they can be negatively complementary in dynamics. It is impossible to carry out a reform of foreign trade before the liberalization of the domestic market (Polterovich, 2010).

In the process of transition to a market economy, it is advisable for the government to "fully control the situation with price liberalization, the provision of social protection and the creation of social capital ...". Removing price controls should coincide with eliminating existing imbalances. At the same time, state-regulated prices limit the abuse of power by monopolies.

In the Russian Federation, during the shock liberalization of prices, despite the obvious negative consequences, the reformers did not timely make adjustments to the mechanisms used, which led to the default of the national economy in 1998. As a result, the implementation of these measures led to a decrease in the level of the country's economic security.

The privatization program should also cover a relatively long period of time during which state ownership must find the most effective property manager.

The results of a number of studies of the activities of privatized and state-owned enterprises in transition economies have shown that "... privatization in itself does not guarantee improved performance, at least in the short and

medium term” ... “the effect of privatization of enterprises by domestic owners ... was positive in countries of Eastern Europe; it was zero or even negative in Russia and other CIS countries.

In a transitional economy, stimulating investment growth is much more effective than raising consumption, since investment has a direct impact on aggregate supply and indirectly on consumption.

The level of effective demand must ensure maximum supply match, since aggregate demand creates aggregate supply. In this regard, it becomes necessary to regulate demand through tax instruments.

The increase in trade openness leads to an increase in economic growth, on average by 1.5 percentage points. Following the implementation of trade liberalization in Brazil in the early 1990s, as expected, many businesses have modernized. Most of the gains in efficiency have come from moving within their own industry. As a result, many of the citizens who lost their jobs were not re-hired, and as a result, the number of chronically unemployed people working in the informal economy increased.

In the context of phased market reforms, it is necessary to create conditions for clear, functional coordination of the activities of key government ministries, departments, agencies and other structures. At the same time, it is necessary to exclude duplication of functions and to entrust each structure with certain tasks at the appropriate stage of development. The solution of these tasks will significantly reduce the state budget expenditures for financing ministries and departments, and the released funds can be used to modernize the industry. This will create favorable conditions for the use of market mechanisms, which will increase the level of economic security of the country as a whole.

In order to create an optimal structure for managing the economy, it is necessary to solve not only local, but also systemic issues, among which (Asadov Kh., 2020): introduction of a system for assessing the effectiveness of the activities of local management structures; in-depth analysis of functional responsibilities, areas of responsibility of each subject of management; search for new methods of managing healthcare, education, social protection, taking into account the problems identified during the coronavirus pandemic; the quality of the staff of government bodies.

According to experts, almost all successful reforms are organized according to a general scheme, following the strategy of creating intermediate institutions. A new understanding of reform follows from the experience of the 1990s: reform is not a one-step act, but the building of a sequence of intermediate institutions in a suitable institutional space.

If we consider the effectiveness of the models of transition to the market of post-Soviet countries and their further functioning for the period 1995-2019, we can see that the largest growth in GDP per capita (in US dollars in nominal terms) takes place in the PRC (in 16, 8 times), Azerbaijan (12.1 times), Armenia (10.1 times), Vietnam (9.8 times), Lithuania (9.0 times), and the lowest growth is in the Republic of Belarus (4 , 9 times), Russia (4.3 times), Poland (4.2 times), Tajikistan (4.1 times), Kyrgyzstan (3.6 times), Uzbekistan (2.9 times). Among these countries, there are those that used both the “shock therapy” model (Lithuania, Poland, Russia, Ukraine) and the concept of “gradual transition to a market economy” (China, Kazakhstan, Belarus, Uzbekistan).

Conclusions and prospects for further research. Analysis of foreign experience shows that the best development is achieved by countries that used mainly market mechanisms for regulating the economy. However, the “market” is only one of many necessary instruments to achieve the goals of the country's socio-economic development, which must be used on a systematic basis.

Therefore, it is necessary to clearly "outline the boundaries" in which areas the state should introduce market relations, in which to regulate activities and in which - to produce or provide services.

When developing a new system of economic management, it is necessary to include tasks for the development of market institutions and administrative procedures. The parallel use of administrative levers will ensure an adequate transition to a full-fledged market economy. This helps mitigate social consequences and maintain stability in society. First of all, this concerns the spread of free prices, the privatization of state-owned enterprises, the liberalization of foreign trade activities, the use of subsidies to support low-profit areas of activity (especially in the context of a worsening epidemiological situation and forced restrictions).

In the field of privatization of state assets, it is advisable to adhere to the following principles:

- during the privatization of enterprises engaged in the extraction of minerals and their primary processing, the controlling stake should be retained by the state. This is to ensure the control of society over the rational use of natural resources, the environmental situation in the area of operation of the enterprise, collection and receipt of rent payments to the state budget. This principle should also be used in the privatization of strategic and vital facilities, as well as industries, the operation of which can lead to negative consequences for humans and the environment (for example, the production of fuels and lubricants, chemical and other hazardous products);

- during the privatization of other enterprises and facilities that produce intermediate and final consumption products, it is possible to sell the entire property to the investor, but taking into account the openness and competitiveness of tenders (auctions), which should be carried out according to a methodology that has proven its effectiveness in other countries for the state budget, taxpayers, and investor. The buyer of state property must improve the production and financial condition of the enterprise, expand the production of products, improve their quality and, on this basis, increase employment and incomes of industrial and production personnel;

- significant improvement of management at enterprises with a state share in the authorized capital. The experience of China, France and some other countries shows that the state can also be an effective owner in the case of introducing elementary rules of publicity (corporate governance), reporting and control over the activities of state-owned enterprises. The Counting Commission, the Control and Auditing Department, as well as other government agencies, must take care of using effective, modern methods of managing state assets.

In a transitional economy, the budget deficit should be adjusted depending on the situation in the country and in the world. In these conditions, the policy of "public procurement", support for business and vulnerable groups of the population, and environmental protection are of great importance. The need to expand the government's maneuver is of great importance in the face of internal and external shocks (natural

and man-made disasters, negative consequences from climate change, the impact of the coronavirus pandemic and the action of other unfavorable other factors).

Currently, the importance of forming a single land-water-plant-air resource fund on the basis of the existing Fund for Reconstruction and Development is increasing, the funds of which should be used in order to increase the efficiency of the use of basic life-supporting natural resources, protect the environment and mitigate the consequences of climate change, creating conditions for the transition to renewable, safe and environmentally friendly sources of raw materials and energy resources.

The main resource of the country is the accumulated human potential, which requires special attention from the state. At a new stage in the country's development in the context of a transition to a full-fledged market, it is necessary to create a modern system for the reproduction of human potential, providing:

- creating conditions for maximum employment of citizens in the commercial sphere of the economy, ensuring a decent level of wages (material incentives), regardless of the form of ownership of the economic entity;

- ensuring a high level of labor protection, social insurance and security, creating opportunities for career growth and advanced training for employees in the real sector of the economy;

- reduction of shadow employment in the commercial sector through the introduction of a socially significant insurance package for employed workers (compulsory medical insurance, insurance in case of temporary and permanent disability, retirement benefits in old age, labor protection, benefits in case of job loss, return of part of personal income tax for workers of certain professions, creating opportunities for advanced training);

- optimization of the system of wages and remuneration in the field of state financing, taking into account the strengthening of the effect of the social insurance package of employed workers, strengthening of incentives for high-quality work;

- cardinal improvement of the social protection system for the most vulnerable segments of the population as part of the implementation of the poverty reduction program (support for families with minor children, pensioners, disabled people, the unemployed and other low-paid groups of the

population on the basis of increasing the level of targeted assistance provided.

As a result of economic and social reforms, all citizens of the country should have access to an appropriate set of basic consumer values (the level of access and the range of services should expand as the productivity of social production, GDP growth, state budget revenues, legal entities and individuals increase).

It is necessary to gradually reduce the excessive gaps in the level of incomes of workers in agriculture and its servicing industries, between the level of consumer prices and wages, and between the incomes (potential) of individual regions of the country. The use of this approach will allow consolidating the efforts of all sectors of society to address priority tasks and overcome growing challenges.

In this regard, it is necessary in the near future to widely use the dynamics of indicators such as the “Gini coefficient” (income inequality index), an increase in the availability of basic goods for the population (at the initial stage, goods and services included in the into a full-fledged “consumer basket”), the ratio of the value exchange between agricultural products and the branches serving it (for basic goods and services) and other important indicators. Solving this problem will ensure social stability in society and, at the same time, increase the level of economic security in the country.

The transition to a full-scale market economy in Uzbekistan should continue to be carried out in stages as appropriate conditions are created (if conditions are not created or worsened, then government regulation instruments should be reintroduced in the relevant areas). At the same time, it is necessary to clearly define in which areas full-fledged market levers are introduced, and in which areas - state regulation remains (or is reintroduced) and the activities of individual structures (city-forming, natural monopoly entities, monopoly enterprises and other entities) are monitored.

In order to create favorable conditions for ensuring the effective transition of the republic to the widespread use of market instruments, it is necessary to adhere to the following principles: phasing in price liberalization and property privatization; discretionary and balanced nature of monetary policy; flexible stimulating fiscal policy; efficient financial system; gradual liberalization of international trade; indicative planning and forecasting of economic development; the need for clear coordination of

the activities of state bodies; borrowing advanced ideas from the experience of reforms in other countries.

In order to reduce errors in the implementation of economic management reform, it is advisable to announce a republican competition for the development of "basic approaches, principles and mechanisms" of this crucial process (goal, objectives, implementation mechanisms, stages and timing of their implementation, forecasts of consequences with indication of risks, executing structures) with the involvement of renowned scientists and leading research teams (specialists from research institutes, centers, universities, independent scientists). Transparency, alternativeness and responsibility (the authors of the ideas must be known) in the preparation of the Concept for the reform of economic management will make it possible to formulate such a document, the instruments of which will work successfully for many decades without significant changes.

Another methodological approach is also possible, which is now being implemented in the republic. The Ministry of Economic Development and Poverty Reduction is preparing a draft Concept for improving the system of economic management on the basis of proposals from ministries, departments and other interested structures, which is submitted for wide discussion in scientific and business circles.

After that, the draft Concept is finalized and sent for consideration to the Government, and then to the Parliament of the Republic of Uzbekistan. After amendments are made and approved by the Legislative Chamber and the Senate of the Oliy Majlis, the finished document is approved by the President of the Republic of Uzbekistan and put into effect throughout the republic (its individual parts can be introduced in stages, as necessary conditions are created).

The proposed approaches to the formation of a new system of economic management in the context of expanding the scope of market incentives will contribute to the formation of a business environment that ensures an increase in the competitiveness of the economy, an increase in the level of welfare of citizens, a gradual transition of the country to a “knowledge economy” (“green economy”, “smart economy”) , the growth of economic security and the achievement of the planned long-term sustainable development goals until 2030.

The new system of economic management should be ready to promptly respond to internal

and external challenges, such as the spread of epidemics and the introduction of forced restrictions, increased competition based on the imposition of sanctions, the occurrence of man-made and natural disasters and other negative processes. The main object of protection from individual “failures” of the market and other possible negative phenomena should remain human potential and, especially, the most vulnerable segments of the population. It is advisable to consider these problems in more detail in subsequent studies, which will allow avoiding many mistakes in the implementation of the reform of the national economy management.

References

1. On measures for the accelerated reform of enterprises with the participation of the state and the privatization of state assets. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated October 20, 2020 No. UP-6096. Retrieved from: <https://www.lex.uz/docs/>
2. On measures for cardinal renewal of state policy in the sphere of economic development and poverty reduction. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated March 26, 2020 No. UP-5975. Retrieved from: <https://www.lex.uz/docs/4778531>
3. On improving monetary policy with a gradual transition to inflation targeting. Presidential Decree № 5877 dated November 18, 2019. Retrieved from: <https://lex.uz/docs/4600826>
4. On approval of the Concept of administrative reform in the Republic of Uzbekistan. Decree of the President of September 8, 2017 № UP-5185. Retrieved from: <https://www.lex.uz/acts/3331176>
5. Mirziyoyev Sh. Speech by the President of the Republic of Uzbekistan at the meeting dedicated to the 29th anniversary of Uzbekistan's independence. Retrieved from: <https://president.uz/ru/lists/view/3824>. (Date of treatment 09/01/2020)
6. Asadov H. How to make the government effective? Retrieved from: <https://repost.uz/government> (Date of treatment 08/15/2020)
7. The World Bank lowered its forecast for GDP growth in Uzbekistan. Retrieved from: <https://www.gazeta.uz/ru/2020/06/09/outlook/>
8. Ignatova, T. (2003). The relationship between the state policy of sustainable development and taxation. Rostov-on-Don.
9. How does Uzbekistan fight against pandemics? Interview with Director of CEIR O. Khakimov. Retrieved from: <https://review.uz/ru/post/kak-uzbekistan-boretsya-s-pandemiyey> (Date of access 14.07.2020)
10. The Ministry of Finance reported on the growth of budget spending. Education suffered the most. Retrieved from: <https://telegra.ph/informaciya-o-kontrolnyh-meropriyatiyah-provedennyh-Departamentom-gosudarstvennogo-finansovogo-kontrolya-v-1-m-polugodii-2020-go-07-16> (Date of treatment 08.06.2020)
11. The ILO assessed the impact of COVID-19 on the socio-economic situation in Uzbekistan. Retrieved from: <https://www.gazeta.uz/ru/2020/08/20/survey/> (Date of treatment 08.01.2020)
12. Polterovich, V. Lessons from the reforms of the 1990s. Retrieved from: <https://iq.hse.ru/news/177672764.html>
13. Action program of the Government of the Republic of Uzbekistan. 01/21/2020 Retrieved from: <https://www.gazeta.uz/ru/2020/01/23/aripov-program/>
14. Rasulev, A., Voronin, S. and Mukhitdinov, Z. (2020). *Modernization of the tax system of the Republic of Uzbekistan*. Moscow: Society and Economy, 6, 53–63.
15. Shenin, S. (2008). Harvard's Russian Project: From Triumph to Shame. *Saratov University Bulletin*. T. 8. Ser. History. International relationships.
16. Hudson, J. A. (1999). Generalized Theory of Output Determination. *Journal of Post Keynesian Economics*, 21(4), 663-678
17. Levinson, M. (2000). The Cracking Washington Consensus. *Dissent*, 47 (4), 13.
18. Peterson, W. C. (1996). Macroeconomics and the Theory of the Monetary Economy. *Political Economy for the 21st. Century: Contemporary Views on the Trend of Economics*. ARMONK, NY: M.E. SHARPE, 151-170.
19. Estrin, S., Hanousek, J., Kocenda, E. and Svejnar J. (2009). Effects of Privatization and Ownership in Transition Economies. *The World Bank*, 28.
20. Wacziarg, R., Welch, K. (2003). Trade Liberalization and Growth. Stanford University's Graduate School of Business. Retrieved from: www.stanford.edu/~wacziarg/downloads/integration.pdf

Література

1. О мерах по ускоренному реформированию предприятий с участием государства и приватизации государственных активов. Указ Президента РУз от 20 октября 2020 г. №УП-6096. URL: <https://www.lex.uz/docs/>
2. О мерах по кардинальному обновлению государственной политики в сфере разви-

тия экономики и сокращения бедности. Указ Президента РУз от 26 марта 2020 г. №УП-5975. URL: <https://www.lex.uz/docs/4778531>

3. О совершенствовании денежно-кредитной политики с поэтапным переходом на режим инфляционного таргетирования. Указ Президента от 18.11.2019 г. № 5877. URL: <https://lex.uz/docs/4600826>

4. Об утверждении Концепции административной реформы в Республике Узбекистан. Указ Президента от 8.09.2017 г. №УП-5185. URL: <https://www.lex.uz/acts/3331176>

5. Мирзиёев Ш. Выступление Президента Республики Узбекистан на собрании, посвященном 29-й годовщине независимости Узбекистана. URL: <https://president.uz/ru/lists/view/3824>. (Дата обращения 01.09.2020 г.)

6. Асадов Х. Как сделать правительство эффективным? URL: <https://repost.uz/government> (Дата обращения 15.08.2020 г.)

7. ВБ снизил прогноз по росту ВВП Узбекистана. URL: <https://www.gazeta.uz/ru/2020/06/09/outlook/>

8. Игнатова Т. В. *Взаимосвязь государственной политики устойчивого развития и налогообложения*. Ростов-на-Дону. 2003.

9. Как Узбекистан борется с пандемией? Интервью с директором ЦЭИР О. Хакимовым. URL: <https://review.uz/ru/post/kak-uzbekistan-boretsya-s-pandemiei> (Дата обращения 14.07.2020 г.)

10. Минфин отчитался о росте растрат бюджетных средств. Больше всего пострадало образование. URL: <https://tegra.ph/INFORMACIYA-o-kontrolnyh-meropriyatiyah-provedennyh-Departamentom-gosudarstvennogo-finansovogo-kontrolya-v-1-m-polugodii-2020-go-07-16> (Дата обращения 16.08.2020 г.)

Стаття надійшла до редакції : 01.11.2020 р.

11. МОТ оценила влияние COVID-19 на социально-экономическую ситуацию в Узбекистане. URL: <https://www.gazeta.uz/ru/2020/08/20/survey/> (Дата обращения 20.08.2020 г.)

12. Полтерович В. Уроки реформ 1990-х годов. URL: <https://iq.hse.ru/news/177672764.html>

13. Программа действий Правительства Республики Узбекистан. 21.01.2020г. URL: <https://www.gazeta.uz/ru/2020/01/23/aripov-program/>

14. Расулев А., Воронин С., Мухитдинов З. *Модернизация налоговой системы Республики Узбекистан*. Москва: Общество и экономика, 2020. №6. С. 53 – 63.

15. Шенин С. Ю. «Российский проект» Гарварда: от триумфа к позору. *Известия Саратовского университета*. 2008. Т. 8. Сер. История. Международные отношения.

16. Hudson J. A Generalized Theory of Output Determination. *Journal of Post Keynesian Economics*. 1999. №21 (4), pp. 663-678

17. Levinson M. The Cracking Washington Consensus. *Dissent*. 2000. № 47 (4), p.13.

18. Peterson W. C. Macroeconomics and the Theory of the Monetary Economy. *Political Economy for the 21st. Century: Contemporary Views on the Trend of Economics*. ARMONK, NY: M.E. SHARPE, 1996, pp.151-170.

19. Estrin S., Hanousek J., Kocenda E., Svejnar J. Effects of Privatization and Ownership in Transition Economies. *The World Bank*, 2009. 28 p.

20. Wacziarg R., Welch K. Trade Liberalization and Growth. 2003. Stanford University's Graduate School of Business. URL: www.stanford.edu/~wacziarg/downloads/integration.pdf

Стаття прийнята до друку: 26.12.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Rasulev A. Formation of effective system of economic management is the vector of modern reforms in Uzbekistan / A. Rasulev, S. Voronin // Часопис економічних реформ. – 2020. – № 4 (40). – С. 45–55.

УДК 336.24

JEL Classification: M41, M42, O23

ЛІХОНОСОВА Г. С.¹, МАДЖАР В. М.²

ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНИМИ ОПЕРАЦІЯМИ ПІДПРИЄМСТВ

DOI: 10.32620/cher.2020.4.08

Постановка проблеми. Здійснення експортно-імпортних операцій суттєво визначає специфіку діяльності підприємств пивоваріння, умов їх функціонування, оскільки підвищується рівень невизначеності, ризику, виникає необхідність конкурувати з міжнародними пивними магнатами, потрібно вміти пристосовуватись до зовнішньої економічної ситуації, яка постійно змінюється, особливо в умовах карантинних обмежень внаслідок пандемії. Щоб вижити, потрібно правильно визначити свою стратегію та тактику поведінки на зовнішніх ринках, необхідно систематично аналізувати зовнішнє середовище й своєчасно застосовувати відповідні управлінські заходи. *Метою статті є* аналіз експортних можливостей і організації експортно-імпортних операцій пивоварного підприємства, виявлення основних проблем в даному процесі для розроблення практичних рекомендацій щодо удосконалення управління цими операціями. *Предмет дослідження* – фінансові аспекти управління експортно-імпортними операціями пивоварного підприємства. *Методи, використані в дослідженні:* спостереження, економіко-статистичного, логічного та порівняльного аналізу, групування, узагальнення і класифікації, системного та структурного підходів. *Виклад основного матеріалу.* У статті виявлено особливості організації експортно-імпортних операцій на ПРАТ «АБІНБЕВ ЕФЕС УКРАЇНА», здійснено оцінювання і аналіз параметрів експортно-імпортної діяльності підприємства пивоваріння, оцінено ефективність здійснення експортно-імпортних операцій на підприємстві, визначено напрями вдосконалення системи управління експортно-імпортними операціями, розроблено заходи активізації експортної діяльності та внутрішнього контролю за процесом здійснення експортно-імпортних операцій ПРАТ «АБІНБЕВ ЕФЕС УКРАЇНА». *Практичне значення одержаних результатів* полягає у можливості застосування розроблених пропозицій і рекомендацій з метою удосконалення фінансових аспектів управління експортно-імпортними операціями пивоварного підприємства. *Висновки дослідження.* Запропоновані заходи активізації експортно-імпортної діяльності пивного підприємства включають впровадження програмного забезпечення, використання концепції JIT, раціоналізацію складського процесу, активізацію роботи відділу зовнішньоекономічних зв'язків тощо. Серед заходів, які запропоновано: здійснення комплексного дослідження стосовно підвищення ефективності та розширення зовнішньоекономічної діяльності підприємства, обґрунтування напрямів щодо удосконалювання системи управління та планування експортно-імпортних операцій підприємства. Встановлено, що завоювання конкурентних позицій українським підприємством пивоваріння можливе за рахунок забезпечення високої якості пива, продажу елітних сортів пива при поєднанні з низькою ціною порівняно з європейськими та світовими цінами, напрями активізації також тісно пов'язані із розвитком мережі збуту, оптимізації транспортних витрат, запровадження ефективного механізму стимулювання продажів пива в умовах карантинних обмежень.

Ключові слова:

фінансовий контроль, експортно-імпортні операції, експортні можливості, ефективність.

¹ **Ліхоносова Ганна Сергіївна**, д-р екон. наук, професор кафедри фінансів, обліку і оподаткування, Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Likhonosova Ganna, Doctor of Economic Sciences, Professor of Finance, accounting and taxation Department National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0001-6552-8920

e-mail: a.likhonosova@gmail.com

² **Маджар Владислав Миколайович**, студент спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування», Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Madzhar Vladyslav, student of 072 Finance, banking and insurance Speciality, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0001-8513-4322

e-mail: v.madzhar.v@gmail.com

FINANCIAL ASPECTS OF EXPORT-IMPORT MANAGEMENT OPERATIONS OF ENTERPRISES

Formulation of the problem. Export-import operations significantly determine the specifics of brewing enterprises, the conditions of their operation, as the level of uncertainty, risk, the need to compete with international beer tycoons, enterprises need to be able to adapt to the ever-changing external economic situation, especially in quarantine restrictions. To survive enterprises need to correctly define their strategy and tactics of behavior in foreign markets, to systematically analyze the external environment and timely apply appropriate management measures. *The aim of the research* is to analyze the export opportunities and organization of brewery export-import operations, to identify the main problems in this process, to develop practical recommendations for improving the management of these operations. *The subject of the research* is the financial aspects of the management of export-import operations of the brewery. *The methods of the research:* observation, economic-statistical, logical and comparative analysis, grouping, generalization and classification, system and structural approaches. *The statement of basic materials.* The article reveals the peculiarities of the organization of export-import operations at PJSC "ABINBEV EFES UKRAINE", evaluates and analyzes the parameters of export-import activities of the brewing enterprise, evaluates the effectiveness of export-import operations at the enterprise, identifies areas for improving export-import management. measures to intensify export activities and internal control over the process of export-import operations of PJSC "ABINBEV EFES UKRAINE". *The practical significance of the research* lies in the possibility of applying the developed proposals and recommendations in order to improve the financial aspects of the management of export-import operations of the brewery. *Conclusions and perspectives of further research.* The proposed measures to intensify the export-import activities of the brewery include the introduction of software, the use of the JIT concept, the rationalization of the warehousing process, the intensification of the department of foreign economic relations, etc. Among the measures proposed for implementation by the Department of Foreign Economic Relations of the brewing enterprise – a comprehensive study to improve efficiency and expand foreign economic activity of the enterprise, substantiation of areas for improving the management system and planning of export-import operations of the enterprise. It is established that the conquest of competitive positions by the Ukrainian brewing enterprise is possible due to ensuring high quality beer, sale of elite beers at a low price compared to European and world prices, areas of activation are also closely related to the development of sales network, an effective mechanism to stimulate beer sales under quarantine restrictions.

Key words:

financial control, measures, export-import operations, export opportunities, efficiency.

ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНИМИ ОПЕРАЦІЯМИ ПІВВАРЕННЯ

Постановка проблеми. Осуществление экспортно-импортных операций существенно определяет специфику деятельности предприятий пивоварения, условий их функционирования, поскольку повышается уровень неопределенности, риска, возникает необходимость конкурировать с международными пивными магнатами, нужно уметь приспосабливаться к внешней экономической ситуации, которая постоянно меняется, особенно в условиях карантина вследствие пандемии. Чтобы выжить, нужно правильно определять свою стратегию и тактику поведения на внешних рынках, необходимо систематически анализировать внешнюю среду и своевременно применять соответствующие управленческие мероприятия. *Целью статьи* является анализ экспортных возможностей и организации экспортно-импортных операций пивоваренного предприятия, выявление основных проблем в данном процессе для разработки практических рекомендаций по усовершенствованию управления этими операциями. *Предмет исследования* – финансовые аспекты управления экспортно-импортными операциями пивоваренного предприятия. *Методы, использованные в исследовании:* наблюдение, методы экономико-статистического, логического и сравнительного анализа, группировки, обобщения и классификации, системного и структурного подходов. *Изложение основного материала.* В статье выявлены особенности организации экспортно-импортных операций на ЧАО «АБІНБЕВ ЕФЕС УКРАЇНА», осуществлено оценивание и анализ параметров экспортно-импортной деятельности предприятия пивоварения, оценена эффективность осуществления экспортно-импортных операций на предприятии, определены направления совершенствования системы управления экспортно-импортными операциями, разработаны меры активизации экспортной деятельности и внутреннего контроля за процессом осуществления экспортно-импортных операций ЧАО «АБІНБЕВ ЕФЕС УКРАЇНА». *Практическое*

значення отриманих результатів заключається в можливості застосування розроблених пропозицій і рекомендацій з метою удосконалення фінансових аспектів управління експортно-імпорнтними операціями пивоварного підприємства. *Висновки дослідження.* Предложенные меры активизации экспортно-импортной деятельности пивного предприятия включают внедрение программного обеспечения, использование концепции JIT, рационализацию складского процесса, активизацию работы отдела внешнеэкономических связей и т.д. Среди мер, предложенных к осуществлению отделом внешнеэкономических связей предприятия пивоварения – осуществление комплексного исследования по повышению эффективности и расширению внешнеэкономической деятельности предприятия, обоснование направлений по совершенствованию системы управления и планирования экспортно-импортных операций предприятия. Установлено, что завоевание конкурентных позиций украинским предприятием пивоварения возможно за счет обеспечения высокого качества пива, продаже элитных сортов пива при сочетании с низкой ценой по сравнению с европейскими и мировыми ценами, направления активизации также тесно связаны с развитием сети сбыта, оптимизации транспортных расходов, внедрением эффективного механизма стимулирования продаж пива в условиях карантина.

Ключевые слова:

финансовый контроль, экспортно-импортные операции, возможности, эффективность.

Постановка проблеми. Здійснення експортно-імпорнтних операцій сприяє розширенню ринків збуту, збільшенню обсягів виробництва та підвищує якість продукції, що створює всі умови для зміцнення конкурентних позицій як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку. Тому для будь-якого підприємства одним із ключових завдань є підвищення ефективності експортно-імпорнтних операцій, особливо в умовах жорсткої конкуренції, пов'язаної з глобалізацією ринків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці підвищення ефективності експортно-імпорнтних операцій, а також визначення напрямів удосконалення системи управління експортно-імпорнтними операціями присвячені наукові праці багатьох дослідників, зокрема П.О. Гринько [1], І.А. Волкової, І.В. Гірчук [2], Е.О. Ковтун [3], О.Г. Мельник, М.Я. Нагірної [4], Л.М. Малярець, Г.В. Моргун [5], К.Е. Решетняк [6]. Окрім того, українські автори підкреслюють необхідність врахування різних аспектів проведення аудиту фінансового стану підприємств, які виходять на зовнішній ринок, зокрема Н.Г. Шепель [7], І. В. Ховрак [8]. Ук та багатьох інших. П.О. Гринько розглянуто теоретико-методологічне забезпечення формування системи показників діагностики ефективності експортно-імпорнтної діяльності промислового підприємства й визначено принципи, вимоги, що висуваються до системи показників діагностики ефективності експортно-імпорнтної діяльності промислового підприємства, функції діагностики, які реалізуються завдяки цій системі, структурні складники ефективності цієї діяльності [1]. Н.Г. Шепель виявлено фактори впливу на розвиток зовні-

шньоєкономічної діяльності України та охарактеризовано їх наслідки, сформульовано рекомендації щодо стабілізації ведення зовнішньоєкономічної діяльності шляхом формування системи оцінки потенційних можливостей і ризиків підприємства, інструментів визначення напряму та розміру впливу факторів на зовнішньоєкономічну діяльність підприємства [7]. Е.О. Ковтун досліджено аспекти механізму управління зовнішньоєкономічною діяльністю, розглянуто основні фактори ефективності управління експортно-імпорнтними операціями, визначено основні недоліки вибору та формування здійснення ефективних експортно-імпорнтних операцій [3]. Не зменшуючи вагомості внеску дослідників у розвиток питань підвищення ефективності зовнішньоєкономічної діяльності суб'єктів господарювання різних галузей народного господарства, залишається актуальною проблема удосконалення фінансових аспектів управління експортно-імпорнтними операціями пивоварних підприємств, оскільки пивна індустрія займає значну нішу в усій переробній промисловості України й є прибутковою не лише для інвесторів та безпосередніх виробників, а й для держави.

Метою статті є аналіз експортних можливостей і організації експортно-імпорнтних операцій пивоварного підприємства, виявлення основних проблем в даному процесі для розроблення практичних рекомендацій щодо удосконалення управління цими операціями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження динаміки експорту та імпорту пива у 2015-2019 рр. виявили тенденції щодо зростання експорту пива при загальному скороченні обсягів виробництва,

таким чином переорієнтація на зовнішній ринок дозволяє виробникам виживати за умови спаду пивного виробництва та скорочення

внутрішнього споживання вітчизняного напою [9]. Обсяги експорту-імпорту пива в Україні наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Експорт-імпорт пива в Україні

Показник	Од. вим.	Значення за роками				
		2015	2016	2017	2018	2019
Експорт	Кількість, тис тонн	99,8	76,9	113,3	126,5	127,5
	Млн дол. США	28	19,1	31,8	35,4	38,6
Імпорт	Кількість, тис тонн	19,7	21,8	29,4	42,2	53,8
	Млн дол. США	22,5	24,9	35,8	51,2	57,2

Джерело: розраховано авторами на підставі [8]

Одним із лідерів українського пивоварного ринку та спільним підприємством найбільшої у світі пивоварної компанії Anheuser-Busch InBev, а також найбільшої пивоварної компанії Туреччини Anadolu Efes є ПРАТ «АБІНБЕВ ЕФЕС УКРАЇНА». Для

оцінювання і аналізу параметрів експортно-імпоротної діяльності розраховано систему показників, представлених в табл. 2.

Показники ефективності експортно-імпоротної діяльності ПРАТ «АБІНБЕВ ЕФЕС УКРАЇНА» представлено в табл. 3.

Таблиця 2

Показники ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства

Показник	Порядок розрахунку
1	2
Частка експорту	$ЧЕ = \frac{E}{Q_p} \times 100\%$ <p>E – обсяг експорту товарів (тис. грн); Q_p – обсяг реалізованої продукції (тис. грн.);</p>
Експортна щільність підприємства на зовнішньому ринку	$ЕЩ = \frac{E}{Q_e}$ <p>Q_e – кількість покупців експортної продукції (одиниць);</p>
Темп зміни поставок на експорт	$ТЗПЕ = \frac{E_t}{E_{t-1}}$ <p>E_t – обсяг експорту в поточний період (тис. грн.); E_{t-1} – обсяг експорту в попередній період (тис. грн.);</p>
Рівень продуктової диверсифікації експорту	$ПДЕ = \frac{E_{os}}{E} \times 100\%$ <p>E_{os} – обсяг основного виду експортної продукції, E – обсяг експорту товарів (тис. грн.);</p>
Економічна ефективність експорту (ЕЕЕ)	$ЕЕЕ = \frac{ЧВ_e}{ПВ_e} \times 100\%$ <p>$ЧВ_e$ – чиста виручка в іноземній валюті, переведена у гривні за офіційним курсом на день надходження виручки (тис. грн), $ПВ_e$ – повні витрати підприємства на експорт продукції (тис. грн.);</p>
Вигідність експорту	$ВЕ = \frac{ЧВ_e}{B_e} \times 100\%$ <p>$ЧВ_e$ – чиста виручка в іноземній валюті, переведена у гривні за офіційним курсом на день надходження валютної виручки (тис. грн), B_e – вартість реалізації експортних товарів за внутрішніми цінами (тис. грн);</p>

1	2
Прибутковість експортних операцій	$ПЕО = \frac{P_e}{Q_{ce}},$ <p>$P_c = ЧВ_e - ПВ_e$ – прибуток від експортних операцій (тис. грн.), $ЧВ_e$ – чиста виручка в іноземній валюті за реалізований товар, переведена у гривні за офіційним курсом на день надходження валютної виручки (тис. грн.), $ПВ_e$ – повні витрати підприємства на експорт продукції (тис. грн.), Q_{ce} – кількість угод експортних поставок (одиниць);</p>
Частка імпорту	$ЧИ = \frac{I}{Q_p} \times 100\%,$ <p>I – обсяг імпорту товарів (тис. грн.);</p>
Темп зміни імпорту	$ТЗПІ = \frac{I_t}{I_{t-1}}$ <p>I_t – обсяг імпорту в поточний період (тис. грн.), I_{t-1} – обсяг імпорту в попередній період (тис. грн.);</p>
Економічна ефективність імпорту	$ЕЕІ = \frac{B_i}{ПВ_i} \times 100\%,$ <p>B_i – вартість імпортової продукції на внутрішньому ринку (тис. грн.), $ПВ_i$ – витрати підприємства на придбання імпортової продукції (тис. грн.);</p>
Рентабельність імпорту	$PI = \frac{B_i - ПВ_i}{ПВ_i} \times 100\%,$ <p>B_i – вартість імпортової продукції на внутрішньому ринку (тис. грн.), $ПВ_i$ – витрати підприємства на придбання імпортової продукції (тис. грн.).</p>

Джерело: розроблено авторами на підставі [1, 5]

Таблиця 3

Показники ефективності експортно-імпоротної діяльності

№	Показник	Значення за роками				
		2015	2016	2017	2018	2019
1	2	3	4	5	6	7
1	Частка експорту	2,07	1,85	1,38	1,18	1,18
2	Експортна щільність підприємства на зовнішньому ринку	1755,73	1693,98	1269,58	1249,28	1659,02
3	Темп зміни поставок на експорт	-	1,01	0,77	1,03	1,27
4	Рівень продуктової диверсифікації експорту	0,63	0,65	0,82	0,80	0,78
5	Економічна ефективність експорту	4,05	2,99	2,81	2,65	2,43
6	Витрати на збут	976107	1094647	1148500	1395710	1716471
7	Повні витрати підприємства на експорт продукції	19522,14	26599,92	21706,65	23587,50	32784,60

Продовження табл. 3

1	2	3	4	5	6	7
8	Курс Євро	1923,29	2608,95	2785,88	3353,28	3171,41
9	Курс долара США	1576,85	2395,07	2669,23	2789,05	2768,82
10	Вигідність експорту	1,14	1,17	1,20	1,19	1,15
11	Прибутковість експортних операцій	1321,91	53017,08	39233,35	38876,50	46848,40
12	Частка імпорту	2,85	2,63	1,77	1,71	1,80
13	Темп зміни імпорту	-	1,04	0,70	1,15	1,34
14	Повні витрати підприємства на імпорт продукції	27855,33	28786,85	20377,05	23833,93	30819,37
15	Економічна ефективність імпорту	3,91	3,93	3,86	3,80	3,93

Джерело: розраховано авторами на підставі [10]

Розраховані показники ефективності експортно-імпоротної діяльності показують, що частка експорту, яка розрахована як відношення обсягу експорту ПРАТ «АБІНБЕВ ЕФЕС УКРАЇНА» до обсягу реалізованої продукції у 2015 р. склала 2,07%, а у 2019 р.

знижилась на 0,89%. Підвищення обсягу експорту у 2019 р. порівняно з 2018 р. призвело до зростання темпів зміни поставок на експорт з 1,03 до 1,27. За період 2015-2019 рр. відбулося зниження економічної ефективності експорту (рис. 1).

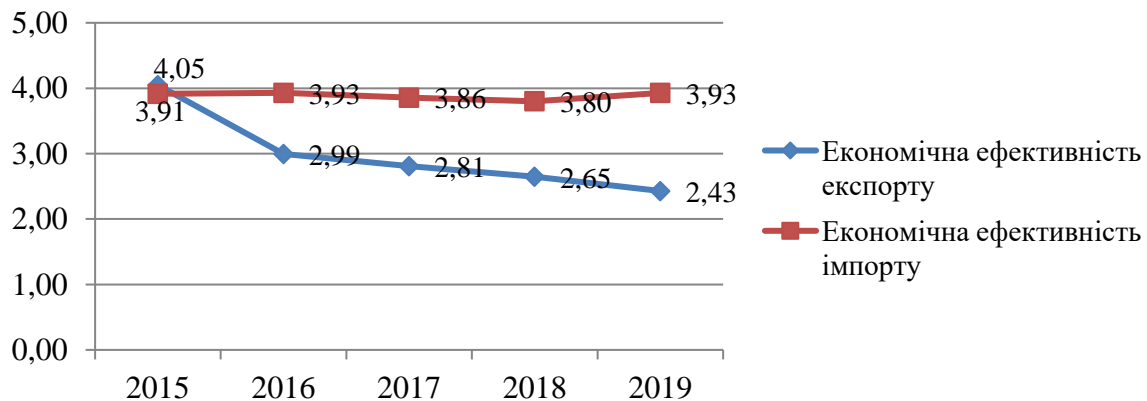

Рисунок 1 – Економічна ефективність експорту та імпорту ПРАТ «АБІНБЕВ ЕФЕС УКРАЇНА»

Джерело: розроблено авторами на підставі [10]

Збільшилися як загальні витрати підприємства на збут, так і витрати підприємства на експорт продукції з 19522,14 тис. грн. до 32784,60 тис. грн. Вигідність експорту впродовж п'ятирічного періоду майже не змінювалася. Частка імпорту ПРАТ «АБІНБЕВ ЕФЕС УКРАЇНА» вище за частку експорту, однак упродовж років вона також знижується з 2,85% до 1,80%. Хоча аналіз темпів зміни експорту показав, що у 2019 р. відбувся несуттєвий, але прорив у зростанні обсягів імпорту. Для підвищення ефективності експор-

тно-імпортних операцій запропоновано заходи активізації експортно-імпоротної діяльності ПРАТ «АБІНБЕВ ЕФЕС УКРАЇНА», що наведено на рис. 2. Для впровадження новітнього програмного забезпечення, що використовується в світі, пропонується на ПРАТ «АБІНБЕВ ЕФЕС УКРАЇНА» використовувати програмне забезпечення Trade Automation 15, яке дозволяє оптимізувати весь процес купівлі-продажу пива, починаючи з пошуку потенційних клієнтів до відвантаження пива.

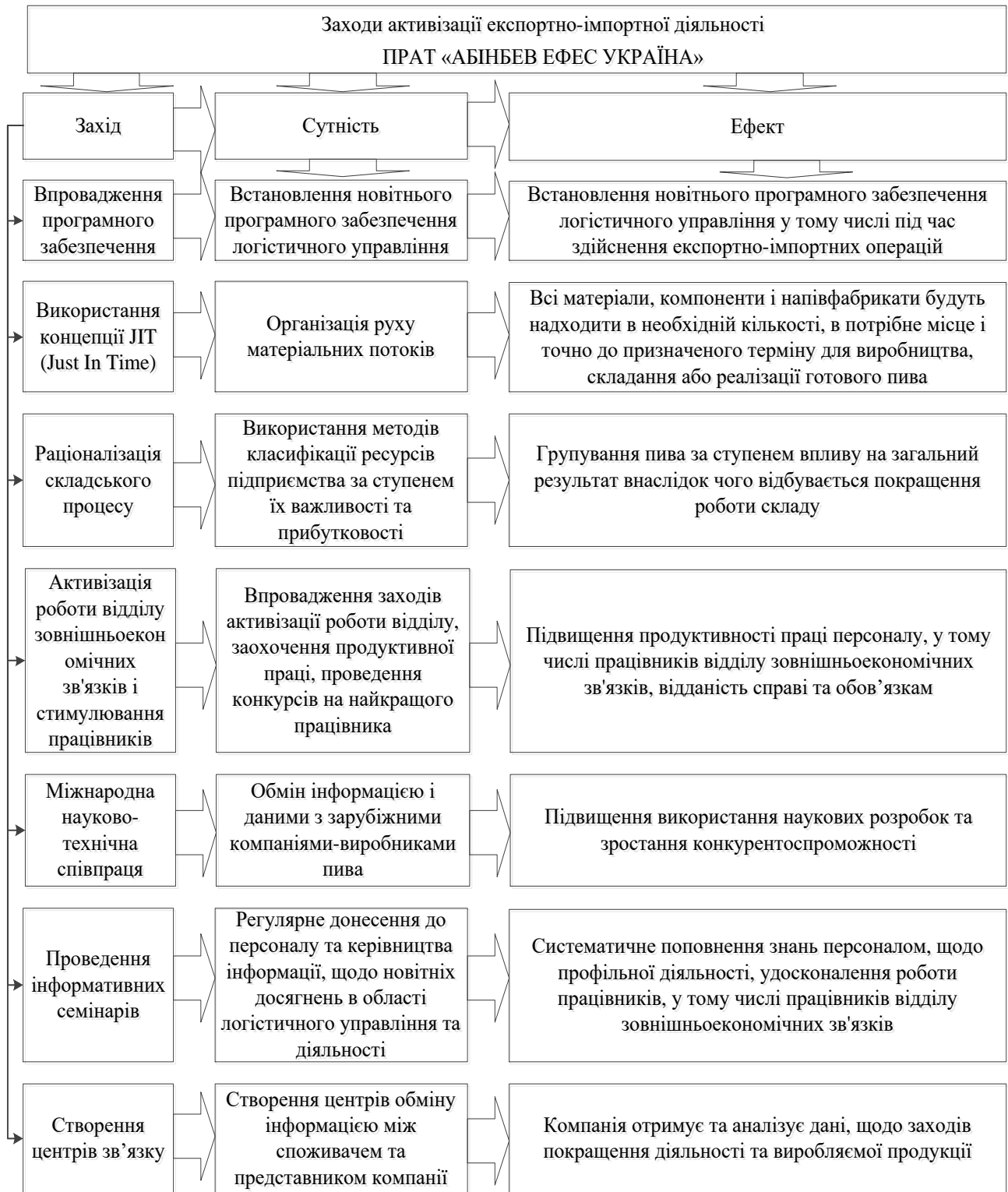

Рисунок 2 – Заходи активізації експортно-імпорتنної діяльності ПРАТ «АБІНБЕВ ЕФЕС Україна»

Джерело: розроблено авторами на підставі [3, 5]

Програма має у своєму складі такі функції, що дозволяють максимально якісно проводити діяльність компанії у міжнародному середовищі: оптимізація постачання; управління постачальниками та замовниками; управління транспортом та перевезеннями в цілому; управління імпортом та експортом; слідування за до-

триманням правил і законів, задля уникнення всеможливих протизаконних операцій та аналіз рекламацій. Для активізації експортної діяльності ПРАТ «АБІНБЕВ ЕФЕС УКРАЇНА» рекомендується активізувати роботу відділу зовнішньоекономічних зв'язків, для чого відділу запропоновано здійснювати заходи, частина з

яких вже виконується відділом зовнішньоекономічних зв'язків, а частину яких пропонуємо включити до роботи відділу (табл. 4). Серед заходів, які запропоновано до здійснення відділом зовнішньоекономічних зв'язків ПРАТ «АБІНБЕВ ЕФЕС УКРАЇНА» – комплексне дослідження стосовно підвищення ефективності та розширення зовнішньоекономічної діяльності підприємства, обґрунтування напрямів щодо удосконалювання системи управління та

планування експортно-імпортних операцій підприємства.

Також одним з заходів підвищення ефективності експортно-імпортних операцій запропоновано впровадження ефективної системи внутрішнього контролю, яка має забезпечувати отримання ПРАТ «АБІНБЕВ ЕФЕС УКРАЇНА» позитивного результату експортно-імпортної діяльності, а також запобігати порушенню законодавства.

Т а б л и ц я 4

**Заходи активізації роботи відділу зовнішньоекономічних зв'язків
ПРАТ «АБІНБЕВ ЕФЕС УКРАЇНА»**

№	Захід	Виконується зараз або пропонується виконувати
1	участь у розробці стратегії зовнішньоекономічної діяльності підприємства	виконується
2	сприяння розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємства з метою прискорення його соціально-економічного розвитку	виконується
3	управління, постійне зміцнення й розвиток експортного потенціалу підприємства	виконується
4	забезпечення виконання контрактних зобов'язань, що виникають при укладанні договорів та угод із зарубіжними партнерами	виконується
5	вивчення, збір і накопичення відповідної інформації щодо кон'юнктури іноземних ринків пива	виконується
6	організація та забезпечення ефективності експортно-імпортних операцій	виконується
7	здійснення комплексного дослідження стосовно підвищення ефективності та розширення зовнішньоекономічної діяльності підприємства	пропонується виконувати
8	обґрунтування напрямів щодо удосконалювання системи управління та планування експортно-імпортних операцій підприємства; виявлення напрямків удосконалення методів експортної діяльності	пропонується виконувати
9	вивчення сучасних аналітичних підходів і методів дослідження нових зовнішньоторговельних ринків, освоєння нових ринків ЄС, оцінювання конкурентної позиції підприємства на зовнішньому ринку	пропонується виконувати
10	розробка організаційно-економічних заходів підвищення конкурентоздатності пивної продукції, що експортується	пропонується виконувати
11	оцінка ефективності зовнішньоторговельної діяльності, що містить оцінку рівня та якості виконання підприємством зобов'язань по підписаним контрактах з іноземними партнерами, з'ясування переваг і недоліків щодо виконання підписаних контрактів та договорів	пропонується виконувати
12	аналіз динаміки зовнішньоекономічної діяльності підприємства з урахуванням макроекономічної ситуації в країні	пропонується виконувати
13	розробка та запровадження методики аналітичної оцінки ефективності окремих видів експортних операцій на підприємстві	пропонується виконувати

Джерело: розроблено авторами на підставі [6]

Пропонується удосконалити процесу здійснення внутрішнього контролю відповідно до етапів реалізації експортно-імпортних операцій (рис. 3).

Початком контролю експортно-імпортних операцій можна вважати контроль контрактної діяльності підприємства, тобто перевірка:

– укладених зовнішньоекономічних договорів на предмет відповідності їх міжнародним та національним нормативно-правовим документам, а також внутрішньофірмовим стандартам, положенням підприємства про договірну політику;

– наявності ліцензій чи квот для здійснення експорту та імпорту;

– умов договору, які відповідають домовленості між сторонами;

– правильності використання правил ІНКОТЕРМС;

– правильності встановлення моменту переходу права власності на товар.

Поточний контроль включає стосується дій і операцій у ході їх виконання з метою встановлення, чи правильно вони проходять і відповідають встановленим визначенням (лімітам видачі, нормативним положенням, принципам раціонального і ефективного господарювання тощо) [11].

Внутрішній контроль за рухом товару включає перевірку таких елементів: наявності договорів про матеріальну відповідальність з матеріально-відповідальними особами; наявності затвердженого внутрішнього документообороту з обліку товарно-матеріальних цінностей; дотримання порядку збереження та використання товарів у відповідності з вимогами законодавства; фактичної наявності товарів на певну дату, наявності неліквідних запасів і заходів щодо їх реалізації, обґрунтованості списання недостач і втрат при транспортуванні та збереженні; правильності оцінки товарно-матеріальних цінностей; законності та економічної обґрунтованості операцій їх придбання та реалізації; законності вибраних і використовуваних принципів їх обліку; наявності негосподарських витрат [11].

Контроль експортно-імпортних операцій в частині розрахунків з іноземними контрагентами включає такі процедури: перевірка законності відкриття валютного рахунку; стан розрахунків з кредиторами та дебіторами, дотримання встановлених лімітів, наявність простроченої заборгованості; перевірка достовірності, доцільності та повноти оплат іноземним постачальникам та покупцями; фактична наявність заборгованості по розрахунках з постачальниками, покупцями, різними дебіторами та кредиторами; аналіз договорів, в тому числі своєчасність їх виконання та на предмет економічної безпеки контрагентів; питома вага договорів з передплатою, обґрунтованість надання покупцям і постачальниками комерційних кредитів; питома вага в розрахунках грошових засобів, взаємозаліків, векселів.

Поточний контроль розрахунків з податковими, митними органами за експортно-імпортними операціями включає перевірку:

– правильності суми ПДВ, мита, акцизного податку та митних платежів;

– правильності визначення доходів та витрат для цілей оподаткування;

– правильності відображення у податковому обліку операцій з купівлі іноземної валюти;

– своєчасності перерахування митних платежів, акцизного податку та ПДВ;

– наявності переплат і недоїмок за податками і причини їх виникнення;

– застосовуваних санкцій, штрафів зі сторони фіскальних органів до підприємства, заходів, прийнятих до винних осіб та заходи для попередження порушень;

– аналіз розрахунків з бюджетом (рівень податкового навантаження, рівень впливу заходів податкового планування на величину податкових зобов'язань підприємства).

Наступний контроль виконує важливе завдання у сфері виявлення відхилень і неточностей, яким не зміг запобігти попередній і поточний контроль, його метою є розробка рекомендацій як окремого, так і загального характеру, для того, щоб запобігти виникненню помилок у майбутньому.

Отже, організація внутрішнього контролю на всіх етапах експортно-імпортних операцій дозволить ПРАТ «АБІНБЕВ ЕФЕС УКРАЇНА» своєчасно виявити відхилення та попередити порушення законодавства шляхом прийняття управлінського рішення, обґрунтованого результатами контролю.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Запропоновані заходи активізації експортно-імпортної діяльності пивного підприємства включають впровадження програмного забезпечення, використання концепції JIT, раціоналізацію складського процесу, активізацію роботи відділу зовнішньоекономічних зв'язків тощо.

Серед заходів, які запропоновано до здійснення відділом зовнішньоекономічних зв'язків підприємства пивоваріння – здійснення комплексного дослідження стосовно підвищення ефективності та розширення зовнішньоекономічної діяльності підприємства, обґрунтування напрямів щодо удосконалювання системи управління та планування експортно-імпортних операцій підприємства.

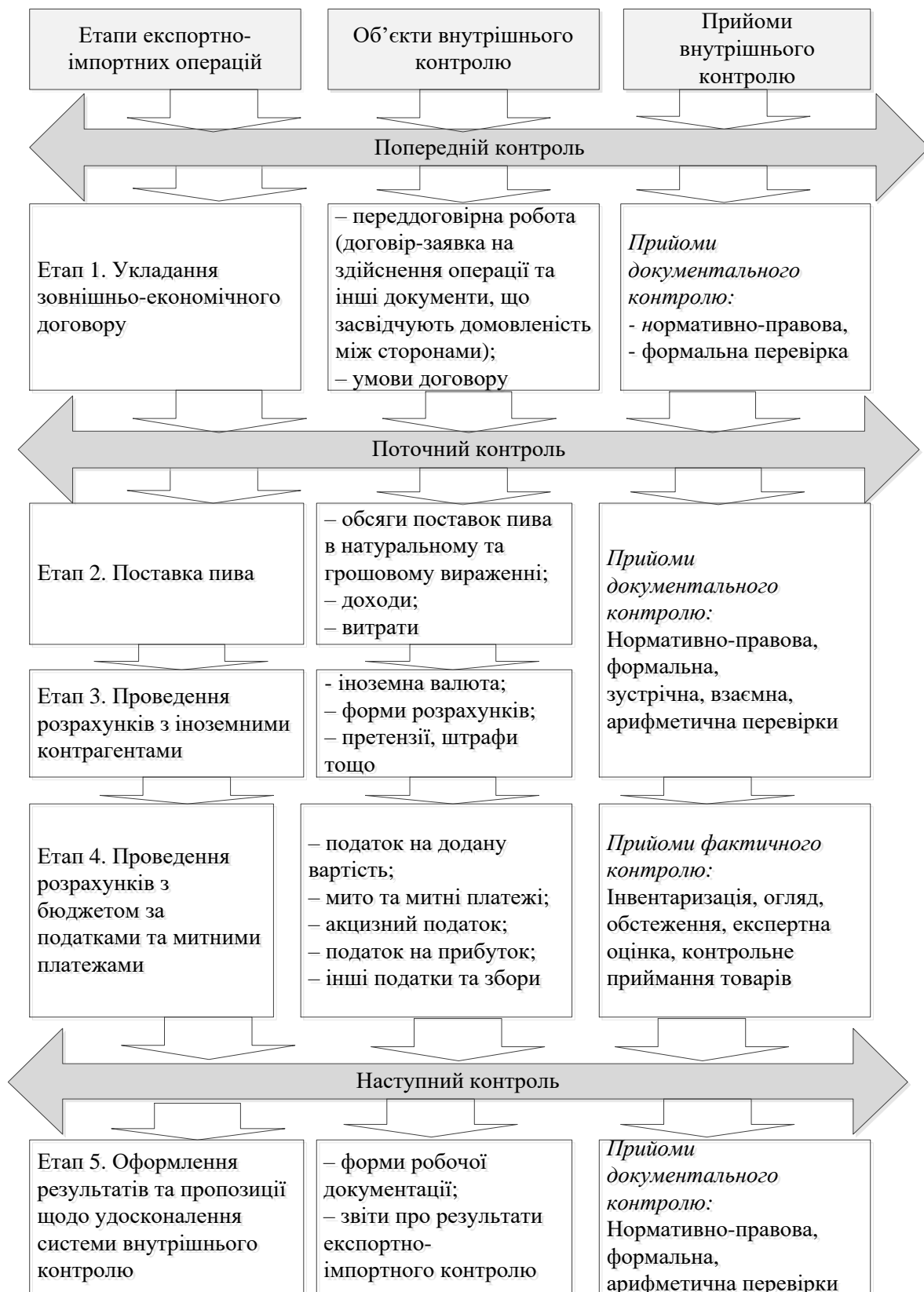

Рисунок 3 – Алгоритм здійснення внутрішнього контролю відповідно до етапів здійснення експортно-імпортних операцій підприємства
Джерело: побудовано авторами на підставі [10]

Також одним з напрямів роботи відділу запропоновано активно здійснювати вивчення сучасних аналітичних підходів і методів дослідження нових зовнішньоторговельних

ринків, оцінювання конкурентної позиції підприємства на зовнішньому ринку, особливо в умовах часткового закриття кордонів внаслідок світової пандемії.

Напрямами подальших досліджень буде оцінювання економічної ефективності запропонованих заходів активізації експортно-імпоротної діяльності.

Література

1. Гринько П. О. Формування системи показників діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. №20. С. 122-125.
2. Волкова І. А., Гірчук І. В. Методика аналізу експортно-імпорتنних операцій в діяльності підприємств. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2010. № 3 (53). С. 53–55.
3. Ковтун Е. О. Управління експортно-імпортними операціями. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. №6(17). С. 205-209.
4. Мельник О. Г., Нагірна М. Я. Концептуальні засади здійснення етіологічної діагностики експортно-імпоротної діяльності підприємств. *Бізнес Інформ*. 2014. № 6. С. 222–227.
5. Малярець Л. М., Моргун Г. В. Аналіз ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства для її стратегічного контролінгу. *Бізнес Інформ*. 2015. № 1. С. 165–171.
6. Решетняк К. Е. Експортно-імпорتنні операції як основа зовнішньоекономічної діяльності підприємства. *Управління розвитком*. 2017. № 3. С. 30–32.
7. Шепель Н. Г. Чинники впливу на зовнішньоекономічну діяльність промислових підприємств України. *Економіка і суспільство*. 2019. №20. С. 424-432.
8. Ховрак І. В., Д'яченко А. Етичні аспекти проведення аудиту фінансового стану підприємства. *Економічний форум*. 2018. № 2. С. 266-270.
9. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
10. Офіційний веб-сайт ПРАТ «АБІНБЕВ ЕФЕС УКРАЇНА». URL: <https://abinbevefes.com.ua>

Стаття надійшла
до редакції : 01.11.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Ліхоносова Г. С. Фінансові аспекти управління експортно-імпортними операціями підприємств/ Г. С. Ліхоносова, В. М. Маджар // Часопис економічних реформ. – 2020. – № 4 (40). – С. 56–66.

11. Євдокимов В. В., Венцель В. Т. Внутрішній контроль операцій експорту та імпорту товарів. *Вісник Донбаської державної машинобудівної академії*. 2011. №3(24). С. 79-84.

References

1. Grinko, P. (2018). Formation of a system of indicators for diagnosing the effectiveness of export-import activities of the enterprise. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 20, 122-125.
2. Volkova, I. A., Girchuk, I. V. (2010). Methods of analysis of export-import operations in the activities of enterprises. *Bulletin of Zhytomyr State Technological University. Series: Economic Sciences*, 3(53), 53–55.
3. Kovtun, E. O. (2018). Management of export-import operations. *Eastern Europe: Economy, Business and Management*, 6(17), 205-209.
4. Melnyk, O. G., Nagirna, M. Ya. (2014). Conceptual principles of etiological diagnosis of export-import activities of enterprises. *Business Inform*, 6, 222–227.
5. Malyarets, L.M., Morgun, G.V. (2015). Analysis of the effectiveness of export-import activities of the enterprise for its strategic controlling. *Business Inform*, 1, 165–171.
6. Reshetnyak, K. E. (2017). Export-import operations as the basis of foreign economic activity of the enterprise. *Management of development*, 3, 30–32.
7. Shepel, N. G. (2019). Factors influencing the foreign economic activity of industrial enterprises of Ukraine. *Economy and society*, 20, 424-432.
8. Khovrak, I., Dyachenko, A. (2018). Ethical aspects of the audit of the financial condition of the enterprise. *Economic forum*, 2, 266–270.
9. Official website of the State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
10. Official website of PJSC "ABINBEV EFES UKRAINE" Retrieved from: <https://abinbevefes.com.ua>
11. Evdokimov, V. V., Wenzel, V. T. (2011). Internal control of export and import of goods. *Bulletin of the Donbass State Engineering Academy*, 3(24), 79-84.

Стаття прийнята
до друку: 28.12.2020 р.

УДК 330.131
JEL Classification: L83, R58

ТАТАР М. С.¹, ВАНЯРХА Г. М.²

ОБЛІК І АУДИТ ДОХОДІВ І ВИТРАТ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

DOI: 10.32620/cher.2020.4.09

Постановка проблеми. В умовах глобальних викликів діяльність підприємств здійснюється в умовах динамічного, важкопередбачуваного зовнішнього середовища, тому для забезпечення умов беззбиткової діяльності та підвищення рентабельності від підприємства вимагається модифікація існуючої системи управління, ефективність якої, в свою чергу, визначається рівнем обліково-аналітичного забезпечення системи витрат і доходів за видами діяльності підприємства, тому удосконалення обліку і аудиту доходів і витрат торговельних підприємств є актуальним, особливо в умовах сучасних глобальних викликів. *Метою статті є* удосконалення процедури обліку і аудиту доходів і витрат торговельних підприємств. *Предмет дослідження* – система обліку доходів і витрат підприємства. *Методи, використані в дослідженні:* аналіз, синтез, абстрактно-логічний; історичний, порівняльний і статистичний, узагальнення та групування; системно-структурний та функціональний. *Гіпотеза дослідження.* Діюча система обліку і процедура аудиту має бути модифікована відповідно до реалій діяльності торговельних підприємств в умовах сучасних глобальних викликів. *Виклад основного матеріалу.* Проаналізовано організаційні положення обліку витрат і доходів за видами діяльності та виявлено недоліки в існуючій практиці їх облікового відображення на прикладі одного з торговельних підприємств – ТОВ «ЖАККАРД», визначено заходи з покращення обліку витрат і доходів за видами діяльності. Розглянуто завдання аудиту витрат та доходів за видами діяльності підприємства, план аудиту та запропоновано тестові питання аудитора для перевірки правильності організації обліку витрат і доходів та результати для торговельного підприємства. *Практичне значення дослідження* полягає у можливості застосування наданих пропозицій щодо вдосконалення обліку й аудиту витрат і доходів у діяльності торговельного підприємства. *Висновки дослідження.* Проведене дослідження дозволить підвищити ефективність процедури обліку і аудиту витрат та доходів, а своєчасне та правильне ведення бухгалтерського обліку сприятиме прийняттю ефективніших управлінських рішень у процесі формування чистого доходу, а використання планів аудиту витрат і доходів дозволить точніше виявити недоліки в організації й веденні бухгалтерського обліку на підприємстві.

Ключові слова:

аудит доходів і витрат, глобальні виклики, облік доходів і витрат, процедура, торговельні підприємства.

ACCOUNTING AND AUDIT OF ENTERPRISES REVENUES AND EXPENSES IN CONDITIONS OF GLOBAL CHALLENGES

Formulation of the problem. In the context of global challenges, enterprises operate in a dynamic, unpredictable external environment, so to ensure break-even conditions and increase profitability of the company requires a modification of the existing management system, the effectiveness of which, in turn, is

¹ **Татар Марина Сергіївна**, канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування, Національний аерокосмічний університет ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Tatar Maryna, Ph.D in Economics, Associate professor of the Finance, Accounting and Taxation Department, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0002-1111-7103

e-mail: marina.sergeevna.tatar@gmail.com

² **Ванярха Ганна Михайлівна**, студент спеціальності 071 «Облік і оподаткування» Національний аерокосмічний університет ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Vaniarkha Hanna, student majoring in 071 "Accounting and Taxation", National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0003-4511-2113

e-mail: tiannacity@gmail.com

determined by the level of accounting and analytical costs. types of activity of the enterprise, therefore improvement of the account and audit of incomes and expenses of the trading enterprises is actual, especially in the conditions of modern global challenges. *The aim of the research* is improvement the procedure for accounting and auditing revenues and expenses of commercial enterprises. *The subject of the research* is the system of accounting for enterprise income and expenses. *The methods of the research*: analysis, synthesis, abstract logic; historical, comparative and statistical, generalization and grouping; system-structural and functional. *The hypothesis of the research*. The current accounting system and audit procedure should be modified in accordance with the realities of existing trading companies in the conditions of their activity during modern global challenges. *The statement of basic materials*. The organizational provisions of accounting for costs and revenues by type of activity are analyzed and shortcomings in the existing practice of their accounting are identified on the example of one of the trading companies – JACQUARD LLC, measures to improve the accounting of costs and revenues by type of activity are identified. The task of auditing costs and revenues by type of activity of the enterprise, the audit plan and test questions of the auditor to verify the correctness of the organization of cost and income accounting and the results for the trading company. *The originality and practical significance of the research* lies in the possibility of applying the proposals for improvement the accounting and audit of costs and revenues by type of enterprise activity. *Conclusions and perspectives of further research*. The research will improve the efficiency of accounting and auditing of costs and revenues, and timely and proper accounting will facilitate more effective management decisions in the process of generating net income, and the use of audit plans of costs and revenues will more accurately identify deficiencies in the organization and accounting of the enterprise .

Key words:

revenue and expenditure audit, global challenges, income and expenditure accounting, procedure, trade enterprises

**УЧЕТ И АУДИТ ДОХОДОВ И РАСХОДОВ ПРЕДПРИЯТИЙ
В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНЫХ ВЫЗОВОВ**

Постановка проблемы. В условиях глобальных вызовов деятельность предприятий осуществляется в условиях динамичной, труднопредсказуемой внешней среды, поэтому для обеспечения условий безубыточной деятельности и повышения рентабельности от предприятия требуется модификация существующей системы управления, эффективность которой, в свою очередь, определяется уровнем учетно-аналитического обеспечения системы расходов и доходов по видам деятельности предприятия, поэтому усовершенствование учета и аудита доходов и расходов торговых предприятий является актуальным, особенно в условиях современных глобальных вызовов. *Целью статьи* является усовершенствование процедуры учета и аудита доходов и расходов торговых предприятий. *Предмет исследования* – система учета доходов и расходов предприятия. *Методы, использованные в исследовании*: анализ, синтез, абстрактно-логический; исторический, сравнительный и статистический, обобщения и группировки; системно-структурный и функциональный. *Гипотеза исследования.* Действующая система учета и процедура аудита должна быть модифицирована в соответствии с реалиями работы торговых предприятий в условиях современных глобальных вызовов. *Изложение основного материала.* Проанализированы организационные положения учета затрат и доходов по видам деятельности и выявлены недостатки в существующей практике их учетного отображения на примере одного из торговых предприятий – ООО «ЖАККАРД», определены меры по улучшению учета расходов и доходов по видам деятельности. Рассмотрены задачи аудита расходов и доходов по видам деятельности предприятия, предложен план аудита и тестовые вопросы аудитора для проверки правильности организации учета затрат и доходов и результаты для торгового предприятия. *Практическое значение исследования* заключается в возможности применения предоставленных предложений по усовершенствованию учета и аудита расходов и доходов в деятельности предприятия. *Выводы исследования.* Проведенное исследование позволит повысить эффективность процедуры учета и аудита расходов и доходов, а своевременное и правильное ведение бухгалтерского учета будет способствовать принятию эффективных управленческих решений в процессе формирования чистого дохода, использование планов аудита расходов и доходов позволит точнее выявить недостатки в организации и ведении бухгалтерского учета на предприятии .

Ключевые слова:

аудит доходов и расходов, глобальные вызовы, учет доходов и расходов, процедура, предприятия.

Постановка проблеми. В сучасних умовах глобальних викликів постає необхідність до впровадження нетрадиційних систем одержання інформації про витрати та доходи, застосування нових підходів до калькулювання собівартості, підрахунку фінансових результатів, методів аналізу витрат та доходів і прийняття на цій основі раціональних управлінських рішень, адекватних ситуації, яка склалася внаслідок глобальних викликів. В умовах глобальних викликів діяльність підприємств здійснюється в умовах динамічного, інколи доволі важкопередбачуваного зовнішнього середовища, що передбачає розірвання вже усталених взаємозв'язків суб'єктів господарювання, зміну форматів взаємодії суб'єктів господарювання між собою, з органами державної влади, іншими інституціями, нестабільність правового поля тощо. У такій ситуації для забезпечення умов беззбиткової діяльності та підвищення рентабельності від підприємства вимагається модифікація існуючої системи управління. Водночас, ефективність управління визначається рівнем обліково-аналітичного забезпечення системи витрат і доходів за видами діяльності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання теорії та методики бухгалтерського обліку доходів і витрат знайшли відображення у працях науковців, таких як В.С Белозерцев [1], В.І.

Блонська [2], В. А. Дерій [3], Т.П. Добрунік [4], С.В. Князь, Н.П. Яворська [5] тощо. Однак ряд проблем, пов'язаних із відображенням у бухгалтерському обліку витрат і доходів за видами діяльності підприємства та їх оцінкою залишаються недостатньо розробленими і вимагають вирішення з урахуванням національних особливостей ведення бухгалтерського обліку.

Метою статті є удосконалення процедури обліку і аудиту доходів і витрат торговельних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час загальної оцінки діяльності підприємства аналіз доходів основної діяльності має особливо важливе значення, оскільки доходи мають прямий вплив на формування загального фінансового результату підприємства. Проведемо аналіз доходів основної діяльності торговельного підприємства ТОВ «ЖАККАРД», яке здійснює оптову торгівлю одягом і взуттям, а також здійснення різних видів торговельної діяльності (в тому числі оптової, роздрібною, комісійною торгівлі) з метою пошуку шляхів збільшення доходів та скорочення витрат підприємства.

Проаналізуємо структуру доходів ТОВ «ЖАККАРД» за 2017–2019 рр. в табл. 1, визначивши питому вагу доходів від основної діяльності в їх загальному обсязі, а також абсолютне та відносне відхилення.

Таблиця 1

Структура доходів діяльності ТОВ «ЖАККАРД» за 2017–2019 рр.

Статті доходів	2017 рік		2018 рік		2019 рік		Абсолютне відхилення, тис. грн.
	Абс., тис. грн.	Відн.,%	Абс., тис. грн.	Відн.,%	Абс., тис. грн.	Відн.,%	
Чистий дохід від реалізації	3332,3	100	5730,1	100	4751,2	99,9	1418,9
Інші операційні доходи	0	0	0	0	0,3	0,006	0,3
Інші доходи	0	0	0	0	0	0	0
Разом доходи	3332,3	100	5730,1	100	4751,5	100	1419,2
Фінансовий результат	99,1	-	116,1	-	-371,1	-	-371,1

Джерело: розроблено авторами

Основна діяльність ТОВ «ЖАККАРД» забезпечує найбільшу частину його доходів, частка інших операційних доходів в загальній їх кількості не перевищувала 0,006% у 2019 році та становила 0 у 2017, 2018 роках. Фінансовий результат від операційної діяль-

ності у 2019 р. суттєво змінився і становив -371 тис. грн., в порівнянні з 2018 роком, коли підприємство мало прибуток у розмірі 116,1 тис. грн. Дохід від реалізації готової продукції забезпечує 99,9% усіх доходів підприємства. За звітний період 2019 р. його величина

зменшилася, що вплинуло на зменшення фінансового результату на 470,2 тис. грн., що є негативною тенденцією для підприємства.

Потребує впорядкування бухгалтерський облік операцій щодо продажу товарів з можливістю аналітичної й синтетичної деталізації для раціональної організації їх контролю та прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Оскільки метою ведення бухгалтерського обліку операцій з продажу товарів є надання користувачам інформації про результати діяльності торговельного підприємства для прийняття рішень, де-

талізацію рахунків варто здійснювати, максимально відображаючи інформаційну систему управління продажами товарів [1].

Якщо підприємство самостійно приймає рішення щодо ведення аналітичного обліку та відкриття рахунків третього і нижчих порядків, з метою деталізації інформації, доречно ввести до рахунку 70.2 «Дохід від реалізації товарів», та до рахунку 74 «Вирахування з доходу» рахунки третього порядку - субрахунки й аналітичні рахунки внутрішньогосподарського (управлінського) обліку (табл. 2) [2].

Т а б л и ц я 2

Синтетичні та аналітичні рахунки доходу

Синтетичні рахунки, субрахунки (рахунки першого, другого порядків)	Аналітичні рахунки (субрахунки третього порядку)
70.2 «Дохід від реалізації товарів»	70.21 «Дохід від реалізації товарів»
	70.22 «Дохід від реалізації товарів за дисконтними картками»
	70.23 «Дохід від реалізації товарів зі знижками»
	70.24 «Дохід від реалізації товарів у період розпродажу»
	70.25 «Дохід від реалізації товарів за іншими заходами впливу на обсяги продажу товарів»
70.4 «Вирахування з доходу»	70.41 «Вирахування з доходу за товари, повернені покупцями»
	70.42 «Сума знижок, наданих покупцям»
	70.43 «Інші вирахування з доходу»

Джерело: розроблено авторами на підставі [6, 7, 8]

За допомогою цих синтетичних рахунків з'являється можливість виділити з усього доходу торговельного підприємства дохід від реалізації товарів за методами активізації продажу товарів, що дозволяє проводити поглиблений аналіз продажів, вирішувати питання доцільності застосування того чи іншого маркетингового інструмента. Це сприятиме прийняттю ефективніших управлінських рішень у процесі формування чистого доходу підприємства [3].

Розглянемо господарські операції з відображення доходу від реалізації виконаних робіт ТОВ «ЖАККАРД», здійснені на основі видаткових накладних які наведено в табл. 3, та визначимо фінансовий результат за 2018 рік. Під час глобальних викликів та дисбалансів торговельним підприємствам можуть стикатися з неможливістю визначити величину або немає гарантії в оплаті продукції, тому пропонується використання методів відображення доходу в умовах ризику несплати коштів за продукцію (табл. 4).

Т а б л и ц я 3

Відображення в обліку доходів від реалізації товарів ТОВ «ЖАККАРД»

№	Зміст операції	Дебет	Кредит	Сума, грн
1	Підписано видаткову накладну	36	70.1	6 876 064,26
2	Відображено ПДВ	70.1	64.3	1 146 010,71
3	Відображено собівартість товарів	79	28	5 230 355,00
4	Відображено чистий дохід	70.1	79	5 730 053,55
5	Інші операційні витрати	79	81	163 503,68
			82	35 970,82
			83	50 498,39
			84	99 549,97
			85	34 056,98
Фінансовий результат (рахунок 44)				116 118,71

Джерело: розроблено авторами на підставі [6, 7, 8]

Методи відображення доходу в умовах ризику несплати коштів за продукцію

Методи	Визнання доходу	Характеристика
Метод продажу в розстрочку	Визнається саме в той період, в якому надійшли кошти, а не в момент реалізації.	При відвантаженні продукції списується повна вартість з балансу, на суму якої визнається дебіторська заборгованість. Разом з тим, на суму нарахованої націнки в обліку відображають відстрочений дохід. А вже при надходження коштів від покупця визнається дохід у сумі платежу, який надійшов, і пропорційно з ним списується націнка
Метод відшкодування витрат	Визнається в момент, коли надходження від покупця повністю відшкодують собівартість відвантажених товарів.	Характеризується тим, що перш ніж відобразити прибуток, компенсуються всі затрати. Відстрочений прибуток визнають лише після сплати всіх платежів. Якщо вони надійшли не в повній мірі, визнаний прибуток буде менше відстроченого на суму платежів, які не було виплачено. Метод застосовують для операцій, з високим рівнем ризику.

Джерело: складено авторами на підставі [3]

В умовах глобальних викликів і дисбалансів особливо необхідно звертати увагу на аудиторське підтвердження достовірності даних про доходи і витрати, процеси їх формування, не ігноруючи реалізацію аналітичних процедур аудиту.

Аудит витрат і доходів від операційної діяльності представляється у вигляді певної послідовності етапів, кожен з яких передбачає сукупність здійснюваних аудитором процедур. При цьому думки авторів щодо черговості етапів та їх змісту нерідко відрізняються. Проте в будь-якому випадку дії, що здійснює аудитор під час перевірки, свідчать про необхідність інформації, яка дозволяє зробити висновки та висловити думку щодо достовірності звітності. У зв'язку з цим, важливими є точність, достовірність, надійність та своєчасність такої інформації [4].

Отже, організація і методика аудиту витрат і доходів від діяльності визначається, передусім, належним інформаційним забезпеченням аудитора, що є досить актуальним, адже інформація про витрати і доходи операційної діяльності є основою самого аудиторського процесу. Зростання обсягів інформації потребує від аудитора певної її систематизації і класифікації, оскільки без такого підходу важко зібрати необхідні аудиторські докази, правильно оцінити господарські явища, факти, процеси виробництва [5]. Завдання аудиту витрат та доходів за видами діяльності підприємства наведено в табл. 5.

Стосовно аудиту доходів і витрат, крім загальноприйнятої методики досліджень при

його проведенні слід виділити аналітичні процедури для об'єктивного оцінювання поведінки доходів і витрат у конкурентному середовищі та суб'єктивні впливи кон'юнктури стратегічного і тактичного менеджменту, паритетність інтересів у визнанні кінцевого фінансового результату. Особливість аналітичних процедур обумовлює:

- визнання доцільності щодо повноти формування доходу та визнання витрат відповідно до кон'юнктури ринку і економічного потенціалу господарюючого суб'єкта;
- обґрунтованість структури формування доходу за видами діяльності, відображення витрат за порядком їх покриття;
- інтенсивність і якість формування доходів відповідно до зміни кон'юнктури зовнішнього середовища;
- раціоналізація витрат і повнота використання сприятливого середовища;
- розмежування дії об'єктивних і суб'єктивних чинників формування доходів і витрат;
- вимірювання ділової активності та креативного менеджменту за центрами відповідальності тощо [6].

При здійсненні економічних процедур при аудиті витрат і доходів від діяльності слід їх розмежувати за двома рівнями:

- 1) процедури першого рівня пов'язані із аналізом інформаційних ресурсів: від відображення даних у первинних документах до зведених показників фінансової і статистичної звітності.

Завдання аудиту витрат та доходів за видами діяльності підприємства

Завдання аудиту витрат та доходів за видами діяльності підприємства:
- встановлення правильності документального оформлення накопичення та списання витрат, чи дійсно всі отримані доходи відображені на рахунках бухгалтерського обліку та у фінансовій звітності;
- перевірка правильності ведення обліку фактичних витрат та наступного включення їх до собівартості продукції (робіт, послуг) відповідно до прийнятого на підприємстві методу обліку витрат та калькулювання правильності і точності визначення величини фінансових результатів від операційної діяльності у відповідності з прийнятою на підприємстві обліковою політикою;
- правильність оцінки в бухгалтерському обліку доходів (в сумі справедливої вартості активів, що отримані або підлягають отриманню) і витрат (згідно з П(С)БО 16) для визначення фінансових результатів;
- підтвердження обґрунтованості обраного методу калькулювання;
- підтвердження правильності методу розподілу непрямих витрат, що використовуються, і закріпленій в наказі про облікову політику;
- перевірка правильності та обґрунтованості планування розміру прямих витрат, які включаються до собівартості продукції (робіт, послуг), та визначення кошторисних ставок розподілу накладних витрат;
- підтвердження законності і правильності відображення на рахунках бухгалтерського обліку витрат діяльності, щодо визначення і відображення операцій, що призвели до виникнення фінансових результатів;
- перевірка повноти, правильності та достовірності відображення інформації про витрати підприємства в звітності – чи не завищило підприємство доходи і не занижило витрати.

Джерело: розроблено авторами

Тут пріоритетним є застосування логіко-економічних прийомів аналізу, які підтверджують аргументованість у кваліфікації доходів і витрат за видами діяльності та їх зведення за аналітичними ознаками, балансову узгодженість джерел формування доходів і витрат та кінцевих результатів їх впливу на стан економічної системи загалом, обґрунтованість вибору варіантів їх формування за критеріями доречності тощо;

2) процедури другого рівня пов'язані з оцінками та діагностикою величини та зміни доходів і витрат відносно до параметрів управління ними (планування, нормування, коректування і т. п.) [5].

Отже, проведення аудиту витрат і доходів від діяльності повинно складатися з декількох етапів:

- ознайомлювальний етап (загальне ознайомлення з веденням бухгалтерського обліку витрат на виробництво, з нормативними документами підприємства);

- основний етап (безпосереднє проведення перевірки);

- заключний етап (складання та надання аудиторського висновку, оформлення інших документів).

У подальшому основними методами, які необхідно використовувати при аудиті

витрат і доходів діяльності є: опитування, фактична перевірка, порівняння, перерахунок, документальна перевірка, вибіркове дослідження.

Отримана таким чином інформація на початку перевірки дасть змогу отримати загальне уявлення про організацію обліку витрат і доходів діяльності на даному підприємстві.

Під час фактичної перевірки варто застосовувати тестові питання, відповіді на які допоможуть встановити правомірність відображення в обліку витрат та доходів операційної діяльності (табл. 6).

За випробуванням тестуванням на підприємстві отримано результат: 1 – відповідає вимогам, 0 – не відповідає.

За результатами тестування системи внутрішнього контролю і бухгалтерського обліку витрат і доходів діяльності підприємства виявлено:

- визнання доходів і витрат відповідає П(с)БО № 15 і П(с)БО 16;

- не було виявлено випадки реалізації продукції без документів на відвантаження;

- не було у звітному періоді зміни в класифікації витрат на постійні та змінні, прямі та непрямі;

Тестові питання аудитора для перевірки правильності організації обліку витрат і доходів та результати для торговельного підприємства

Рекомендовані питання аудитора для тестування системи внутрішнього контролю і бухгалтерського обліку витрат і доходів діяльності	Результат тестування системи внутрішнього контролю і бухгалтерського обліку витрат і доходів діяльності на ТОВ «ЖАККАРД»	
	Так	Ні
1. Чи відповідає визнання доходів П(с)БО № 15 і витрат П(с)БО 16?	1	
2. Особи, які дають дозвіл на реалізацію продукції (робіт, послуг): керівник?	1	
3. Особи, які розробляють і затверджують цінову політику: керівник?	1	
4. Чи були виявлені випадки реалізації продукції без документів на відвантаження?		0
5. Чи були у звітному періоді зміни в класифікації витрат на постійні та змінні?		0
6. Чи були у звітному періоді зміни в класифікації витрат на прямі і непрямі?		0
7. Чи ведеться окремо облік різних видів доходів: відомості; картки; інше?		0
8. Чи є відповідальні особи за повноту і своєчасність відвантаження товарів (робіт, послуг)?	1	
9. Чи затверджені на підприємстві методичні рекомендації щодо розрахунку собівартості реалізованої продукції?		0
10. Чи звіряються рахунки-фактури із затвердженими замовленнями на продаж і документами на відвантаження продукції?	1	
11. Чи здійснюються перевірки визнання доходів згідно з П(с)БО?	1	
12. Чи перевірялися критерії визнання доходів згідно з класифікацією доходів?	1	
13. Чи узгоджується з головним бухгалтером реалізація продукції (робіт, послуг) боржникам?		0
14. Чи укладаються договори з кожним покупцем на кожний вид реалізації робіт (послуг)?	1	

Джерело: розроблено авторами на підставі [3]

- не затверджені на підприємстві методичні рекомендації щодо розрахунку собівартості реалізованої продукції;

- рахунки-фактури звіряються із затвердженими замовленнями на продаж і документами на відвантаження продукції

- перевірялися критерії визнання доходів згідно з класифікацією доходів;

- не узгоджується з головним бухгалтером реалізація продукції (робіт, послуг) боржникам;

- укладаються договори з кожним покупцем на кожний вид реалізації робіт (послуг).

При аудиті витрат на виробництво встановлюється наявність калькуляцій (пла-

нових і звітних). Необхідно перевірити правильність складання звітів по собівартості продукції, записи в бухгалтерських документах для виявлення необґрунтованих списань різних витрат на виробництво. При проведенні перевірки аудитору потрібно перевірити дотримання встановленого порядку обліку і калькулювання собівартості продукції за окремими виробами [5].

На підготовчому етапі аудиту доходів від основної діяльності слід передбачити наступні питання для перевірки (табл. 8).

Для забезпечення ефективності аудиторської перевірки необхідно дослідити порядок відображення доходів в облікових регістрах і фінансовій звітності.

План аудиту витрат

№ з/п	Перелік аудиторських процедур	Виконавець	Період перевірки	Примітки
1	2	3	4	5
I. Адміністративні витрати (рахунок 83)				
1.	Перевірка обґрунтованості включення витрат до складу адміністративних			
2.	Наведення складу витрат за статтями згідно із застосовуваною підприємством класифікацією			
3.	Перевірка обґрунтованості віднесення до складу адміністративних витрат податків, зборів та обов'язкових платежів			
4.	Складання переліку видів і сум податків, віднесених на адміністративні витрати			
5.	Перевірка наявності й повноти оформлення документів, що підтверджують витрати			
II. Витрати на страхування (рахунок 82)				
1.	Перевірка обґрунтованості включення витрат до складу витрат на страхування			
2.	Наведення складу витрат за центрами виникнення витрат згідно із застосовуваною підприємством класифікацією			
3.	Перевірка наявності й повноти оформлення документів, що підтверджують витрати			
III. Інші операційні витрати (рахунок 84)				
1.	Перевірка відповідності застосованого методу оцінки запасів при реалізації обліковій політиці			
2.	Перевірка правильності розрахунку резерву сумнівних боргів			
3.	Перевірка обґрунтованості списання на витрати поточної безнадійної заборгованості в сумі, що перевищує резерв сумнівних боргів			
4.	Перевірка правильності відображення в обліку витрат від знецінення, нестачі та псування запасів			
5.	Перевірка наявності та повноти оформлення документів, що підтверджують витрати			

Джерело: розроблено авторами

Т а б л и ц я 8

План аудиту доходів від основної діяльності

№	Перелік аудиторських процедур	Виконавець	Період перевірки	Примітки
1.	Перевірка відповідності облікової політики щодо обліку доходів нормам діючого законодавства			
2.	Перевірка правильності класифікації доходів за видами діяльності і звітними періодами			
3.	Перевірка первинних документів з обліку доходів			
4.	Перевірка визнання і розрахунку доходів від реалізації			
5.	Перевірка відповідності даних синтетичного і аналітичного обліку за рахунками класу 7			
6.	Формування висновків за результатами аудиту			

Джерело: розроблено авторами на підставі [5]

Наприклад, кредит рахунку 70 «Дохід від реалізації» за мінусом непрямих податків і зборів повинен відповідати рядку 2000 у Звіті про фінансові результати [6].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, організація і методика аудиту витрат і доходів від діяльності визначається,

передусім, належним інформаційним забезпеченням аудитора, що є досить актуальним, адже інформація про витрати і доходи операційної діяльності є основою самого аудиторського процесу. Зростання обсягів інформації потребує від аудитора певної її систематизації і класифікації, оскільки без такого підходу важко

зібрати необхідні аудиторські докази, правильно оцінити господарські явища, факти, процеси виробництва. Застосування синтетичних рахунків сприятиме прийняттю ефективніших управлінських рішень у процесі формування чистого доходу, а використання планів аудиту витрат і доходів дозволить точніше виявити недоліки в організації й веденні бухгалтерського обліку на підприємстві.

Література

1. Белозерцев В. С., Кузнецова О. М. Звіт про фінансові результати його сутність і значення в контексті національних та міжнародних стандартів бухгалтерського обліку. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 14. С. 902-904.

2. Блонська В.І. Стратегія управління доходами торговельного підприємства в умовах розвитку ринкових відносин. *Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.- техн. праць*. 2008. Вип. 18.6. С. 117-123.

3. Дерій В. А. *Витрати і доходи підприємств у системі обліку та контролю*: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, «Економічна думка», 2009. 272 с.

4. Добрунік Т.П. Сучасна проблематика обліку фінансових результатів діяльності торговельних підприємств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 13, ч. 1. С. 95-99.

5. Князь С.В., Залуцький В.П., Яворська Н. П. Проблеми обліку доходів та витрат торговельних підприємств. *Ефективна економіка*. № 2, 2017. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua>

6. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» : затверджене наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73, зі змінами та доповненнями URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/336-13>

7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід» : затверджене наказом Міністерства фінансів України від 29.11.1999 р. № 290, зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z60-99>

8. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» : затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.12.1999 р. № 318, зі змінами та доповненнями URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00>

References

1. Belozertsev, V.S., Kuznetsova, O. M. (2016). The statement of financial performance is its substance and significance in the context of national and international accounting standards. *Global and national economic problems*, 14, 902–904.

2. Blonskaya, V. I. (2008). The strategy of income management of a trading company in the development of market relations. *Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine: Coll. scientific-technical wash*, 18.6, 117-123.

3. Deriy, V. A. (2009). *Expenses and incomes of enterprises in the accounting and control system*: monograph. Ternopil: TNEU, "Economic Thought", 272.

4. Dobrunik, T. P. (2017). Modern issues of accounting for financial performance of commercial enterprises. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy*, 13, 1, 95-99.

5. Knayz, S.V., Zalutsky, V.P. and Yavorskaya, N. P. (2017). Problems of accounting for income and expenses of commercial enterprises. *Efficient economy*. № 2, 2017. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/op=1&z=5425>

6. Regulation (standard) of accounting 1 "General requirements for financial reporting": approved by the order of the Ministry of Finance of Ukraine dated 07.02.2013 № 73, with changes and additions. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>

7. Regulation (standard) of accounting 15 "Income": approved by the order of the Ministry of Finance of Ukraine dated 29.11.1999 № 290, as amended. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99>

8. Regulation (standard) of accounting 16 "Expenses": approved by the order of the Ministry of Finance of Ukraine dated 31.12.1999 № 318, with changes and additions Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00>

Стаття надійшла до редакції : 15.10.2020 р.

Стаття прийнята до друку: 28.12.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Татар М. С. Облік і аудит доходів і витрат підприємств в умовах глобальних викликів / М. С. Татар, Г. М. Ванярха // Часопис економічних реформ. – 2020. – № 4 (40). – С. 67–75.

УДК 658.8.013-052
JEL Classification: M31

КОНОВАЛЕНКО А. С.¹

АНАЛІЗ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНОГО ОТОЧЕННЯ НА МОДЕЛЬ ПОВЕДІНКИ СПОЖИВАЧА

DOI: 10.32620/cher.2020.4.10

Постановка проблеми. У статті наведено авторський підхід до аналізу впливу соціального оточення на модель поведінки споживача, який передбачає визначення інтенсивності та направленості впливу груп соціального оточення на основі оцінки якості референтного простору шляхом застосування запропонованої моделі CNSA («Критика-шум-тиша-порада»). *Метою статті* є визначення методичних підходів до аналізу впливу соціального оточення у процесі прийняття рішення про придбання та споживання продуктів харчування дітьми шкільного віку. *Методологічною основою дослідження* стали напрацювання вітчизняних та зарубіжних учених з питань проведення маркетингових досліджень. *Основною гіпотезою дослідження* стало припущення щодо необхідності обґрунтування методичних підходів до аналізу впливу соціального оточення на поведінку споживача із урахуванням інтенсивності та направленості впливу різних груп. *Виклад основного матеріалу.* Запропонована у статті методика аналізу впливу соціального оточення на поведінку споживача передбачає визначення інтенсивності впливу груп соціального оточення, як ваги сприйняття респондентами значення впливу цієї групи, та здійснення оцінки направленості впливу соціального оточення через аналіз якості референтного простору на основі розробленої моделі CNSA («Критика-шум-тиша-порада»). На основі отриманих даних можливо відтворити референтний простір респондента, який є характеристикою якості впливу соціального оточення на респондентів в розрізі конкретної проблематики. На основі запропонованої методики здійснено аналіз впливу соціального оточення на споживчу поведінку дітей шкільного віку. Отримані дані характеризують референтний простір дітей з огляду на обговорення тематики системи харчування дітей шкільного віку. *Оригінальність та практична значущість дослідження.* Наведена методика має теоретичну та прикладну значущість та може бути використана для оцінки впливу соціального оточення для різних груп респондентів із питань конкретної проблематики поведінки споживача. *Висновки.* Обґрунтовано методику та на її основі здійснено аналіз впливу соціального оточення на модель споживчої поведінки дітей шкільного віку на ринку продуктів та послуг харчування. *Перспективи подальших досліджень* спрямовані на визначення характеру впливу спонукальних та внутрішніх чинників на поведінку споживача, визначення особливостей процесу прийняття рішення дітьми шкільного віку щодо придбання та споживання продуктів харчування.

Ключові слова:

поведінка споживача, соціальне оточення, референтний простір, модель споживчої поведінки, модель CNSA

ANALYSIS OF THE SOCIAL ENVIRONMENT INFLUENCE ON THE CONSUMER BEHAVIOR MODEL

Formulation of the problem. The author's approach to the analysis of the impact of the social environment on the model of consumer behavior, which involves determining the intensity and direction of the impact of social groups based on the quality of the reference space by applying the proposed CNSA model ("Criticism-noise-silence-advice"). *The aim of the research* is to determine the methodological approaches to the analysis of the impact of the social environment in the decision-making process on the purchase and consumption of food by school-age children. The methodological basis of the study was the work of ukrainian and foreign scientists on marketing research. *The hypothesis of the resaerch* was the assumption of the

¹ **Коноваленко Анастасія Сергіївна**, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного, м. Мелітополь, Україна.

Konovalenko Anastasiia, Ph.D in Economics, Associate professor of the Marketing Department, D. Motornyi Tavria State Agrotechnological University, Melitopol, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0001-9061-5989

e-mail: anastasiia.konovalenko@tsatu.edu.ua

need to substantiate methodological approaches to the analysis of the impact of the social environment on consumer behavior, taking into account the intensity and direction of the impact of different groups. *The statement of basic materials.* The method of analysis of the influence of social environment on consumer behavior proposed in the article involves determining the intensity of influence of social environment groups as the weight of respondents' perception of the importance of this group, and assessing the direction of social environment through analysis of the quality of the reference space based on the developed CNSA model ("Criticism-noise-silence-advice"). Based on the obtained data, it is possible to reproduce the reference space of the respondent, which is a characteristic of the quality of the impact of the social environment on the respondents in terms of specific issues. Based on the proposed method, the analysis of the impact of the social environment on the consumer behavior of school-age children. The obtained data characterize the reference space of children in view of the discussion of the nutrition system of school-age children. *The originality and practical significance of the research.* This technique has theoretical and applied significance and can be used to assess the impact of the social environment for different groups of respondents on specific issues of consumer behavior. *Conclusions.* The methodology is substantiated and on its basis the analysis of the influence of the social environment on the model of consumer behavior of school-age children in the market of food products and services is carried out. *Perspectives of further research* will be aimed at determining the nature of the influence of motivating and internal factors on consumer behavior, determining the specifics of the decision-making process of school-age children on the purchase and consumption of food.

Key words:

consumer behavior, social environment, reference space, consumer behavior model, CNSA model.

**АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ СОЦИАЛЬНОГО ОКРУЖЕНИЯ
НА МОДЕЛЬ ПОВЕДЕНИЯ ПОТРЕБИТЕЛЯ**

Постановка проблемы. В статье приведен авторский подход к анализу влияния социального окружения на модель поведения потребителя, который предусматривает определение интенсивности и направленности влияния групп социального окружения на основе оценки качества референтного пространства путем применения предложенной модели CNSA («Критика-шум-тишина-совет»). *Целью статьи* является определение методических подходов к анализу влияния социального окружения в процессе принятия решения о покупке и потребление продуктов питания детьми школьного возраста. *Методологической основой исследования* стали наработки отечественных и зарубежных ученых по вопросам проведения маркетинговых исследований. *Основной гипотезой исследования* стало предположение о необходимости обоснования методических подходов к анализу влияния социального окружения на поведение потребителя с учетом интенсивности и направленности влияния различных групп. *Изложение основного материала.* Предложенная в статье методика анализа влияния социального окружения на поведение потребителя предполагает определение интенсивности влияния групп социального окружения, как веса восприятия респондентами значения воздействия этой группы, и осуществления оценки направленности влияния социального окружения путем анализа качества референтного пространства на основе разработанной модели CNSA («Критика-шум-тишина-совет»). На основе полученных данных возможно воспроизвести референтное пространство респондента, которое является характеристикой качества влияния социального окружения на респондентов в разрезе конкретной проблематике. На основе предложенной методики проведен анализ влияния социального окружения на потребительское поведение детей школьного возраста. Полученные данные характеризуют референтное пространство детей с учетом обсуждения тематики системы питания детей школьного возраста. *Оригинальность и практическая значимость исследования.* Приведенная методика имеет теоретическое и прикладное значение, может быть использована для оценки влияния социального окружения для различных групп респондентов по вопросам конкретной проблематике поведения потребителя. *Выводы.* Обоснована методика и на ее основе осуществлен анализ влияния социального окружения на модель потребительского поведения детей школьного возраста на рынке продуктов и услуг питания. *Перспективы дальнейших исследований* направлены на определение характера влияния побудительных факторов и внутренних мотивов на поведение потребителя, определение особенностей процесса принятия детьми школьного возраста решения о покупке и потребления продуктов питания.

Ключевые слова:

поведение потребителя, социальное окружение, референтное пространство, модель поведения потребителя, модель CNSA.

Постановка проблеми. В процесі до-рослішання та споживчої соціалізації діти шкільного віку стикаються із необхідністю приймати самостійні рішення щодо вибору продуктів та послуг харчування. Відсутність сталої моделі споживчої поведінки дітей обумовлює підвищення вразливості даної категорії споживачів перед впливом спонукальних чинників та залежність дітей у своєму виборі від інформації, думок, харчових стереотипів, що складається під впливом соціального оточення. Розуміння характеру впливу соціального оточення на споживчу поведінку дітей шкільного віку на ринку продуктів та послуг харчування дозволить формувати ефективний маркетинговий механізм управління безпекою їх харчування на основі застосування науково-обґрунтованих даних щодо можливостей здійснення керованого впливу на формування мотиваційного поля дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи вивчення поведінки споживачів закладені у наукових роботах таких дослідників, як Блекуелл Р.Д., Говард Дж., Енджел Дж.Ф., Коллат Д.Т., Ламбен Ж.-Ж., Мініард П., Роджерс Е., Фішбейн М., Шет Дж., які сформуливали підходи до визначення чинників, що впливають на поведінку споживача, етапи процесу прийняття рішення про купівлю та споживання продуктів харчування, підходи до дослідження поведінкової реакції споживача на маркетинговий вплив з боку суб'єктів господарювання тощо. Окремі аспекти вивчення мотивації споживачів розкриті у роботах таких іноземних і вітчизняних учених, як Бернс Р.Ф., Буш Л.С., Голубков Є.П., Малхотра Н.К., Старостіна А.О., Черчілль Г.А. та інших.

Проблематика врахування виробниками ключових характеристик споживача на ринку продуктів харчування у дитячому сегменті є предметом дослідження Легези Д.Г., Куліш Т.В. Підходи до вивчення мотиваційних характеристик підліткової аудиторії українських споживачів сформовані у роботах Кочкіної Н. Проте, незважаючи на значну велику кількість досліджень поведінки окремих груп споживачів, формування методики та вивчення характеру впливу соціальних чинників на споживчу поведінку дітей шкільного віку залишилась практично поза увагою науковців та потребує більших досліджень.

Метою статті є визначення методичних підходів до аналізу впливу соціального оточення у процесі прийняття рішення про придбання та споживання продуктів харчування дітьми шкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз впливу соціальних чинників спрямований на визначення характеру та сили впливу на дитини референтних груп, груп членства, родини, оточення, кола спілкування, лідерів думок, впливових осіб тощо [1]. З метою отримання інформації з цього приводу було проведено вибіркове разове опитування дітей шкільного віку шляхом самостійного заповнення респондентами розробленої форми анкети. Такий метод збору інформації дозволяє уникнути здійснення впливу на респондента, що підвищує рівень об'єктивності отриманих даних.

В анкеті було передбачено питання для визначення таких характеристик:

- кола осіб, що впливають на вибір продуктів харчування дитиною;
- сили цього впливу;
- характеру висловлювань оточення щодо систем харчування дитини (критика або рекомендації) та значущості цих висловлювань для дитини;
- визначення кола осіб, з якими дитина спілкується на тему здорового харчування, та регулярність спілкування на цю тему.

На сьогоднішній день відсутній методичний апарат для визначення впливу соціального оточення на споживчий вибір. З метою визначення сили та характеру впливу соціального оточення в анкеті передбачено оцінка дитиною сили впливу таких референтних груп:

- родина (батьки, інші родичі);
- однолітки з кола спілкування (друзі, однокласники);
- впливові особи (вчителі у школі, тренери, керівники секцій);
- працівників закладів харчування (кафе, магазинів, шкільної їдальні).

Аналіз зовнішніх соціальних чинників, що впливають на модель споживчої поведінки споживача, передбачає визначення чинників, які не мають значення для респондентів, мають важливе значення або є вирішальним фактором при виборі продукту або послуги [2]. З метою визначення значущості груп чинників запропоновано використовувати структуру вихідних даних, наведено у табл. 1.

Т а б л и ц я 1

Чинники соціального оточення (i)	Частка відповідей (Q_{in})			
	Не мають значення (1)	Важливе (2)	...	Мають вирішальне значення (j)
Група (1)	Q_{11}	Q_{12}		Q_{1j}
Група (2)	Q_{21}	Q_{22}		Q_{2j}
...				
Група (i)	Q_{i1}	Q_{i2}		Q_{ij}

Джерело: розроблено автором

Пропонується підхід до визначення узагальнюючого показника значущості чинника за наведеною формулою:

$$W_i = \frac{\sum_{n=1}^j Q_{in} * (n-1)}{n-1}, \quad (1)$$

де W_i – значущість i -го чинника;

i – кількість чинників.

j – кількість варіантів оцінки значущості чинника;

Q_i – частка оцінок i -го чинника у загальній кількості його оцінок.

В разі, якщо усі респонденти оцінюють окремий чинник як такий, що «не має значення», то за розрахунками значущість даного чинника дорівнюватиме 0. Якщо ж 100% респондентів вважають даний чинник вирішальним, то значущість чинника дорівнюватиме 100% (або 1,0) (рис. 1)

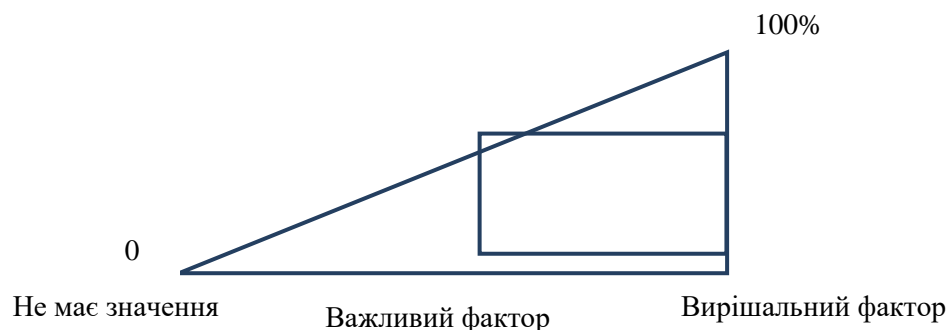

Рисунок 1 — Підхід до визначення значущості чинника

Джерело: розроблено автором

Після проведених розрахунків отримано результати, які свідчать про те, що гендерна приналежність не впливає на сприйняття дитиною впливу чинників соціального оточення на її споживчий вибір, однак, спостерігається зміна значущості чинників соціального оточення у процесі дорослішання дитини (табл. 2).

Інтенсивність впливу груп соціального оточення визначатиметься, як вага сприйнят-

тя дітьми значення впливу цієї групи. Результати ранжування дозволяють визначити групи, думку яких дитини сприймає, як більш або менш авторитетною. Сприйняття дітьми впливу різних груп з соціального оточення свідчить про те, що найбільший вплив на вибір дитиною продуктів харчування мають батьки та інші члени родини (табл. 3).

Т а б л и ц я 3

Вага інтенсивності впливу соціального оточення на дітей шкільного віку у питаннях харчування

Група соціального оточення	Жіноча стать	Ранг	Чоловіча стать	Ранг
Родина	0,47	1	0,45	1
Однолітки	0,25	2	0,26	2
Впливові особи	0,19	3	0,20	3
Персонал закладів	0,09	4	0,09	4

Джерело: розроблено автором

Значущість впливу груп соціального оточення на споживчий вибір дитиною продуктів та послуг харчування

Вік дитини	Групи соціального оточення			
	Родина	Однолітки	Впливові особи	Персонал закладів
Жіноча стать				
7	0,57	0,22	0,19	0,03
8	0,51	0,25	0,19	0,06
9	0,53	0,22	0,17	0,08
10	0,52	0,22	0,17	0,09
11	0,46	0,22	0,20	0,12
12	0,45	0,24	0,21	0,10
13	0,44	0,26	0,19	0,11
14	0,43	0,30	0,17	0,10
15	0,45	0,27	0,16	0,12
16	0,40	0,32	0,15	0,13
17	0,37	0,32	0,17	0,14
Разом	0,47	0,25	0,19	0,09
Чоловіча стать				
7	0,54	0,21	0,19	0,06
8	0,51	0,20	0,21	0,08
9	0,51	0,24	0,20	0,06
10	0,48	0,21	0,24	0,07
11	0,47	0,27	0,19	0,07
12	0,48	0,22	0,21	0,08
13	0,45	0,26	0,21	0,08
14	0,45	0,27	0,18	0,09
15	0,36	0,27	0,23	0,14
16	0,34	0,29	0,25	0,13
17	0,28	0,33	0,21	0,17
Разом	0,45	0,26	0,20	0,09
Загалом	0,46	0,26	0,20	0,09

Джерело: розроблено автором

Науковці зазначають, що найважливішими є два види референтних груп:

- групи, що задають норми та приклад споживчої поведінки;

- групи, які здійснюють прямий вплив на споживчий вибір серед однієї групи товарів [3].

Прокопенко О.В. та Троян М.Ю. зазначають важливість інформаційних референтних груп, які є групами людей, яким довіряє споживач. У такому випадку вони пропонують розрізняти такі джерела, як «експерти», «зірки», «лідери думок» [4]. Отже, тренери спортивних секцій, які мають давати рекомендації щодо вжитку тих чи інших продуктів харчування з огляду на збереження спортивної форми, шкільні вчителі, працівники їдальнь, у більшості випадків не сприймаються дітьми, як експерти у питаннях правильного та безпечного харчування.

Попередні дослідження підтверджують точку зору, що рівень довіри тинейджерів до

дорослих майже вдвічі менша за довіру до однолітків. За результатами досліджень «Teenage Research Unlimited», більш значний рівень авторитету підлітків має матір (89% опитаних), у той час батькові довіряє лише 61% підлітків. Для порівняння – у країнах Європи і США батьки мають практично однаковий авторитет серед підлітків) [5].

Окрім значущості та інтенсивності впливу важливо оцінити й направленість впливу оточення. Досі відсутні методичні підходи до його визначення, тому пропонується характер впливу соціального оточення розглядати через якість спілкування дитини з різними референтними групами: що отримує дитина через спілкування на тему харчування, а також чи відбувається обговорення теми харчування з тією чи іншою групою взагалі.

З цією метою пропонується оцінка якості референтного простору дитини на основі розробленої моделі CNSA («Критика-

шум-тиша-порада»), яка передбачає розмежування чотирьох типів впливу:

- Criticism («критика») – з боку оточення дитина чує критику свого вибору продуктів харчування та власних харчових уподобань;

- Noise («шум») – оточення дає поради, які для дитини не мають значення, вона їх не сприймає або вважає зайвими та даремними;

- Silence («тиша») – питання, пов'язані із харчуванням дитини, не обговорюються з певною групою соціального оточення;

- Advice («порада») – дитина отримує поради та рекомендації, які сприймає позитивно, вважає їх цінними та важливими.

Уперше поняття референтної групи ввів Г.Хаймон, який стверджував, що референтною групою є група осіб, з якими людина порівнює власну поведінку, рішення, думку, особистий статус [6]. Тобто, референтні групи дітей шкільного віку – це групи осіб, які при особистому контакті або опосередковано впливають на споживчу поведінку дітей.

Ідеальна референтна група – це група, на думку якої дитина орієнтується у важливих для неї питаннях, подіях. З огляду на аналіз впливу соціального оточення на дітей шкільного віку у питаннях їх харчування та

харчових уподобань, ідеальна референтна група формує простір порад, які мають значення та важливі, на думку дитини, тож відносяться до сектору А (advice – «порада») Аналіз інтенсивності та направленості впливу різних груп соціального оточення дозволять сформувати кільцеву діаграму, яка відтворює референтний простір дитини, та визначити наявність чи відсутність ідеальної референтної групи. Відсотковий розподіл висловлювань окремих груп соціального оточення за 4 типами впливу дозволить наочно оцінити якість соціального оточення з конкретних питань. У даному випадку розглянуто референтний простір дітей з огляду на обговорення тематики системи харчування дітей шкільного віку.

Результати оцінки інтенсивності та направленості впливу соціального оточення за розробленою моделлю CNSA дозволяє визначити якість референтного простору дитини (табл. 4), що надає вичерпну інформацію щодо характеру впливу соціального оточення на формування референтними групами інформаційного простору дитини шкільного віку з огляду на безпеку її харчування.

Т а б л и ц я 4

Направленість впливу соціального оточення на дітей шкільного віку з питань харчування дітей за моделлю CNSA

Референтна група	Характер висловлювань	Стать дитини		Загалом
		Жіноча	Чоловіча	
Родина	Критика (C)	16,7	17,38	17,06
	Шум (N)	22,2	23,57	22,91
	Тиша (S)	27,5	26,43	26,97
	Порада (A)	33,5	32,62	33,05
Однолітки	Критика (C)	6,7	9,76	8,23
	Шум (N)	33,3	32,86	33,05
	Тиша (S)	50,5	48,57	49,52
	Порада (A)	9,6	8,81	9,19
Впливові особи	Критика (C)	7,7	8,81	8,23
	Шум (N)	25,8	22,62	24,22
	Тиша (S)	51,9	52,62	52,27
	Порада (A)	14,6	15,95	15,27
Працівники	Критика (C)	2,9	3,33	3,1
	Шум (N)	37,3	30,95	34,13
	Тиша (S)	56	60,48	58,23
	Порада (A)	3,8	5,24	4,53

Джерело: розроблено автором

У графічній інтерпретації доцільно використати кільцеву діаграму, кільця якої розташовують за принципом поступового віддалення від центру фігури за ступенем зменшення значущості впливу. Таким чином може бути сформоване наочне уявлення про якість референтного простору дітей шкільного віку з огляду на питання безпеки

їх харчування. Слід зазначити наявну відмінність якості референтного простору дітей шкільного віку жіночої та чоловічої статі. Дівчата частіше, ніж хлопці, відчувають «шум» в оточенні, референтний простір хлопців характеризується більшою часткою «критики», ніж простір дівчат (рис. 2).

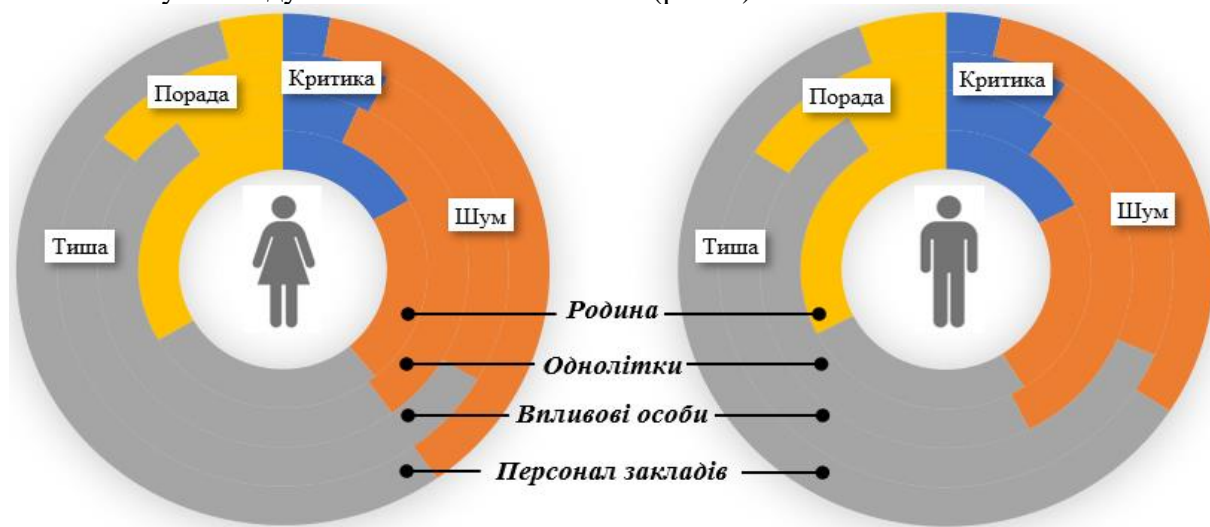

Рисунок 2 — Якість референтного простору дитини шкільного віку у питаннях безпеки харчування
Джерело: розроблено автором

У дітей обох статей спостерігається значна частка «тиші» й незначна частка «порад» при контакті із соціальним оточенням. Даний факт є свідченням того, що тема безпеки харчування не є розповсюдженим та популярним предметом обговорення дітьми зі всіма групами людей з їх оточення. У більшості випадків для дітей обох статей джерелом важливих порад є батьки та інші члени родини. Порівняно з іншими групами соціального оточення саме у родині діти отримують більше порад, але й більше критики на адресу власних харчових звичок та уподобань. На непопулярність обговорення проблематики харчування також вказують відповіді дітей щодо частоти спілкування на тему безпеки харчування та правильного харчування (табл. 5).

За результатами опитування визначено, що для кожної другої дитини тема правильного харчування не є предметом спілкування із такими впливовими особами, як шкільні вчителі, тренери секцій та керівники гуртків. Однак, вразі обговорення,

діти від цієї категорії осіб частіше отримують важливі та корисні поради, аніж чують критику.

У рідких випадках діти обговорюють питання харчування, складу продуктів, їх харчової цінності із персоналом кафе, шкільної їдальні та інших закладів харчування. Лише одиниці дітей шкільного віку запитують персонал супермаркетів та ринків щодо користі, шкоди, складу та свіжості тих чи інших продуктів харчування, що робить їх більш вразливими з огляду на комерційні цілі недобросовісних суб'єктів господарювання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Відсутність методики визначення впливу соціального оточення на споживчий вибір ускладнює формування маркетингових підходів до здійснення керуваного впливу на споживчу поведінку дітей на ринку продуктів харчування.

Запропонована у статті методика аналізу впливу соціального оточення на поведінку споживача передбачає низку етапів:

**Частота спілкування дітей шкільного віку із соціальним оточенням
на тему безпеки харчування, %**

Референтна група	Ніколи		Інколи		Часто		Постійно	
	Жіноча стать	Чоловіча стать	Жіноча стать	Чоловіча стать	Жіноча стать	Чоловіча стать	Жіноча стать	Чоловіча стать
Родина	20,57	19,05	43,06	44,52	28,23	28,33	8,13	8,10
Впливові особи	45,93	47,86	37,32	34,05	12,92	14,76	3,83	3,33
Однолітки	34,93	48,10	48,56	44,29	14,59	6,43	1,91	1,19
Персонал закладів	84,21	79,52	12,44	17,62	2,39	2,38	0,96	0,48

Джерело: розроблено автором

1) визначення чинників соціального оточення;

2) здійснення споживачами оцінки ступеня важливості даних чинників;

3) розрахунок узагальнюючого показника значущості чинника;

4) визначення інтенсивності впливу груп соціального оточення, як ваги сприйняття респондентами значення впливу цієї групи, та ранжування отриманих показників за зменшенням рівня значущості;

5) оцінка направленості впливу соціального оточення через аналіз якості референтного простору на основі розробленої моделі CNSA («Критика-шум-тиша-порада»);

6) на основі аналізу інтенсивності та направленості впливу різних груп соціального оточення можливо сформулювати кільцеву діаграму, яка відтворює референтний простір респондента, кільця якої розташовують за принципом поступового віддалення від центру фігури за ступенем зменшення значущості впливу (наближені до центру кола відображають вплив найбільш значущої групи соціального оточення, наступні кола розташовуються за зменшенням їх значущості);

7) відсотковий розподіл висловлювань окремих груп соціального оточення за 4 типами впливу відповідно до моделі CNSA дозволить оцінити якість соціального оточення з конкретних питань та визначити наявність чи відсутність ідеальної референтної групи.

На основі запропонованої методики здійснено аналіз впливу соціального оточення на споживчу поведінку дітей шкіль-

ного віку. Отримані дані характеризують референтний простір дітей з огляду на обговорення тематики системи харчування дітей шкільного віку. Доведено, що відсутня ідеальна референтна група дітей шкільного віку. Наявна відмінність якості референтного простору дітей шкільного віку жіночої та чоловічої статі. Доведено, що тема безпеки харчування не є розповсюдженою та популярною темою для обговорення дітьми зі всіма групами соціального оточення. Типова українська дитина шкільного віку час від часу обговорюють тему правильного харчування у родинному колі та з однолітками й друзями. Для кожної другої дитини тема правильного харчування не є предметом спілкування із такими впливовими особами, як шкільні вчителі, тренери секцій та керівники гуртків. Діти ніколи не обговорюють питання харчування із персоналом кафе, шкільної їдальні та інших закладів харчування, не перепитують у персоналу супермаркетів та на ринках щодо користі або шкоди тих чи інших продуктів харчування. Отримані результати можуть бути використані суб'єктами господарювання у процесі формування маркетингової стратегії на ринку продуктів харчування для дітей.

Подальших досліджень потребує визначення впливу інших чинників на поведінку споживача та визначення особливостей процесу прийняття рішення дітьми шкільного віку щодо придбання та споживання продуктів харчування, а також визначення зміни сприйняття впливу соціального оточення у процесі до-

рослішання дитини та споживчої соціалізації.

Література

1. Коноваленко А. Соціально-демографічні чинники розвитку ринку продуктів та послуг харчування дітей. *Науковий вісник Полісся*. 2019. 2 (18). С. 42-49. doi: 10.25140/2410-9576-2019-2(18)-42-49

2. *Маркетингові дослідження інновацій та підприємницькі ризики* / М. А. Окландер, Т. О. Окландер, І. А. Педько, О.І. Яшкіна. ; за ред. М. А. Окландер. Одеса : Астропринт, 2017. 284 с.

3. Darya G. Legeza, Thomas A. Brunner, Yukilay K. Kerimova, Tatyana V. Kulish, Anastasia S. Konovalenko (2019), "A model of consumer buying behavior in relation to eco-intelligent products in catering", *Innovative Marketing*, Volume 15, Issue 1, pp. 54-65, [http://dx.doi.org/10.21511/im.15\(1\).2019.05](http://dx.doi.org/10.21511/im.15(1).2019.05)

4. Прокопенко О.В., Троян М.Ю. *Поведінка споживачів: навчальний посібник*. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 176 с.

5. Кочкіна Н. Дослідження мотивації підліткової аудиторії українських споживачів. *Маркетинг в Україні*. 2013. № 1. С. 34-43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mvu_2013_1_7.

6. *Теорія споживчої поведінки в трактуванні маркетингу: [монографія]* /

Стаття надійшла до редакції : 05.11.2020 р.

Неівестна О. В., Скринько Н. В. ДонНУЕТ, 2016. 216 с.

References

1. Konovalenko, A. (2019). Socio-demographic factors of development of the market of products and services of children's nutrition. *Scientific Bulletin of Polissia*. 2 (18), 42-49. doi: 10.25140/2410-9576-2019-2(18)-42-49

2. Oklander, M.A. Oklander, T.O. and Pedko, I.A. (2017). *Marketing research of innovations and business risks*. Astroprint, Odessa, 284.

3. Darya G. Legeza, Thomas A. Brunner, Yukilay K. Kerimova, Tatyana V. Kulish, Anastasia S. Konovalenko (2019), "A model of consumer buying behavior in relation to eco-intelligent products in catering", *Innovative Marketing*, Volume 15, Issue 1, pp. 54-65, [http://dx.doi.org/10.21511/im.15\(1\).2019.05](http://dx.doi.org/10.21511/im.15(1).2019.05)

4. Prokopenko, O.V., Troyan, M.Yu. (2008). *Consumer behavior*, Center uchbovoi literaturi, Kyiv, Ukraine, 176.

5. Kochkina, N. (2013). A study of the motivation of the adolescent audience of Ukrainian consumers. *Marketing in Ukraine*. № 1, 34-43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mvu_2013_1_7.

6. Neizvestnaia, O., Skrinko, N. (2016). *The theory of consumer behavior in the interpretation of marketing*. DonNUET, 216.

Стаття прийнята до друку: 28.12.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Коноваленко А. С. Аналіз впливу соціального оточення на модель поведінки споживача / А. С. Коноваленко // Часопис економічних реформ. – 2020. – № 4 (40). – С. 76–84.

УДК 658:11

JEL Classification: D23; C5; L22

БОНДАРЄВА Т. І.¹

ЗАСТОСУВАННЯ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ ДЛЯ ПОБУДОВИ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

DOI: 10.32620/cher.2020.4.11

Постановка проблеми. Розглядаються питання щодо проектування організаційної структури управління підприємством у процесі його реструктуризації. *Метою статті* є розгляд сутності реструктуризації підприємства як однієї з причин необхідності організаційних перетворень у компанії та розроблення практичних рекомендацій щодо застосування теорії системного аналізу для побудови раціональної організаційної структури управління підприємством. *Методологічною основою дослідження* стали логічні методи обробки інформації, методи системного аналізу та моделювання систем, абстрактно-логічний метод для формулювання висновків. Основна *гіпотеза дослідження* полягає в тому, що для побудови ефективної організаційної структури управління підприємством можна використовувати методи системного аналізу, зокрема процесний та системний підхід. *Виклад основного матеріалу.* Розглянуто сутність та причини необхідності структурних перетворень в організації. Виявлено, що діяльність будь-якої організації піддається впливу постійно змінюваного внутрішнього і зовнішнього середовища. Це вимагає від керівництва підприємства швидкого реагування та адаптації до нових умов функціонування. Гнучкість, адаптивність, стійкість функціонування системи управління, а також узгодженість поведінки всіх її елементів, забезпечення раціонального поєднання централізації і децентралізації управління залежать від організаційної структури управління підприємством. Запропоновано комплекс взаємозалежних моделей системи управління підприємством, використання якого дасть змогу спроектувати організаційну структуру, здатну врахувати визначені вимоги. *Оригінальність та практична значимість дослідження* підтверджується можливістю використання запропонованого комплексу моделей як практичного інструмента для проектування організаційної структури підприємства будь-якого типу. Запропоновані розробки можуть бути використані як елемент практичного керівництва до реалізації проектів реструктуризації підприємства. *Висновки та перспективи подальших досліджень.* Запропоновані правила та сукупність відповідних моделей можна використати для розроблення інформаційної технології проектування організаційних систем із застосуванням методів імітаційного моделювання. Це дасть змогу згенерувати множину варіантів організаційних структур, визначити взаємозалежності між їхніми елементами та обрати найбільш підходящу за визначними критеріями.

Ключові слова:

реструктуризація, організаційна структура, системний підхід.

USE OF THE SYSTEM APPROACH TO BUILD ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF ENTERPRISE MANAGEMENT

Formulation of the problem. The issues of designing the organizational structure of enterprise management in the process of its restructuring are considered. The *aim of the article* is to consider the essence of enterprise restructuring as one of the reasons for the need for organizational change in the company and to develop practical recommendations for applying the theory of systems analysis to build a rational organizational structure of enterprise management. The methodological basis of the study were logical methods of information processing, methods of systems analysis and modeling of systems, abstract-logical method for formulating conclusions. The *basic hypothesis* of research is that to build an effective organizational structure of enterprise management, you can use methods of systems analysis, including process and system approach. *Exposition of basic material.* The essence and reasons of necessity of structural transformations in

¹ **Бондарєва Тетяна Іванівна**, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, Національний аерокосмічний університет ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Bondareva Tetyana, Ph.D in Economics, Associate professor of the Management Department, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0002-1834-8174

e-mail: bond_tat@ukr.net

the organization are considered. It is revealed that the activity of any organization is influenced by the constantly changing internal and external environment. This requires the company's management to respond quickly and adapt to new operating conditions. Flexibility, adaptability, stability of the management system, as well as the consistency of the behavior of all its elements, ensuring a rational combination of centralization and decentralization of management depend on the organizational structure of enterprise management. A set of interdependent models of the enterprise management system is proposed, the use of which will allow to design an organizational structure capable of taking into account certain requirements. *Originality and practical meaningfulness of research* is confirmed by the possibility of using the proposed set of models as a practical tool for designing the organizational structure of any type of enterprise. The proposed developments can be used as an element of practical guidance for the implementation of enterprise restructuring projects. *Conclusions and prospects of further researches*. The proposed rules and a set of appropriate models can be used to develop information technology for designing organizational systems using simulation methods. This will allow you to generate a variety of options for organizational structures, determine the interdependencies between their elements and choose the most appropriate criteria.

Key words:

restructuring, organizational structure, system approach.

ПРИМЕНЕНИЕ СИСТЕМНОГО ПОДХОДА ДЛЯ ПОСТРОЕНИЯ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ СТРУКТУРЫ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ

Постановка проблемы. Рассмотрены вопросы проектирования организационной структуры управления предприятием в процессе его реструктуризации. *Целью статьи* является рассмотрение сущности реструктуризации предприятия как одной из причин необходимости организационных преобразований в компании и разработка практических рекомендаций по применению теории системного анализа для построения рациональной организационной структуры управления предприятием. *Методологической основой исследования* стали логические методы обработки информации, методы системного анализа и моделирования систем, абстрактно-логический метод для формулирования выводов. *Основная гипотеза исследования* состоит в том, что для построения эффективной организационной структуры управления предприятием можно использовать методы системного анализа, в частности процессный и системный подход. *Изложение основного материала.* Рассмотрены сущность и причины необходимости структурных преобразований в организации. Выявлено, что деятельность любой организации подвергается воздействию постоянно меняющейся внутренней и внешней среды. Это требует от руководства предприятия быстрого реагирования и адаптации к новым условиям функционирования. Гибкость, адаптивность, устойчивость функционирования системы управления, а также согласованность поведения всех ее элементов, обеспечение рационального сочетания централизации и децентрализации управления зависят от организационной структуры управления предприятием. Предложен комплекс взаимосвязанных моделей системы управления предприятием, использование которого позволит спроектировать организационную структуру, способную учесть перечисленные требования. *Оригинальность и практическая значимость исследования* подтверждается возможностью использования предложенного комплекса моделей как практического инструмента для проектирования организационной структуры предприятия любого типа. Предложенные разработки могут быть использованы как элемент практического руководства к реализации проектов реструктуризации предприятия. *Выводы и перспективы дальнейших исследований.* Предложенные правила и совокупность соответствующих моделей можно использовать для разработки информационной технологии проектирования организационных систем с применением методов имитационного моделирования. Это позволит сгенерировать множество вариантов организационных структур, определить взаимосвязи между их элементами и выбрать наиболее подходящую по определенным критериям.

Ключевые слова:

реструктуризация, организационная структура, системный подход.

Постановка проблеми. Сьогодні перед більшістю підприємств України постають питання виходу з кризового стану, досягнення фінансової стійкості, забезпечення конкурентоспроможності тощо. Вирішення питань підвищення ефективності діяльності підприємства вимагає значних зусиль, спрямованих,

в першу чергу, на формування механізмів адаптації до постійно змінюваних умов зовнішнього середовища. Одним з інструментів вирішення задач адаптації до невизначених або швидко змінюваних характеристик зовнішнього середовища є комплексне реформу-

вання структури та функцій управління, тобто реструктуризація підприємства.

Необхідність реструктуризації виникає, як правило, в умовах глибокої кризи або можливості її настання. Іноді до реструктуризації вдаються й успішні підприємства, які швидко розвиваються та розуміють, що зростання компанії потребує відповідної зміни системи управління. Але найчастіше стимулами для проведення організаційних змін стають такі проблеми, як необхідність розширення або зміни видів діяльності, спадання обсягів виробництва або продажу, зростання невиробничих витрат, зниження рентабельності виробництва, слабкий контроль виконання робіт на підприємстві, несприятлива зміна ринкової кон'юнктури тощо. Тобто можна визначити такі можливі причини необхідності організаційних змін підприємства:

- невідповідна кваліфікація співробітників, що зумовлено низьким рівнем знань, вмінь, навичок;

- слабка взаємодія між підрозділами організації, відсутність ефективних комунікаційних каналів, що призводить до неякісних інформаційних потоків і, як наслідок, нестачі інформації для прийняття управлінських рішень;

- неефективна система розподілу ресурсів між підрозділами організації;

- неефективна система стимулювання співробітників, відсутність можливості кар'єрного та особистісного зростання, оскільки перевага надається матеріальним стимулам;

- відсутність чіткого розуміння стратегії і цілей підприємства з боку керівників та співробітників організації, неефективна система відповідальності та контролю;

- застаріла організаційна структура, неспроможна адаптуватися до постійно змінюваного стану зовнішнього середовища організації.

Для покращення діяльності організації в таких умовах необхідно провести комплекс заходів з удосконалення технологічної, інвестиційної політики, а також організаційної структури управління підприємством, у чому і полягає процес реструктуризації.

Таким чином, під реструктуризацією будемо розуміти сукупність заходів з комплексного приведення умов функціонування компанії у відповідність до змінюваних умов ринку та розробленої стратегії розвитку. Ча-

сто реструктуризацію пов'язують з комплексом заходів зі зміни організаційно-структурного статусу певних підрозділів, тобто можна говорити про створення нової організаційної структури підприємства.

Розроблення організаційної структури підприємства – це складний процес, який розвивається одночасно за трьома напрямками: склад функціональних елементів, структура та стратегічні цілі організації. На вибір та побудову організаційної структури здійснюють вплив ряд факторів, основними з яких є функції управління, їхній склад, зміст та обсяг. Також серед факторів впливу можна назвати: масштаби виробництва, складність, характер продукції, що виготовляється, технології, науково-технічні доробки, ступінь концентрації, спеціалізації та кооперації виробництва, його розміри та територіальне розміщення.

Таким чином, актуальними є питання розроблення основних положень щодо проектування організаційної структури системи управління підприємством на основі системного підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для загального описання діяльності підприємства і визначення напрямків його подальшого розвитку можна використувати системний і процесний підходи. Системний підхід підтримує вертикальну координацію різних ієрархічних контурів управління, починаючи зверху від стратегічного планування до оперативного керівництва діяльністю підприємства [1 - 3]. Процесний підхід дає можливість здійснювати горизонтальну координацію, тобто зв'язати інформаційні і матеріальні потоки підприємства, визначити ролі його співробітників у кожному процесі [4 - 6].

На практиці питання використання теорії систем і системного аналізу для побудови організаційних структур управління розглядалися такими авторами, як Месарович М., Денисов А.О., Кондратьєв В.В., Мазур І.І., Шапиро В.Д., Бурков В.М. тощо. Однак, незважаючи на безліч наукових публікацій з питань розроблення організаційних структур управління підприємствами, сфера їхнього застосування при реструктуризації підприємства в умовах змінюваного внутрішнього і зовнішнього середовища залишається маловивченою.

Таким чином, **метою статті** є розгляд сутності реструктуризації підприємства як

однієї з причин необхідності організаційних перетворень у компанії та розроблення практичних рекомендацій щодо застосування теорії системного аналізу для побудови раціональної організаційної структури управління підприємством.

Викладення основного матеріалу дослідження. У сучасних складних ринкових умовах багато успішних компаній стикаються з проблемою занадто ускладненої організаційної структури. Впроваджуючи інновації задля найбільш повного задоволення потреб споживачів, виходячи на нові конкуренти ринку з більш жорстким конкурентним середовищем, беручи участь у процесах інтеграції або поглинання, компанії часто створюють нові бізнес-єдиниці, підрозділи, рівні управлінської ієрархії або додаткові зв'язки в системі підпорядкування. Як кінцевий результат формується матрична організаційна структура, що поєднує в собі як мінімум два ланцюжка підпорядкування. Окрім нівелювання основного принципу менеджменту – єдиноначальності, ці структури, як правило, є занадто складними, що негативно впливає на їхню ефективність.

Багато компаній намагаються удосконалити організаційну структуру і знизити витрати шляхом скорочення штатів, складанням інших схем рівнів управлінської ієрархії тоді, коли необхідним було б створення нової, більш ефективної організаційної структури управління підприємством [7].

У загальному випадку під організаційною структурою підприємства будемо розуміти певну структурну схему, яка є основою для розподілу функцій серед співробітників. Іншими словами, структура організації – це елемент внутрішнього середовища, зокрема склад і співвідношення її внутрішніх ланок.

Під організаційною структурою управління розуміють частину загальної структури організації, яка здійснює функції управління [8].

Побудова організаційної структури здійснюється з метою встановлення чітких взаємозв'язків між структурними підрозділами підприємства, розподілу між ними прав, функцій, обов'язків і відповідальності, забезпечення узгодженості між структурними єдиничками.

Процес формування організаційної структури включає [9]:

1. Поділ організації за найважливішими напрямками діяльності в реалізації стратегії, визначення видів діяльності лінійних і штабних підрозділів.

2. Установлення співвідношень повноважень різних посад, поділ на більш мілкі підрозділи з метою використання спеціалізації.

3. Визначення посадових обов'язків як сукупності певних задач і функцій, а також покладання їх на конкретних осіб.

При цьому успішні організації регулярно здійснюють оцінювання ступеня адекватності та ефективності своїх організаційних структур та змінюють їх у разі необхідності.

Побудова організаційних структур управління здійснюється з урахуванням таких принципів [10]:

- відповідність структури управління цілям бізнесу;
- єдність структури і функції управління;
- первинність функції і вторинність органу управління;
- раціональне поєднання в структурі управління централізації, спеціалізації та інтеграції функцій управління;
- співвідносність структури управління з виробничою і організаційною структурою підприємства;
- комплексна ув'язка в структурі управління всіх видів діяльності;
- відповідність системи збору та обробки інформації організаційній структурі управління.
- мінімальна кількість рівнів управління і найкоротші ланцюги команд.

У менеджменті як процеси частіше за все розглядають такі [9]: адміністративні процеси управління, процеси обміну інформацією, матеріальні процеси, які перетворюють ресурси на продукти і послуги. З об'єктом управління частіше за все пов'язують процеси з перетворення матеріальних потоків, а з системою управління – адміністративні і інформаційні процеси реалізації процедур менеджменту. Також розуміють, що процес або група процесів описують реалізацію певної функції управління або діяльності підприємства.

Проектування нової системи управління підприємства пов'язано зі створенням у структурі підприємства певних підрозділів, розробкою відповідних структурних рішень, стандартних процедур і регламентів. Це при-

зводить до додаткових фінансових витрат як на проведення організаційних змін, так і на підтримку ефективного функціонування системи управління підприємства.

Виходячи з перерахованих вище завдань і складності системи управління підприємства, всі її властивості неможливо відразу описати повно й достовірно однією моделлю. Тому необхідно розробити комплекс взаємозалежних моделей системи управління підприємства, які характеризують різні аспекти діяльності і поведінки системи.

Для визначення складу й послідовності побудови моделей системи управління підприємства розглянемо технологію організаційного моделювання, що містить такі основні етапи [4]:

1. Моделювання структури.

На цьому етапі спочатку формують функціональну модель, що описує склад функцій підрозділів і відповідає на запитання Що? Потім формують модель організаційної структури, яка описує склад структурних елементів підрозділів, тобто дає відповідь на запитання Хто? Між цими моделями будують матричну проекцію (Що? Хто?), яка встановлює відповідальність структурних елементів за виконання певних функцій підрозділу. Це дозволяє розробити положення про підрозділ і посадові інструкції його співробітників.

2. Моделювання процесів.

На цьому етапі на основі функціональної моделі формують процесну модель (Що? Як?), яка описує послідовність робіт для реалізації функцій підрозділу. Паралельно на основі моделі організаційної структури формують рольову модель (Хто? Кому?), що описує роль структурних елементів у процесах підприємства. Між цими моделями будують матричну проекцію (Що? Як? Хто? Кому?), яка показує рольову взаємодію структурних елементів і їхню відповідальність при виконанні процесів підрозділу. Це дозволяє розробити необхідну організаційно-розпорядницьку документацію підрозділу і регламенти виконання його процедур.

3. Моделювання програми дій.

На цьому етапі переходять до кількісного опису процесів підрозділу. Встановлюють строки виконання робіт і формують план дій підрозділу на певний часовий період (Що? Хто? Як? Кому? Коли?). Також визначають необхідні для виконання робіт ресурси і формують бюджет підрозділу на плановий

період (Що? Хто? Як? Кому? Коли? Скільки?).

Таким чином, використовуючи принцип багаторівневого подання складних систем і технологію організаційного моделювання для опису системи управління підприємства можна побудувати наступні моделі по кожному структурному підрозділу:

1. Структурні моделі, до яких будемо відносити:

- цільову модель (Навіщо?), що містить склад цілей підрозділу;

- функціональну модель (Що?), яка містить склад функцій, необхідних для досягнення цілей підрозділу;

- модель організаційної структури (Хто?), яка містить склад структурних елементів, необхідних для виконання функцій підрозділу.

2. Процесну модель (Як?), що показує послідовність робіт для реалізації функцій підрозділу.

Для встановлення взаємозв'язку між моделями системи управління підприємства введемо такі матричні проекції:

1. Матрична проекція між цільовою й функціональною моделями (Навіщо? Що?), яка встановлює відповідність функцій цілям. Як вихідні дані для формування матричної проекції між цільовою й функціональною моделями підрозділу підприємства будемо використовувати: склад цілей підрозділу; склад функцій, необхідних для досягнення цілей підрозділу; закріплення функцій за цілями підрозділу.

За допомогою матричної проекції між цільовою й функціональною моделями можна проводити функціональний аналіз системи управління за такими напрямками:

- чи за всіма цілями закріплені функції підрозділу;

- чи необхідно розширити склад функцій підрозділу;

- виконання скількох функцій необхідно для досягнення кожної мети функціонування підрозділу;

- чи достатньо функцій, закріплених за певною метою підрозділу;

- чи є зайві функції, закріплені за певною метою;

- чи відповідають функції, закріплені за певною метою, можливості її досягнення.

2. Матрична проекція між функціональною моделлю й моделлю організаційної структури (Що? Хто?), яка встановлює

відповідальність структурних елементів за виконання функцій. Як вихідні дані для формування матричної проекції між функціональною моделлю й моделлю організаційної структури системи управління підприємства будемо використовувати: склад функцій підрозділу підприємства; склад структурних елементів (посад), необхідних для виконання функцій; закріплення структурних елементів (посад) за функціями.

За допомогою матричної проекції між функціональною моделлю й моделлю організаційної структури можна проводити структурно-функціональний аналіз системи управління підприємства за такими напрямками:

- чи за всіма функціями підрозділу закріплені структурні елементи;
- чи необхідні додаткові структурні елементи для виконання функцій підрозділу;
- чи є зайві структурні елементи, що не беруть участь у виконанні функцій;
- яка завантаженість структурних елементів, що беруть участь у виконанні функцій.

Крім цього матрична проекція між функціональною моделлю й моделлю організаційної структури дозволяє розробити положення про підрозділ підприємства, що містить склад цілей, функцій, структурних елементів, закріплення функцій за структурними елементами, а також посадові інструкції співробітників підрозділу.

3. Матрична проекція між функціональною й процесною моделями (Що? Як?), яка встановлює відповідність процесів функціям. Як вихідні дані для формування матричної проекції між функціональною й процесною моделями підрозділу підприємства будемо використовувати: склад функцій структурного підрозділу; склад процесів, які реалізують виконання функцій; закріплення процесів за функціями.

За допомогою матричної проекції між функціональною й процесною моделями можна проводити аналіз процесів структурних підрозділів системи управління підприємства за такими напрямками:

- чи за всіма функціями закріплені процеси;
- чи необхідні додаткові процеси для реалізації функцій підрозділу;
- чи є зайві процеси, що не беруть участь у реалізації функцій;

- скільки процесів бере участь у реалізації кожної функції і яка їхня взаємодія;
- чи відповідають процеси, закріплені за певною функцією, цілі її реалізації.

За допомогою матричної проекції між функціональною моделлю й моделлю організаційної структури можна проводити структурно-функціональний аналіз системи управління підприємства за такими напрямками:

- чи за всіма функціями підрозділу закріплені структурні елементи;
- чи необхідні додаткові структурні елементи для виконання функцій;
- чи є зайві структурні елементи, що не беруть участь у виконанні функцій;
- яка завантаженість структурних елементів, що беруть участь у виконанні функцій.

3. Матрична проекція між функціональною й процесною моделями (Хто? Як?), що встановлює відповідальність структурних елементів при виконання процесів. Як вихідні дані для формування матричної проекції будемо використовувати: склад функцій структурного підрозділу підприємства; склад процесів, які реалізують виконання функцій; закріплення процесів за функціями.

За допомогою матричної проекції між функціональною й процесною моделями можна проводити аналіз процесів системи управління підприємства за такими напрямками: чи за всіма функціями підрозділу підприємства закріплені процеси; чи необхідні додаткові процеси для реалізації функцій; чи є зайві процеси, що не беруть участь у реалізації функцій; скільки процесів бере участь у реалізації кожної функції і яка їхня взаємодія; чи відповідають процеси, закріплені за певною функцією, цілі її реалізації.

За допомогою запропонованих вище правил для типового підрозділу підприємства можна побудувати такі матричні проекції між моделями елементів системи управління підприємства на всіх рівнях ієрархії.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, для забезпечення необхідної повноти, точності й однаковості опису різних аспектів управління підприємством слід сформувати комплекс взаємозалежних моделей системи управління. За допомогою таких моделей можна вирішувати такі завдання:

- проводити структурно-функціональний аналіз різних варіантів організаційних структур;
- вибирати найкращі варіанти побудови нової або вдосконалення існуючої організаційної структури управління підприємством;
- розробляти необхідну організаційно-розпорядницьку документацію, її положення, регламенти й посадові інструкції;
- забезпечувати автоматизоване виконання основних функцій управління підприємства.

Як напрямок подальших досліджень можна рекомендувати на базі запропонованих правил побудови та сукупності моделей системи управління підприємством розробити інформаційну технологію проектування організаційних систем із застосуванням методів імітаційного моделювання. Це дасть змогу згенерувати множину варіантів організаційної структури, визначити взаємозалежності між її елементами та обрати найбільш підходящу за визначними критеріями.

Література

1. Месарович М., Мако Д., Такахара І. *Теория иерархических многоуровневых систем*. Москва: Мир, 1973. 344 с.
2. Мессарович М. Такахара И. *Общая теория систем. Математические основы*. Москва: Мир, 1978. 312 с.
3. Денисов А. А., Колесников Д. Н. *Теория больших систем управления*. Ленинград: Энергоиздат, 1982. 288 с.
4. Кондратьев В. В., Краснова В. Б. *Реструктуризация управления компанией: 17 модульная программа для менеджеров*. Модуль 6. Москва: ИнфраМ, 2000. 240 с.
5. Мазур И. И., Шапиро В. Д. *Реструктуризация предприятий и компаний*. Москва: Высшая школа, 2000. 587 с.
6. Бурков В. Н., Ириков В. А. *Модели и методы управления организационными системами*. Москва: Наука, 1994. 234 с.

Стаття надійшла до редакції : 05.11.2020 р.

7. Базилевич Л. А. *Моделирование организационных структур*: підруч. Ленинград: ЛГУ, 1978. 159 с.
8. Франчук В. И. *Основы построения организационных систем*. Москва: Экономика, 1991. 111 с.
9. Басовский Л. Е. *Менеджмент: учебное пособие*. Москва: ИНФРАМ, 2007. 216 с.
10. Грибов, В. Д. *Менеджмент: учебное пособие*. Москва: КНОРУС, 2007. 280 с.

References

1. Mesarovich, M., Mako, D. and Takahara, I. (1973). *Theory of hierarchical multi-level systems*. Moscow: Mir, 344.
2. Messarovich, M., Takahara, I. (1978). *General theory of systems. Mathematical foundations*. Moscow: Mir, 312.
3. Denisov, A. A., Kolesnikov, D. N. (1982). *Theory of large control systems*. Leningrad: Energoizdat, 288.
4. Kondratyev, V. V., Krasnova, V. B. (2000). *Restructuring of company management: 17 modular program for managers*. Module 6. Moscow: InfraM, 240.
5. Mazur, I. I., Shapiro, V. D. (2000). *Restructuring of enterprises and companies*. Moscow: Higher school, 587.
6. Burkov, V. N., Irikov, V. A. (1994). *Models and methods of management of organizational systems*. Moscow: Nauka, 234.
7. Bazilevich, L. A. (1978). *Modeling of organizational structures*. Leningrad: Leningrad State University, 159.
8. Franchuk, V. I. (1991). *Basics of building organizational systems*. Moscow: Economics, 111.
9. Basovsky, L. E. (2007). *Management: a tutorial*. Moscow: INFRAM, 216.
10. Gribov, V. D. (2007). *Management: textbook*. Moscow: KNORUS, 280 p.

Стаття прийнята до друку: 28.12.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Бондарева Т. І. Застосування системного підходу для побудови організаційної структури управління підприємством / Т. І. Бондарева // Часопис економічних реформ. – 2020. – № 4 (40). – С. 85–91.

УДК 314:37-053.9:33(470.13)
JEL Classification: C41, E66

MUSTAFAEV A.¹, NAYDENOV N.²

CONCEPTUAL ASPECTS OF COMPETITIVENESS MANAGING OF THE NORTHERN REGION AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

DOI: 10.32620/cher.2020.4.12

Formulation of the problem. Effective management of the competitiveness of the agro-industrial complex of the Komi Republic is a way to improve the main parameters of economic activity. *The purpose of the study* is to improve the mechanism for managing the competitiveness of agro-industrial enterprises. *The subject* is the deployment of a scientific approach to solving key tasks and goals for stable development of the agro-industrial complex of the region. *Research methods.* The paper uses analysis and synthesis, complex-system approach, scientific abstraction, historical and logical methods, methods of operations research, generalization, and observations. *The hypothesis of the study* is that progressive principles can improve the efficiency of managing the competitiveness of the agro-industrial complex. *Presentation of the main material.* The focus is put on increasing financial resources and ensuring regular modernization of agricultural enterprises in the region, the formation of innovative marketing. *The originality and practical significance* lie in the correct combination of production and market areas, solution of their problems in a single context, but with different degrees of detail. *Conclusions.* The main conclusion is that the applied system-integrated approach to managing the competitiveness of the agro-industrial complex requires a combination of multidimensional tasks.

Key words:

competitiveness, management, innovation, principles, methods, system approach, mechanisms.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ АПК ПІВНІЧНОГО РЕГІОНУ

Постановка проблеми. Ефективне управління конкурентоспроможністю АПК Республіки Комі – це надійний гарант поліпшення основних параметрів господарської діяльності. *Мета дослідження* полягає в удосконаленні механізму управління конкурентоспроможністю агропромислових підприємств. *Предмет дослідження* полягає у викладі наукового підходу до вирішення ключових завдань і цілей щодо сталого розвитку АПК регіону. *Методи дослідження.* У роботі застосовуються аналіз і синтез, комплексно-системний підхід, наукова абстракція, історичний і логічний методи, методи дослідження операцій, узагальнення, спостереження. *Гіпотеза дослідження* полягає в тому, що прогресивні принципи здатні підвищити ефективність управління конкурентоспроможністю агропромислового комплексу. *Виклад основного матеріалу.* Основний акцент зроблений на збільшення фінансових ресурсів і забезпеченні регулярної модернізації підприємств агропромислового комплексу регіону, формуванні інноваційного маркетингу. *Оригінальність і практичне значення* полягає в правильному поєднанні сфер виробництва і ринку, вирішенні їх завдань в єдиному контексті, але з різним ступенем деталізації. *Висновки та перспективи подальших досліджень.* Основний висновок полягає в тому, що застосовувані системно-комплексні підходи до управління кон-

¹ **Мустафасв Азіз Агасалімович**, канд. екон. наук, старший науковий співробітник Федеральної державної бюджетної установи Інститут соціально-економічних та енергетичних проблем Півночі Комі Уральського відділу Російської академії наук, м. Сиктивкар, Комі, Росія.

Mustafayev Aziz, Ph.D. in Economic, Senior Research Fellow Federal government budget institutions Sciences Institute socio-economic and the energy problems North Komi Scientific Center, Ural-division of the Russian Academy of Sciences, Syktyvkar, Komi, Russia.

ORCID ID: 0000-0002-5142-8360

e-mail: mustafaev@iespn.komisc.ru

² **Найдьонов Микола Дмитрович** – доктор економічних наук, професор, експерт Комі регіонального відділення громадського руху у підтримку прав та інтересів споживачів «Об'єднання споживачів РФ», м. Сиктивкар, Росія.

Naydenov M. - Doctor Sciences in Economic, Professor, Expert of the Regional Administration of the Community to the Communist Party of the Russian Federation, Siktivkar, Russia.

ORCID ID: 0000-0002-4342-2373

e-mail: insapk@mail.ru

курентоспроможністю агропромислового комплексу вимагають об'єднання багатоаспектних завдань.

Ключові слова:

конкурентоспроможність, управління, інноваційність, принципи, методи, системний підхід, механізми.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОБНОСТЬЮ АПК СЕВЕРНОГО РЕГИОНА

Постановка проблемы. Эффективное управление конкурентоспособностью АПК Республики Коми – это надежный гарант улучшения основных параметров хозяйственной деятельности. *Цель исследования* состоит в совершенствовании механизма управления конкурентоспособностью агропромышленных предприятий. *Предмет исследования* состоит в изложении научного подхода к решению ключевых заданий и целей относительно устойчивого развития АПК региона. *Методы исследования.* В работе применяются анализ и синтез, комплексно-системный подход, научная абстракция, исторический и логический методы, методы исследования операций, обобщение, наблюдения. *Гипотеза исследования* состоит в том, что прогрессивные принципы способны повысить эффективность управления конкурентоспособностью АПК. *Изложение основного материала исследования.* Основной акцент сделан на увеличении финансовых ресурсов и обеспечении регулярной модернизации предприятий АПК региона, формировании инновационного маркетинга. *Оригинальность и практическое значение* состоит в правильном сочетании сфер производства и рынка, решении их задач в едином контексте, но с разной степенью детализации. *Выводы и дальнейшие направления исследования.* Основным выводом состоит в том, что применяемые системно-комплексные подходы к управлению конкурентоспособностью АПК требуют объединения многоаспектных задач.

Ключевые слова:

конкурентоспособность, управление, инновационность, принципы, методы, системный подход, механизмы.

Formulation of the problem. In a market economy, the formation of effective competitiveness management systems, entry into the domestic and world markets with predominantly high-quality commodity products is of particular importance. The outstripping growth rates of the specific weight of food imports in comparison with their exports indicate weak organization and management of production, a drop in the level of competitiveness of products. The way out of this situation is to radically improve the management activity of the competitiveness of the agro-industrial complex of the region, to ensure a sustainable production of high-quality and low-cost products. This indicates the relevance of this study.

By its objective nature, competitiveness is the most important tool that characterizes the degree of mutual stimulation of production and the market. This also determines the construction of progressive principles of intersectoral management of the agro-industrial complex in the region, entry into the commodity market with sufficient competitive commodity products. The expansion of the scale and acceleration of the pace of intellectual activity of the agro-industrial complex are

fundamental in the formation of the competitiveness of its spheres and enterprises.

The main attribute of sustainable competitiveness of the region's agro-industrial complex is a significant increase in financial resources in the main factor components of production areas. The competitiveness of marketable products is closely related to an increase in productivity – both living and materialized labor. An upward trend in labor productivity and an increase in the intensity of cultivated land entail an improvement in the consumer properties of manufactured goods, and a decrease in the cost of their production and sale.

An important task of the study is to identify the objective nature of the competitiveness of enterprises and products of the agro-industrial complex in the region. From a theoretical point of view, the competitiveness of enterprises and the competitiveness of products, always being in an interdependent position, are integral parts of the competitiveness of the agro-industrial complex as a whole. Naturally, the market competition of the agro-industrial complex depends both on the qualitative characteristics of the equipment and

technology used, effective forms of management and methods of enterprise management, and the achieved competitive advantage of the products in a certain segment of the food market.

Hence it follows that the problems of increasing the competitiveness of products and the competitiveness of an enterprise are two tasks of the single goal of the agro-industrial complex. The desire to achieve high competitiveness of the agro-industrial complex requires the implementation of periodic modernization of its production areas, the formation of innovative marketing. If, on the one hand, an enterprise, updating production, seeks to produce more competitive products compared to previous analogs, then on the other hand, the market, creating a stimulating atmosphere, dictates the further development of production.

Based on the foregoing, a special place in the study belongs to the formation of an effective management system for the competitiveness of the agro-industrial complex, including information technology. The development of information technology in the agro-industrial complex accelerates the processes of transition to the digital economy. Since digitalization is a tool for managing multiple agro-industrial processes, it is also a tool for the implementation of all management functions: planning, forecasting, organization, accounting and control - used in the main and auxiliary functional areas of the agro-industrial complex [1, p. 83].

From the point of view of theoretical, methodological and practical significance, the achievement of a perfect mechanism for managing the competitiveness of the agro-industrial complex is a multifaceted and complex measure. The applied approaches to the management of the competitiveness of the agro-industrial complex require concentration of efforts to implement a targeted impact on the factors that can form the sustainable competitiveness of the agro-industrial complex in the region. The development of a perfect mechanism for managing the competitiveness of the agro-industrial complex must have an effective technology for the circulation and turnover of economic activities of enterprises.

The essence of the problem statement is that the greater and higher quality resource po-

tential (human, capital, land) the agro-industrial complex has, the easier it is for them to ensure high production efficiency and increase the competitiveness of manufactured products, to solve more complex economic problems. The more correctly the rational combination of production and market principles is ensured, the more efficiently the used resource potentials are realized, creating a higher competitiveness of the manufactured commodity products [2, p. 90].

Analysis of recent research and publications. Among the numerous studies, a special place is occupied by the development of effective management of the competitiveness of the agro-industrial complex. Well-known experts on this problem are: P. Sorokin, N. Kondratyev, R. Fatkhutdinov, N. Berdyaev, V. Vernadsky, I. Morozova, E. Zhuravleva, Sh. Tagirov, G. Butko, S. Matyushevskaya, N. Dubino, L. Egorova and others.

According to most authors, an important task of forming the competitiveness of the agro-industrial complex is to regularly improve the mechanism of its management. E. Zhuravleva quite rightly notes that «like any creative process, management of competitiveness does not lend itself to strict regulation. Each subject of management applies, as a rule, its own management technology, choosing and combining types of management, using them in a certain sequence and combinations. But at the same time, there are certain types, forms and functions of competitiveness management, widely used, present in the management of any economic object» [3, p. 375].

A special place in the research of the authors is occupied by the classification and use of factor components in the management of the competitiveness of the agro-industrial complex - the selection, grouping, definition of the role and functions of various factors in the processes of increasing competitiveness. Consideration of natural, climatic and territorial factors, as well as the prevailing socio-economic, environmental, infrastructural and other circumstances, is of no small importance in their works. Given the totality of circumstances, most authors require the rational use of factor components of competitiveness, optimization of production and market relations,

the use of theoretical and practical marketing opportunities [4, p. 243].

Purpose of the article. The aim of the study is to study the competitive appearance of the agro-industrial complex of the region, to identify the role and significance of management in the competitive struggle. A special place is given to the development and application of more advanced mechanisms for managing the competitiveness of the agro-industrial complex of the region. The main emphasis is placed on the fact that all issues related to ensuring effective management of the competitiveness of the agro-industrial complex should be resolved in a single context and within the framework of relevant economic relations. An important task is to achieve the correct combination of functional mechanisms of production activities and the sales market for commercial products.

Presentation of the main research material. One of the main determinants of the commercial success of the agro-industrial complex is the degree of competitiveness of its spheres and enterprises. The competitiveness of the agro-industrial complex embodies the totality of the existing climatic, socio-economic, ecological, infrastructural and other phenomena and opportunities for the production of better quality and low-cost commercial products and their successful sale.

If, on the one hand, market requirements "force" manufacturers to produce more competitive products compared to their previous counterparts, then on the other hand, there is a reverse trend - manufacturers are participants in a competitive market and the formation of innovative marketing. It should be especially noted that "the market presents opportunities not only for acquiring a wider range of new production technologies and equipment, but also for teaching more organizational innovations" [5, p. 19].

As a rule, the basis for strengthening market competition is an active change in supply and demand for certain types and volumes of food in the product market. This dictates the need to ensure sustainable production of regional agro-industrial enterprises. The qualitative transformation of the production systems of the agro-industrial complex of the region creates the necessary prerequisites for effective

management of competitiveness. Consequently, the management of the competitiveness of the agro-industrial complex is the main regulator of production and market relations - a factor that can expand or narrow the interacting functions of these areas.

By its objective nature, the level of competitiveness of the agro-industrial complex more clearly characterizes the degree of development of its fields and enterprises. The higher the competitiveness of enterprises, the better the aggregate consumer properties of their commercial products, the higher the production efficiency and the greater the income received. Based on the unfavorable production and market appearance, this circumstance, using the example of the region, has some negative trends that contribute to a decrease in the rate of production, a deterioration in the quality of products, and the complication of its implementation.

The main reason for all this is that in conditions of an acute shortage of investment resources and a decline in the rate and volume of applied intellectual components, the transition to the reproduction of high-tech products is impossible. With an insignificant rate of renewal of production and the possibility of expanding and improving market relations of the agro-industrial complex in the region, a transition to positive changes in production and market activity is impossible. Hence, it follows that the problem of forming sustainable competitiveness of the agro-industrial complex of the region is not only a multifaceted and complex task, but also contradictory.

The whole point is that with a long period of existing uncertainty in the economic activity of the agro-industrial complex of the region and a low degree of change in the appearance of its market relations, as well as the lack of effective operations, as a rule, many random events were generated. These events with a low level of management of agro-industrial enterprises led only to negative consequences, there was a significant deterioration in the state of socio-economic, financial, environmental, infrastructural and other activities of the regional agro-industrial complex. The scale of production and regulation of the commodity market have decreased, the number of incorrect elements in pricing has increased, the

number of market buyers (consumers) has decreased, the number of competitors and connections with various individuals and legal entities has decreased, and most importantly, some aspects of business project management have worsened.

A comprehensive analysis shows that today the main factors that have a negative impact on the management of the competitiveness of the agro-industrial complex in the region are: a) a high depreciation rate of production facilities and a drop in their return; b) deterioration of the state of the used lands, low level of their provision with mineral and organic fertilizers; c) the absence of large investment projects and programs for the strategic development of the regional agro-industrial complex; d) difficulties in transition and adaptation to markets, persistence of the problems of isolation and discretion of small and medium-sized agricultural enterprises in relation to financial structures and commodity markets; e) destruction of the integration behavior of regional agro-industrial spheres, lack of ties with legal entities and individuals (weak development of stakeholder relations); f) insufficient intellectual activity of enterprises and a low level of efficiency of the main factorial components of production spheres used by them; g) lack of a perfect competitiveness management mechanism.

Judging by the economic parameters and consequences, competitiveness is a relative phenomenon that characterizes the distinctive features of enterprises and products of the agro-industrial complex in a specific market segment and in a certain period of time. In turn, it is also a universal indicator that evaluates the internal and external economic conditions (existing activities) of enterprises, changes in the quantitative and qualitative parameters of the manufactured marketable products. In a generalized view, competitiveness is not only a kind of "measure" of all kinds of capabilities of enterprises in the production of marketable products, but also a "determinant" of the degree of satisfaction of the population's needs in the required types and volumes of agri-food products.

It should be especially noted that, depending on the current economic situation in the agro-industrial complex of the region,

there is a constant change in its main coordinates of production and market activity. As a key category, competitiveness characterizes the main operating features of the economic activity of the agro-industrial complex and needs systemic management. It has a unique stimulating quality, is a kind of regulator of the economic system and market behavior of the agro-industrial complex. On the basis of market behavior, it dictates the most necessary prerequisites for adaptation (adaptation) of agricultural enterprises to market conditions of functioning.

Conclusions and perspectives of recent research. Based on the conducted research, it can be concluded that the strategy for sustainable development of the agro-industrial complex of the region largely depends on the development of an optimal model for managing competitiveness. This model should be considered as an effective organizational and management structure that takes into account direct and indirect factors affecting the competitiveness of the agro-industrial complex. Consequently, when assessing the strategic objectives of managing the competitiveness of the agro-industrial complex of the region, a special place belongs to the formation of positive factors of its internal and external environment.

The essence of achieving the main goal of the study is to develop and apply more advanced mechanisms for managing the competitiveness of the regional agro-industrial complex, adapting its spheres and enterprises to the market environment, and achieving the best product quality management skills. It is the competitiveness management mechanism that is able to concentrate efforts and make a positive impact on any production and market actions. An important task is to comply with the relevant regulations, standards and rules of the game, which contribute to the improvement of production activities and the consumer value of the manufactured products..

References

1. Borovik, V. S., Borovik, A. V. (2018). *Problems of digitalization in production systems*. Materials of the XII International scientific and practical internet conference

"Problems of functioning and development of territorial socio-economic systems". Ufa, 353.

2. Mustafaev, A. A. (2011). *Economic potential – the basis of sustainable development of the agro-industrial complex*. In: Factors and conditions of sustainable development of the agro-food complex and rural territories of the North. Syktyvkar, 252.

3. Zhuravleva, E. L. (2007). Management of competitiveness. *Regional economy: theory and practice*, 5(8), 103-107.

4. Artesina, I. A. Dudin, V. Y. and Zhulkova, Yu. N. (2020). Methodical aspects of management of development of territories based on marketing tools. *Regional economy: theory and practice*, 20(2), 236-248.

5. Likhonosova, G. (2020). *Financial instruments of information technology transfer to ensure the welfare of business entities*. In: Seventh all-Russian scientific and practical conference (with international participation) "Actual problems, directions and mechanisms of development of the productive forces of the North – 2020. Part I. Syktyvkar.

Література

1. Боровик В. С., Боровик А. В. Задачи цифровизации в производственных системах. Материалы XII Международной

Стаття надійшла
до редакції : 15.10.2020 р.

научно-практической интернет-конференции «Проблемы функционирования и развития территориальных социально-экономических систем». Уфа, 2018. 353 с.

2. Мустафаев А. А. Экономический потенциал – основа устойчивого развития АПК. Факторы и условия устойчивого развития агропродовольственного комплекса и сельских территорий Севера. Сыктывкар, 2011. 252 с.

3. Журавлева Е. Л. Управление конкурентоспособностью. Региональная экономика: теория и практика. 2007. № 5(8). С. 103–107.

4. Арташина И. А, Дудина В. Ю., Жулькова Ю.Н. Методические аспекты управления развитием территорий на основе маркетинговых инструментов. Региональная экономика: теория и практика. 2020. № 20(2). С. 236-248.

5. Лихоносова А. С. Финансовые инструменты трансфера информационных технологий для обеспечения благосостояния субъектов хозяйствования. Седьмая Всероссийская научно-практическая конференция (с международным участием) «Актуальные проблемы, направления и механизмы развития производительных сил Севера – 2020. Часть I. Сыктывкар, 2020.

Стаття прийнята
до друку: 28.12.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Mustafaev A. Conceptual aspects of competitiveness managing of the northern region agro-industrial complex / A. Mustafaev, N. Naydenov // Часопис економічних реформ. – 2020. – № 4(40). – С. 92–97.

DIGITAL MODEL OF MATERIAL RESOURCES MANAGEMENT IN AGRICULTURE IN BELARUS

DOI: 10.32620/cher.2020.4.13

Problem statement. The accelerated development of the digital economy involves making proactive decisions to minimize the risks and threats of the new business format to the efficiency of the agricultural industry. *Purpose of article.* Specify key directions of development of digital technologies in the management of material resources and financial flows, to justify the risks and threats when implementing a digital control models, identify key factors in the transition moving to digital. *The object of research* is the management of material resources in the context of the development of the digital economy. *Methods used in research.* The theoretical and methodological basis for research was the work of scientists on the development of the digital economy and the management of material resources in agriculture. In the course of research, the following methods were used: monographic, abstract-logical, synthesis and system analysis, etc. *The hypothesis of the study.* The development of electronic and digital systems and models of material resource management in comparison with traditional ones has a wide range of features, barriers and opportunities. *Presentation of the main material.* The development of digital technologies in agriculture is fragmented. The implementation of effective digital systems for managing material resources involves responding to and anticipating risks and barriers at the stage of transition from traditional to electronic models. *Originality and practical value.* The scientific novelty of the research is to systematize and supplement the scientific basis for the development of digital models of material resource management in agriculture, which subsequently contributes to the development of the concept of "Intellectualization of agribusiness in the Republic of Belarus" in terms of material resource management. *Conclusions.* The implementation of an effective system for managing material resources in agriculture in Belarus in the context of the digital economy is possible by drawing up road maps for parallel digitalization of all sectors of the national economy, which contains opportunities, risks, and barriers to implementing electronic business models.

Key word:

agriculture, digital economy, management, material resources, efficiency.

ЦИФРОВА МОДЕЛЬ УПРАВЛІННЯ МАТЕРІАЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ БІЛОРУСІ

Постановка проблеми. Прискорений розвиток цифрової економіки передбачає прийняття проактивних рішень, що дозволяють мінімізувати ризики і загрози нового формату ведення бізнесу на ефективність аграрної галузі. *Мета статті.* Конкретизувати ключові напрямки освоєння цифрових агротехнологій при управлінні матеріальними ресурсами і фінансовими потоками, обґрунтувати ризики і загрози при впровадженні цифрових моделей управління, виявити ключові чинники переходу електронної моделі в цифрову. *Об'єкт дослідження* – управління матеріальними ресурсами в умовах розвитку цифрової економіки. *Методи, використані в дослідженнях.* Теоретичною і методичною основою для досліджень послужили праці вчених з питань розвитку цифрової економіки та управління матеріальними ресурсами в сільському господарстві. У процесі досліджень застосовувались такі методи: монографічний, абстрактно-логічний, синтезу і системного аналізу та ін. *Гіпотеза дослідження.* Освоєння електронних і цифрових систем і моделей управління матеріальними ресурсами в порівнянні з традиційними має широкий перелік особливостей, бар'єрів і можливостей. *Виклад основного матеріалу.* Освоєння цифрових технологій в сільському господарстві носить фрагментарний характер. Реалізація ефективних цифрових систем управління матеріальними ресурсами передбачає реагування та попередження ризиків і бар'єрів на стадії переходу від традиційних до електронних моделям. *Оригінальність і практичне значення дослідження.* Наукова новизна дослідження полягає в систематизації та доповнення наукових основ освоєння цифрових моделей

¹ **Макрак Світлана Василівна**, канд. екон. наук, доцент, докторант, провідний науковий співробітник ДП «Інститут системних досліджень в АПК НАН Білорусії», м. Мінськ, Республіка Білорусь.

Makrak Svitlana, Ph.D. in Economic, Associate Professor, Doctoral Student, Leading Researcher of the Institute of System Research in the AIC of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus.

ORCID ID: 0000-0001-5617-1085

e-mail: makraksv@inbox.ru

управління матеріальними ресурсами в сільському господарстві, що в подальшому сприяє виробленню концепції «Інтелектуалізація агробізнесу в Республіці Білорусь» в частині управління матеріальними ресурсами. *Висновки та перспективи подальших досліджень.* Реалізація ефективної системи управління матеріальними ресурсами в сільському господарстві Білорусі в умовах розвитку цифрової економіки можлива шляхом створення дорожніх карт паралельної цифровізації всіх секторів національної економіки, в яких закладені можливості, ризики, бар'єри реалізації електронних моделей ведення бізнесу.

Ключові слова:

сільське господарство, цифрова економіка, управління, матеріальні ресурси, ефективність.

ЦИФРОВАЯ МОДЕЛЬ УПРАВЛЕНИЯ МАТЕРИАЛЬНЫМИ РЕСУРСАМИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ БЕЛАРУСИ

Постановка проблемы. Ускоренное развитие цифровой экономики предполагает принятия проактивных решений, позволяющих минимизировать риски и угрозы нового формата ведения бизнеса на эффективность аграрной отрасли. *Цель статьи.* Конкретизировать ключевые направления освоения цифровых агротехнологий при управлении материальными ресурсами и финансовыми потоками, обосновать риски и угрозы при внедрении цифровых моделей управления, выявить ключевые факторы перехода электронной модели в цифровую. *Объект исследования* – управление материальными ресурсами в условиях развития цифровой экономики. *Методы, используемые в исследованиях.* Теоретической и методической основой для исследований послужили труды ученых по вопросам развитию цифровой экономики и управления материальными ресурсами в сельском хозяйстве. В процессе исследований применялись следующие методы: монографический, абстрактно-логический, синтеза и системного анализа и др. *Гипотеза исследования.* Освоение электронных и цифровых систем и моделей управления материальными ресурсами по сравнению с традиционными имеет широкий перечень особенностей, барьеров и возможностей. *Изложение основного материала.* Освоение цифровых технологий в сельском хозяйстве носит фрагментарный характер. Реализация эффективных цифровых систем управления материальными ресурсами предполагает реагирование и упреждение рисков и барьеров на стадии перехода от традиционных к электронным моделям. *Оригинальность и практическое значение.* Научная новизна исследования заключается в систематизации и дополнении научных основ освоения цифровых моделей управления материальными ресурсами в сельском хозяйстве, что в последующем способствует выработке концепции «Интелектуализация агробізнеса в Республике Беларусь» в части управления материальными ресурсами. *Выводы.* Реализация эффективной системы управления материальными ресурсами в сельском хозяйстве Беларуси в условиях развития цифровой экономики возможна путем составления дорожных карт паралельной цифровізації всіх секторів національної економіки, в которых заложены возможности, риски, барьеры реализации электронных моделей ведения бизнеса.

Ключевые слова:

сельское хозяйство, цифровая экономика, управление, материальные ресурсы, эффективность.

Formulation of the problem. Studies show that digital technologies have been widely introduced abroad and have been actively mastered over the course of several years: global positioning systems (GPS, GLONASS, GALILEO), geographic information systems (GIS), yield assessment technologies (Yield Monitor Technologies), variable rate technology (Variable Rate Technology), systems for identifying farm animals using RFID tags, a system of electronic veterinary certification, systems for automatic regulation of microclimate and control of harmful gases, data analysis systems, decision-making assistant applications, insurance system, banking services, etc. Scaling of these technologies in the Republic Belarus, with a focus on creating digital mechanisms for managing mate-

rial resources, financial flows, requires a deep study of the issues of determining the features and identifying the risks of their development, which predetermines the relevance of research.

Analysis of the latest trends and publications. The theoretical and methodological basis for the research was the works of scientists on the management of material resources in agriculture (V. Gusakov, V. Belsky, K. Shebeko, V. Buts, A. Shpak, M. Zhudro, S. Konstantinov, I. Lenkov, V. Belsky, Y. Brechko, A. Gorbатовsky and others) and the development of digital technologies (S. Ablameiko, M. Batura, T. Belyatskaya, V. Budanov, G. Golovenchik, V. Gusakov, R. Grigyanets, M. Kaluzhsky, A. Keshelava, M. Kovalev, B. Panshin, S. Plugotarenko, V. Rumyantsev, I. Sokolov, A. Tuzikov,

A. Engovatova and others). The information base for the research was the normative legal acts of the Republic of Belarus, individual data of farms.

It has been established that the current stage of economic development of the Republic of Belarus is characterized by the accelerated introduction of TI-technologies into production and management processes in all spheres of the economy, and in the agro-industrial complex. IT innovations are actively supported at the state level: adopted and implemented: State program for the development of the digital economy and information society for 2016–2020; subprogram VII "Technical re-equipment and informatization of the agro-industrial complex" of the State program for the development of agricultural business in the Republic of Belarus for 2016–2020; Decree of the President of the Republic of Belarus dated December 21, 2017 No. 8 "On the development of the digital economy", Decree of the President of the Republic of Belarus dated June 18, 2018 No. 239 "On measures to implement Decree No. 8"; developed and adopted national statistical indicators of the development of the digital economy in the Republic of Belarus, which are monitored by the National Statistical Committee of the Republic of Belarus; the State information system for identification, registration and traceability of animals and products of animal origin (GIS "AITS") and functional complexes (subsystems) "AITS-Traceability" and "AITS-Vetsecurity" and others have been introduced. the enterprise "Design Institute Belgiprozem", the State Committee for Property of the Republic of Belarus; scientists from RUE Institute of Soil Science and Agrochemistry, RUE Institute of Melioration, employees of OneSoil showed themselves directly in agriculture. The effective implementation of these areas in the short term creates a favorable competitive environment due to the hybridization of the IT industry and all sectors of the national economy.

Purpose of the article. Specify the key areas of mastering digital technologies in agriculture in the management of material resources and financial flows, substantiate the risks and threats in the implementation of digital management models, identify the key factors in the transition of electronic to digital model of material resources management in agriculture through "smart" management models.

Presentation of the main research material. The agro-industrial complex of the country is becoming more and more knowledge-

intensive, its informatization contributes to an increase in the scale of integration of activities [1-7]. In the near future, within the framework of the implementation of priority areas of scientific research and (or) scientific and technical activities, scientists of the National Academy of Sciences of Belarus will implement the subprograms "Mechanization of agro-processes and" precision "agriculture", "Soil fertility and plant protection", in which significant the impact will be on the development of digital technologies and geographic information systems. At the same time, the agro-economic direction, including the comprehensive digitalization of accounting and accounting systems, has not yet received due attention, which is justified by the role of the functional approach (implementation of the production process itself) in comparison with the process-functional approach (conducting agribusiness in the system of the national economy). At this stage, the introduction of a digital structure is significant, which lays down new standards for resource management in agribusiness, expanding its boundaries. It is assumed that the electronic resource management system with a harmonious connection with other elements of the electronic system (in this case, we have identified the following promising electronic systems and / or subsystems: a logistics system in the agro-industrial complex; an integration subsystem of quality using CALS technology and taking into account the expansion of environmental standards, including within the framework of the joint environmental information system (SEIS); electronic settlement systems, state support for the agro-industrial complex, etc.) will become part of the economic digital system for managing the national economy and business based on the principles of the process approach and hybridization. The practical implementation of this scheme in the agriculture of the Republic of Belarus implies substantiation of the features of material resource management in agriculture in the context of the development of the digital economy (Table 1).

A feature of material resource management in the context of the formation of a digital economy is the mandatory presence of a "temporary" electronic model, which makes it possible to build a system of mutual interfunctional relationships between different agribusiness entities (agricultural producers, financial institutions, food industry organizations, trade, logistics centers, transport companies, etc.) and departmental structures at the level of the national economy.

Table 1

**Features of the implementation of the digital model of material resources management
in agriculture in the short term**

Distinctive Features	Opportunities	Threats
1	2	3
<p><i>in the global aspect:</i> 1) lack of real opportunity for domestic producers of agricultural products, who have already achieved high results of efficiency and competitiveness (or attaining them) in single or multiple, elemental or complex choice of digital organizational and economic mechanisms, platforms and systems of interaction (priority directions were formed by Western agrarians); 2) a global reorientation of the management system, taking into account the need to comply with the requirements and standards of work in the digital business mode, including all business entities and management of the agro-industrial complex; 3) an increase in non-production costs associated with the retraining of personnel, information protection, the purchase of licensed software and technical equipment; 4) reduction of transaction costs; 5) customer-oriented approaches (from the standpoint of both processing organizations and trade structures and the regional market situation in general) to the use of material resources (customer centric); 6) high coordination and consistency on the general trends in the development of the market of material resources and agricultural products;</p> <p><i>in the local aspect:</i> 1) continuous training of agribusiness workers and increasing human resources, taking into account the reorientation of managerial and production work in accordance with the principles of digital systems; 2) strengthening the requirements for discip</p>	<ul style="list-style-type: none"> • formation and management of large amounts of data in terms of material resources, including their fast and high-quality processing with the specified parameters of analysis, search, correction, etc; • automation of managerial decision making; • adjusting the goals and objectives of long-term and short-term program and target documents at all levels of management in accordance with the results of monitoring material costs, factors and their pre-determining conditions; • multivariance of the calculated positions for the use of resources in the sub-complexes of the agro-industrial complex according to several scenarios: adjustment of prices and tariffs for resources; balancing supply and demand for agricultural products and raw materials; application of innovative technologies; climate change in the regions of the country; • structuring data sets in terms of production, availability, trade, use of material resources; • minimization of personal motives and benefits of management personnel when making decisions (for example, in terms of purchasing resources); • efficient pricing for material resources due to the possibility of optimizing the costs of storage, transportation based on the identification of real demand and supply, taking into account the uniqueness of resources; • reducing the time to find the necessary resources in a certain quantity and quality; • expansion of the territorial boundaries of the search for 	<ul style="list-style-type: none"> • complete dependence on the market of Internet resources, its infrastructure, providers, cost of services; • the need for constant updating and synchronization of software and special applications; • significant investment and technological risks in the acquisition, development and operation of software products (for example, failures in the electronic system can completely paralyze primary, accounting, management accounting; purchase of material resources; obtaining government support for the acquisition of certain types of resources, etc.); • the unwillingness of many agricultural specialists to work in the digital economy and the transition to automation of operations and processes within the framework of management functions, including their retraining; • insufficiently wide list of educational, educational-methodical educational complexes and programs for training specialists of digital profile for agriculture; • incomplete substantiation of the categories of new professions that will be in demand in the context of the development of the digital economy; • the need to re-profile the personnel in the agro-industrial complex; • lack of confidence in electronic data storage systems; • low level of information security and the growth of cyber attacks; • work within the strict framework of uniform time and regulatory requirements that do not allow quick adjustment of software tools, taking into account the administrative-territorial, regional and organizational-economic characteristics of the formation of material costs in the sub-complexes of the agro-industrial complex; • high dependence on developers of software tools and tools, even in terms of eliminating the simplest data entry errors; • inability to eliminate input errors, made on the principles of blockchain technology, data on material costs and resources; • the possibility of forming numerous digital platforms of an agricultural profile, which do not allow in the long term to synchronize data on material resources in the context of both states, international regional integration formations, and regions of the country; • laboriousness of development of regulatory and legal documentation, allowing to take into account all force-majeure circumstances associated with the functioning of the material resources management system in the digital mode, especially in terms of the implementation of management functions requiring multi-subject coordination; • the impossibility of adapting certain functions of resource management (due to their chemical, biological

1	2	3
<p>line and order, especially when working with information flows in terms of material resources management; 3) the development of new forms of remuneration, stimulating the rational and careful use of material resources, taking into account the adjustment of labor duties and working conditions, taking into account the eliminated errors when working with data at different stages of their identification; 4) development of digital trade in material resources for agriculture; 5) expanding the list of intermediary services; 6) co-use of information resources and software</p>	<p>partners for the supply and directly suppliers of material resources;</p> <ul style="list-style-type: none"> • formation of a reliable portrait of the supplier of resources and the distinctive characteristics of its products, taking into account the opinions of actual consumers in the regions of both our country and other countries; • tracking resources, potential for secondary use; • expanding investment opportunities and attracting investors, including by means of crowdfunding, to acquire original assortment positions of material resources and innovative resource-saving technologies; • approval of the internal virtual currency in the agro-industrial complex for mutual settlements; • remote financial support and provision of operations for the acquisition of material resources; • high speed of implementation of management processes with material resources 	<p>and physical characteristics and technical and technological features of obtaining agricultural products, especially in the crop production industry) under a single regulation, taking into account the planned intensity and sequence of consumption of material resources by type;</p> <ul style="list-style-type: none"> • “loss” of narrow specialists in the agrarian profile in terms of in-depth production and economic analysis; • orientation of middle-level management personnel only to automate decision-making; • the lack of the possibility of identifying the subject in the electronic acquisition of material resources: the difficulty with a sufficient degree of reliability in establishing the identity of the partner and the authenticity of electronic documents; labor intensity in comparison with the negotiation process of agreeing the terms of "non-standard" contracts when exchanging electronic documents; • different systems for assessing the qualitative and quantitative characteristics of material resources imported from different countries, using e-commerce tools and the lack of the possibility of their visual assessment; • the difference between the real and the nominal value of an international contract for the acquisition of material resources due to exchange rate differences at the time (the duration may take from several hours to several days) the buyer's money is written off and credited to the seller; • lack of quick tracking of the crediting of funds for the purchased resources due to the large number of purchases through electronic commerce; • high dependence on the development of the digital banking sector of the economy

Source: developed by the author based on [1-7]

It should be noted that the place of the state in the digital system of material resources management is predetermined by the peculiarities of regulating the relationship of business entities when performing transactions on the principles of achieving national security, food independence, import substitution policy, etc. The functions of the state will be: 1) creating conditions for the development of the digital economy (legal base, proper infrastructure in the form of ubiquitous high-speed Internet); 2) maintaining conditions for stable, crisis-free development of the economic system; 3) detection and prevention of threats, implementation of cyber security; 4) elimination of contradictions between the interests of different subjects of the agro-industrial complex.

Analysis of foreign and domestic scientific publications regarding the functioning of electronic and digital control models shows that at

the stage of formation of conceptual scientific and practical provisions, it is important to identify and substantiate the factors that restrain (hinder) and stimulate effective management of material resources through the functioning of "smart" models in relation to certain the conditions of their application, in this case to agriculture. Taking into account the problems of the functioning of the agro-industrial complex in the country, the adopted individual regulatory decisions, we have identified the factors of infrastructure, performance, obstacles and threats for the short-term development of the agro-industrial complex.

Subsequently, the factors will predetermine the indicators for assessing the effectiveness of the implementation of the digital model of material resources management (or its individual elements), which will make it possible to develop a methodology for determining the digi-

talization index of the management system (the existing NRI and GII indices allow us to judge only the general directions of the digitalization of the economy).

Conclusions and prospects for further research.

1. It has been established that digital mechanisms of interaction between business entities in the context of socio-economic transformations of society's behavior in relation to agriculture are focused on the implementation of digital models for managing production processes, however, synchronization points with digital systems of other sectors of the economy have not yet been noted (banking, transport -logistic activities, outsourcing activities, processing activities, etc.).

2. The scheme of transformation of the material resources management system in agriculture in the context of the development of the digital economy is presented, including distinctive characteristics, opportunities, threats.

3. A list of factors influencing the formation of a digital model of material resources management for the short-term development of the agro-industrial complex was determined, for which the area of influence on the control system and the direction of strengthening or smoothing their influence on the effective development of digital technologies was determined

References

1. Gusakov, V. G., Shpak, A. P. (2018). Agro-industrial complex of Belarus in the conditions of transformational economy. *Belarusian economic journal*. 4, 54-64 [In Russian].

2. Zhudro, M. K., Zhudro, N. V. (2018). Smart economy and business structuring. *Scientific works of the Belarusian state University of Economics*, 11, 178-185 [In Russian].

3. Makrak, S. (2020). SMART-material resources management system in the conditions of development of the circular agricultural economy in the Republic of Belarus. *Science and innovation*, 7, 73-78; 8. 54-58 [In Russian].

4. Makrak, S. (2020). Digitalization of the economy as a stage of implementing a SMART system for managing material resources. *Agrarian*

economy, 3, 41-51 [In Russian].

5. Grigyanets, R.B. and others (2019). *Formation and development of digital transformation and information society (IT-countries) in the Republic of Belarus*. Minsk: National Academy of Sciences of Belarus, Joint Institute for Informatics Problems Belarusian Navuka, 226 [In Russian].

6. Shumilin, A. G. (2018) Priority-innovative development. *Belorusskaya Dumka*. 11, 3-12 [In Russian].

7. Ryazanova, G. N. (2019) Transformation of agricultural enterprises on the boundary of the XX-XXI centuries. *IFAC-PapersOnLine*. 52 (25), 225-230.

Література

1. Гусаков В.Г., Шпак А.П. Агропромшленны комплекс Беларусі в условиях трансформационной экономики. *Белорусский экономический журнал*. 2018. № 4. С. 54-64.

2. Жудро М.К., Жудро Н.В. Смарт-экономика и бизнес-структурирование. *Научные труды Белорусского государственного экономического университета*. 2018. Вып. 11. С. 178—185.

3. Макрак С. SMART-система управления материальными ресурсами в условиях развития циркулярной аграрной экономики в Республике Беларусь. *Наука и инновации*. 2020. № 7. С. 73-78; № 8. С. 54-58.

4. Макрак С. Цифровизация экономики как этап внедрения SMART-системы управления материальными ресурсами. *Аграрная экономика*. 2020. № 3. С. 41-51.

5. Становление и развитие цифровой трансформации и информационного общества (ИТ-страны) в Республике Беларусь / Р.Б. Григянец [и др.]; ред. В.Г. Гусаков; рец.: С.В. Абламейко, А.В. Тузиков; Национальная академия наук Беларуси, Объединенный институт проблем информатики. Минск: Белорусская наука, 2019. 226 с.

6. Шумилин А. Г. Приоритет – инновационное развитие. *Белорусская думка*. 2018. № 11. С. 3-12.

7. Ryazanova G.N. Transformation of agricultural enterprises on the boundary of the XX-XXI centuries. *IFAC-PapersOnLine*. 2019. Vol. 52. Issue 25. P. 225-230.

Стаття надійшла

до редакції : 02.10.2020 р.

Стаття прийнята

до друку: 28.12.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Makrak S. Digital model of material resources management in agriculture in Belarus / S.Makrak // Часопис економічних реформ. – 2020. – № 4 (40). – С. 98-103.

ПРОЦЕС ОТРИМАННЯ НАУКОВЦЕМ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ГРАНТУ*

Наукова робота вченого вимагає значних ресурсів – часу, технічних можливостей, інформації, коштів тощо. На жаль, українські університети не часто мають можливість забезпечити науковців цими ресурсами. Навіть вільний час, який учений міг би використати для реалізації наукового проєкту, він витрачає на виконання адміністративної та бюрократичної роботи.

У ролі спонсорів можуть виступати державні, приватні та зарубіжні фонди і різного роду благодійні та громадські організації.

Отримати грант на дослідження можуть неурядові організації, наукові колективи, приватні особи і державні організації. Приватні особи можуть отримати грант у тому випадку, якщо вони працюють у науковій організації, університеті, належать науковій асоціації або спільноті.

Найкращим способом для того, щоб знайти зазначені ресурси й реалізувати свій науковий проєкт, є індивідуальний грант, тобто грошові кошти, а також організаційна, наукова й технічна підтримка, які надаються фізичним особам з метою втілення в життя соціального проєкту, наукового дослідження, навчання, академічної мобільності чи підвищення кваліфікації за умови виконання грантового договору й обов'язкового звітування про цільове використання коштів.

Вибір гранту та складання грантової документації – це складний процес, який вимагає ретельної та уважної підготовки.

Залежно від можливості участі в конкурсі на грант індивідуальні гранти поділяються на: відкриті – якщо до участі допускаються всі заявники, які відповідають установленим вимогам організації-донора; закриті – якщо участь можуть брати лише ті заявники, які відповідають певним особливим умовам грантового фінансування.

Існує кілька масштабних освітніх програм, у рамках яких дослідники мають можливість отримати фінансування.

Конкретний вид стипендії залежить від

від статусу здобувача: його «приналежності» до Євросоюзу (чи є стипендіат громадянином ЄС, країни - асоційованого члена ЄС чи проживає в державі, що не має контактів з ЄС); наукового ступеня (здобувач ступеня, аспірант, докторант).

Залежно від проєкту, на який надається грант: на реалізацію соціального проєкту; на здійснення наукового дослідження; на навчання; з метою академічної мобільності; для підвищення кваліфікації.

Досить часто вчені, які шукають кошти, не приділяють належної уваги проєкту. Вони шукають організацію-донора й потім «підлаштовують» свій проєкт під відповідний грант. Таких осіб часто називають «грантожерами».

Насправді проєкт має величезне значення. Він повинен бути цікавим, актуальним, корисним, вирішувати важливі соціальні, політичні, економічні чи інші завдання. Навіть якщо це можна буде зробити лише в перспективі.

Саме в цій послідовності потрібно працювати: спочатку знайти цікавий проєкт, оцінити його перспективу, повірити в його потенціал, а відтак шукати під нього конкретний грант. Розуміння цінності проєкту та віра в його важливість, а також щирість і компетентність допоможуть сформулювати належним чином грантову заявку та пройти конкурс для одержання гранту.

Опис проєкту в грантовій заявці має бути лаконічним і змістовним, з нього бажано виключити зайві деталі та залишити лише найважливіше, зосередитися на фак-

*За матеріалами: osvita.ua

тах; продемонструвати, як саме може бути реалізований проєкт, які конкретні дії передбачити; пояснити, яку користь принесе втілення проєкту вам особисто та закладу, де ви працюєте. Щирість і впевненість у важливості проєкту є запорукою успіху.

Основні аспекти, на які слід звернути увагу під час вибору гранту:

Мета гранту. Науковець має уважно поставитися до мети гранту. Якщо проєкт передбачає здійснення дослідження та підготовку наукової статті, то потрібно шукати гранти, які дозволять здійснити саме таку роботу. Трапляються випадки, коли вчені подають грантову заявку на програму, основною метою, якої є навчання, і сподіваються, що це дозволить їм поєднати час із науковим дослідженням. Але зрештою, завантажені навчанням, вони не встигають реалізувати свій проєкт.

Тривалість програми. Якщо грант передбачає проведення наукового дослідження за кордоном, треба уважно зважити на його тривалість. Так, у випадку підготовки та написання наукової статті цілком підходить тривалість 4–5 місяців.

Варто також зважати на те, що весь цей час доведеться проводити далеко від родини, не завжди буде можливість її відвідати, особливо якщо транспортні витрати є значними. Зазвичай грантодавець покриває вартість проїзду лише один раз – для прибуття та повернення.

Умови проживання. Проживання може оплачувати грантодавець або самостійно грантоодержувач. У другому випадку, можливо, доведеться самому потурбуватися про пошук помешкання.

Досить часто грантоодержувачу забезпечують проживання в гуртожитку, а тому варто попередньо з'ясувати, які там умови проживання. Можливо, доведеться купувати посуд, постіль, електричний чайник тощо.

На що можуть бути витрачені грантові кошти. Кошти, які виплачуються в межах гранту, можуть передбачати стипендію, оплату навчання, проживання, користування бібліотекою, придбання оргтехніки, обладнання, наукової літератури, участь у конференціях тощо. Залежно від виду гранту цей перелік може суттєво відрізнитися.

Тому важливо уважно прочитати, що саме покривається з цих коштів, а що доведеться покрити зі стипендії.

Страховання. Страховання має важливе значення під час тривалого проживання за кордоном. Зазвичай ідеться про три види страхування: медичну опіку (можливість профілактичних оглядів і консультацій), компенсацію вартості лікування та страхування цивільної відповідальності. У разі, якщо організатори не забезпечують страхування, варто подбати про нього самостійно.

Можливість перебування за кордоном із сім'єю. Якщо у вченого є сім'я, то доречним буде пошук грантів, які дозволять узяти її з собою. Однак потрібно уважно читати умови надання гранту, адже не всі організації фінансують її переїзд і проживання. У такому випадку варто з'ясувати: 1) чи програма дозволяє взяти сім'ю із собою; 2) чи виплачується на сім'ю стипендія і в якому обсязі; 3) чи забезпечується проживання сім'ї; 4) чи допомагає організація у виборі школи (садочка) для дітей.

Перелік документів, які подаються на грант, може суттєво відрізнитися залежно від вимог грантодавця. Тому потрібно уважно ознайомитися з вимогою до документації та строками її подання. Неправильне оформлення документів і пропущення строків їх подання може бути підставою для відмови в наданні гранту.

Для одержання гранту може бути потрібна грантова заявка, рекомендаційні листи, документи про освіту, наукові ступені, сертифікат про володіння мовою тощо.

Якщо фонд у відповідь на ваш лист просить прислати розгорнуту заявку, дійте відповідно до інструкції, що міститься в опублікованих умовах конкурсу.

Участь в грантових конкурсах не тільки додає досвіду в грамотному оформленні документів і ефективної презентації своїх досліджень, але і сприяє просуванню наукової кар'єри вченого. У науковому співтоваристві вважається, що якщо вчений отримує від різних фондів гранти на свої дослідження, то це свідчить про високий науковий авторитет.

Мойсеєнко І. П., Куцик В. І., Мойсеєнко І. В. **Регулювання соціальної відповідальності підприємництва в Україні** : монографія. Львів: видавництво ЛТЕУ, 2020. 312 с.

У монографії розкрито теоретико-методичні положення системного підходу до формування національної моделі соціальної відповідальності підприємництва. Розглянуто сучасні проблеми реалізації соціальної відповідальності підприємництва. Досліджено особливості фіскальної відповідальності підприємництва перед державою та фінансової відповідальності перед персоналом. Оцінено рівень соціальної відповідальності підприємництва за рівнями управління та рівнями відповідальності. Запропоновано основи вдосконалення концептуальних основ соціальної відповідальності підприємництва, стратегій та механізмів їхньої реалізації.

Монографія буде цікавою для фахівців у сфері національної та регіональної економіки, економіки підприємства, соціального підприємництва, науковців, викладачів, аспірантів, а також для здобувачів вищої освіти під час вивчення навчальної дисципліни «Соціальна відповідальність».

Ховрак І. В. **Соціальна відповідальність закладів вищої освіти як каталізатор збалансованого регіонального розвитку**: монографія. Кременчук: ПП «Бітарт», 2020. 392 с.

У монографії представлено результати дослідження проблематики забезпечення збалансованого регіонального розвитку шляхом впровадження концепції соціальної відповідальності закладами вищої освіти. Систематизовано теоретичні основи та здійснено компаративний аналіз сучасних моделей регіонального розвитку. Розглянуто теоретичні та практичні засади трансформації місії закладів вищої освіти на засадах соціальної відповідальності, а також розроблено механізм впливу закладів вищої освіти на збалансований регіональний розвиток завдяки впровадженню концепції соціальної відповідальності. Отримані результати дозволили вдосконалити стратегічний інструментарій посилення соціальної відповідальності учасників регіональних відносин в процесі забезпечення збалансованого регіонального розвитку, обґрунтувати необхідність управління репутацією закладами вищої освіти, а також запропонувати підхід до прийняття управлінських рішень з урахуванням цінностей та норм соціальної відповідальності.

ISBN 978-617-7669-76-9

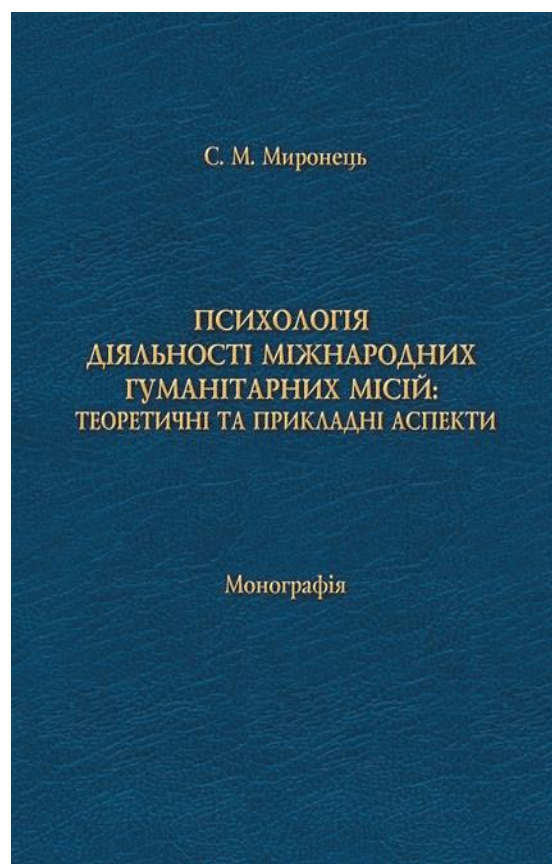

В. М. Антоненко, П. С. Бабій, С. В. Бабій, В. Й. Басай, О. І. Бала, А. Д. Бергер, Л. М. Бєлєн, М. Л. Бєлєн, І. М. Білецька, Т. В. Бізюрус, В. І. Васильєва, В. Д. Виборна, В. В. Височин, А. В. Вітов, Н. В. Гой, Т. О. Гурішко, Л. О. Данутіна, А. С. Демченко, А. С. Дерев'яний, О. І. Драган, А. В. Дривалюк, В. І. Думка, В. В. Зайченко, І. М. Бориліва, Ю. О. Козорук, В. М. Костриченко, Д. Ф. Крижанюк, О. Ю. Литовченко, О. Ю. Липькова, Д. В. Любченко, В. І. Максим, М. М. Марків, Н. М. Мезоніва, Н. В. Мельникова, Л. М. Могильна, В. Р. Шкварішні, У. П. Новак, О. І. Олійничук, М. В. Падюка, О. П. Петренко, О. О. Плахотин, К. К. Розбейко, О. М. Ромашко, Л. І. Тертична, С. Г. Туріна, С. Г. Фірова, В. А. Черніс, І. М. Чернівська, Т. С. Шабатура, А. А. Шевченко, Ю. В. Шумкова, Ю. Л. Юринец

Економіка і управління підприємствами: теорія, методика, практика : колективна монографія / Кол. авторів. Полтава: ПП «Астроя», 2020. 240 с.

У колективній монографії викладено методи аналізу, обліку і планування діяльності підприємств. Розкрито питання маркетингової політики підприємств та оцінку її ефективності. Здійснено аналіз сучасного стану розвитку підприємств в галузях національної економіки України. Запропоновано системи економічної безпеки підприємств в умовах невизначеності. Означено пріоритети та інструменти покращення інтелектуально-кадрового забезпечення інноваційного розвитку підприємств туризму України. Запропоновано процес формування системи мотивації розвитку персоналу як основи ефективного функціонування сучасного підприємства; наведено реалії та перспективи використання інформаційних технологій для розвитку інвестування підприємств. Розроблено систему оцінювання антикризової стійкості підприємства на засадах збалансованої системи показників.

Миронець С. М. **Психологія діяльності міжнародних гуманітарних місій: теоретичні та прикладні аспекти** : монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2020. 712 с.

У монографії наведено ретроспективний аналіз утворення та розвитку міжнародного гуманітарного руху, розглянуто основні етапи становлення теорії та практики психології діяльності міжнародних гуманітарних місій та рятувально-оперативних операцій зведених рятувальних загонів ДСНС України. Визначено механізми злагодження та психологічного супроводу діяльності під час виконання завдань з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій транскордонного характеру та залучення до участі в них медиків Державної служби медицини катастроф. Проаналізовано міжнародний досвід місій країн Західної Європи та США, нормативно-правові аспекти їх діяльності відповідно до норм міжнародного права.

Призначено для науково-педагогічних та наукових працівників у галузі психології, міжнародного права та європейської інтеграції; фахівців, діяльність яких проходить в екстремальних умовах, ДСНС України, Збройних Сил України, Міністерства охорони здоров'я України; студентів, ад'юнктів, слухачів закладів вищої освіти.

Перелік рецензентів поточного номеру журналу

- Большаков М. М.** – доктор економічних наук, професор, почесний президент Сиктивкарського лісового інституту, Санкт-Петербурзький державний лісотехнічний університет, м. Сиктивкар, Росія.
e-mail: bolshakov@sfi.komi.com
- Буднікевич І. М.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу, інновацій та регіонального розвитку, Чернівецький національний університет ім. Федьковича, м. Чернівці, Україна.
e-mail: i.budnikevich@chnu.edu.ua
- Васильєв А. Й.** – доктор економічних наук, професор, Президент інженерної академії України, заступник директора з науково-технічної діяльності Інституту проблем машинобудування ім. А. М. Підгорного, м. Харків, Україна.
e-mail: eau.7788982@gmail.com
- Давидюк Т. В.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Економічний аналіз та облік», Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна.
e-mail: ekon.analiz@gmail.com
- Даніч В. М.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Економічна кібернетика та прикладна економіка», Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна.
e-mail: danichvitaly@gmail.com
- Дороніна М. С.** – доктор економічних наук, професор, професор, головний науковий співробітник, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України, м. Харків, Україна.
e-mail: doroninams@ukr.net
- Зеленко О. О.** – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри міжнародної економіки і туризму, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Сєверодонецьк, Україна.
e-mail: zelenko@i.ua
- Ільїна Л. І.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансового менеджменту, Сиктивкарський державний університет імені Питирима Сорокіна, м. Сиктивкар, Росія.
e-mail: luiza_ilina@mail.ru
- Клюс Ю. І.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри «Облік і оподаткування», Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, м. Сєверодонецьк, Україна.
e-mail: docentklus@gmail.com
- Кожушко Л. Ф.** – доктор технічних наук, професор, завідувач професор кафедри менеджменту Навчально-наукового Інституту економіки та менеджменту Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне, Україна.
e-mail: l.f.kozhushko@nuwm.edu.ua
- Криворотько Ю. В.** – доктор економічних наук, завідувач кафедри «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит», БІП – Інститут правознавства, м. Мінськ, Республіка Білорусь.
e-mail: Chair2011@mail.ru
- Матюшенко І. Ю.** - доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Міжнародні економічні відносини», Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, Харків, Україна.
e-mail: imatyushenko@karazin.ua
- Мінакова С. М.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Міжнародний бізнес та фінанси», Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна.
e-mail: smmnkv@gmail.com
- Момот Т. В.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри «Фінансово-економічна безпека, облік і аудит», Харківська національна академія міського господарства ім. О. М. Беке-това, м. Харків, Україна.
e-mail: tvmomot@gmail.com

- Нусратуллин В. К.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Загальна економічна теорія», Башкірський державний університет, м. Уфа, Російська Федерація.
e-mail: nvk-ufa@ Rambler.ru
- Павлов К. В.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Економіка та управління», Іжевська філія Російського університету кооперації, м. Іжевськ, Російська Федерація.
e-mail: kvp_ruk@mail.ru
- Савицька Н. Л.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри «Маркетинг», Харківський державний університет харчування та торгівлі, м. Харків, Україна.
e-mail: natalisavitska2010@gmail.com
- Фінагіна О. В.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри «Менеджмент та бізнес-адміністрування», Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси, Україна.
e-mail: finaginaov@gmail.com
- Ховрак І. В.** – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри обліку і фінансів, Кременчуцький національний університет ім. Михайла Остроградського, м. Кременчук, Україна.
e-mail: inna.khovrak@ukr.net
- Чернова О. А.** – доктор економічних наук, професор кафедри «Інформаційна економіка» Південного федерального університету, м. Ростов-на-Дону, Російська Федерація.
e-mail: chernova.olga71@yandex.ru
- Чужмарова С. І.** – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри «Банківська справа» Сиктивкарський державний університет імені Питирима Сорокіна, м. Сиктивкар, Росія.
e-mail: swetlana_ch@bk.ru
- Шерстюк Р. П.** – доктор економічних наук, доцент, проректор з економіки та розвитку, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, м. Тернопіль, Україна.
e-mail: romsher85@gmail.com
- Шульц С. Л.** – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу регіональної економічної політики, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», м. Київ, Україна.
e-mail: swetshul@i.ua

Шановні колеги, пропонуємо Вашій увазі
ВИМОГИ
щодо змісту та оформлення статей для подання в науково-виробничий журнал
«ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ»

Сфера розповсюдження науково-виробничого журналу «Часопис економічних реформ»: загальнодержавна, зарубіжна.

Наукові спеціальності, за якими можуть бути опубліковані статті:

- 051 Економіка;
- 071 Облік і оподаткування;
- 072 Фінанси, банківська справа та страхування;
- 073 Менеджмент;
- 075 Маркетинг;
- 076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність;
- 232 Соціальне забезпечення;
- 241 Готельно-ресторанна справа;
- 281 Публічне управління та адміністрування.

Програмні цілі науково-виробничого журналу
«Часопис економічних реформ»:

- висвітлення проблем соціально-економічного розвитку країни;
- поглиблене вивчення методологічних та прикладних проблем сучасної економіки;
- оприлюднення результатів досліджень у галузі економіки, менеджменту, організації виробництва та підприємництва;
- поширення досвіду реформувань у всіх сферах економічної діяльності;
- надання інформаційної підтримки аспірантам, докторантам та молодим вченим.

Рукописи статей, що будуть направлятися до журналу повинні бути набрані у текстовому редакторі Microsoft Word (файл повинний мати розширення *.doc або *.rtf), написані українською мовою (або російською, чи англійською – для громадян інших країн).

Обсяг статті – від 10 сторінок формату А4 (210x297 мм). Шрифт Times New Roman Суг № 14; Міжрядковий інтервал 1,5. Поля сторінок: усі – 20 мм (без колонтитів).

Структура статті повинна відповідати Постанові Президії ВАК України № 7-05/1 від 15.01.2003 р. ("Бюлетень ВАК України" № 1/2003) та мати такі **елементи**:

- *JEL classification codes* (за Системою класифікації Американської Економічної Асоціації (АЕА). Керівництво щодо обрання коду наведено в <https://www.aeaweb.org/>)
- *Постановка проблеми* в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.
- *Аналіз останніх досліджень і публікацій*, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які спирається автор;
 - *Формулювання мети статті.*
 - *Виклад основного матеріалу дослідження* з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.
 - *Висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень* у цьому напрямі.

ДО РУКОПISУ ДОДАЮТЬСЯ

- **зовнішня рецензія від доктора економічних наук** (НЕ з місця працевлаштування/навчання автора), завірена відповідним чином;
- **довідка про автора (трьома мовами)**, в якій вказуються прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь і вчене звання, зазначається посада й організація (повна назва структурного підрозділу), де працює автор, контактний телефон, електронна адреса, ORCID ID, назва статті та обрана тематична рубрика;
- **довідка про зовнішнього рецензента (трьома мовами)**, у якій вказуються прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь і вчене звання, посада й організація, де працює ре-

цензент, його контактний телефон та **обов'язково** електронна адреса;

- **витяг із протоколу** засідання кафедри, факультету або Вченої ради установи з рекомендацією статті до друку;
- **угода про передачу авторських прав** (за наявності співавторів – спільна, за підписами усіх) про те, що стаття є власною розробкою автора (авторів), ніде раніше не друкувалася і не знаходиться на розгляді в інших виданнях (зразок розміщено на <https://chasopys.jimdo.com>);
- **переклад повного тексту статті англійською мовою** (відповідно п. 2.9 Наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1111 від 17.10.2012 р.).

Пристатейний список літератури англійською мовою (References) повинен бути оформлений згідно APA (the American Psychological Association), приклад надається!

Окремою сторінкою наводять **анотації (вимоги до структури анотації наведені нижче), ключові слова, назва статті, прізвище, ім'я авторів трьома мовами** (українська, російська та англійська).

Формули подають у форматі *Microsoft Equation 2.0, 3.0 (4.0)*, вирівнюють по центру посередині тексту і нумерують в круглих дужках з правого краю.

Рисунки підписують і нумерують під рисунком по центру тексту.

Всі об'єкти в простих рисунках, які зроблені у Word, мають бути обов'язково згруповані.

Таблиці подають як окремі об'єкти у форматі *Word* з розмірами, приведеними до сторінки складання. Основний кегль таблиці 11, заголовок 12. Заголовки таблиць розміщують по центру сторінки, нумерація таблиць — по правому краю сторінки.

У текст статті можуть бути внесені редакційні правки без узгодження з автором.

Вимоги щодо анотації до статті:

Анотація повинна мати обсяг 1800-2000 знаків та має бути структурована українською (або мовою статті) та англійською мовами (Times New Roman, 11 пт.); Анотація повинна містити стисле формулювання змісту статті, не повторювати назву статті. Загальна структура анотації повинна містити:

- Постановка проблеми (*Formulation of the problem*);
- Мета дослідження (*The purpose of the research*);
- Об'єкт дослідження (*The object of the research*);
- Методи, використані в дослідженні (*The methods of the research*);
- Гіпотеза дослідження (*The hypothesis of the research*);
- Виклад основного матеріалу (стисло) (*The statement of basic materials*);
- Оригінальність та практична значимість дослідження (*The originality and practical significance of the research*);
- Висновки та перспективи подальших досліджень (*Conclusions and perspectives of further research*).

Приклади оформлення переліку літератури в статті англійською мовою (References):
Standard for references conforms to requirements **APA (the American Psychological Association)** :
<http://www.apastyle.org/>.

Journal articles with DOI:

Author, A. A. (Year of publication). Article Title. Journal Title, vol. (no.), pages. doi.
e.g. Monasturnyi, E.A. (2006). Innovative cluster. Innovations, 2, 38-43. doi:10.1037/0278-6133.24.2.225.

Journal articles without DOI:

Author, A. A. (Year of publication). Article Title. Journal Title, vol. (no.), pages.
e.g. Monasturnyi, E.A., & Kulik, J.A. (2005). Social and economic development. Economy of Region, 3, 39-52.
Monasturnyi, E. A. & Kulik, J.A. & Nulif, K.L. (2008). Social and economic development. Economy, 3, 52-67.

Books:

Author, A. A. (Year of publication). Title of book (Edition). Location: Publisher, pages.
e.g. Monasturnyi, E. A. (2006). Innovative cluster. Moscow: Nauka, 267.
Duncan, G. J., & Brooks-Gunn, J. (Eds.). (1997). Consequences of growing up poor. New York, NY: Russell Sage Foundation, 350.
Plath, S. (2000). The unabridged journals. K. V. Kukil (Ed.). New York, NY: Anchor, 680.

Chapter in a book:

Author, A. A., & Author, B. B. (Year of publication). Title of chapter. In A. A. Editor & B. B. Editor (Eds.), Title of book (pages of chapter). Location: Publisher.
e.g. Monasturnyi, E. A. (2006). Innovative cluster. In J. A. Kulik (Ed.), Innovations (pp. 12-21). Moscow: Nauka.

Electronic sources (Web publications):

Author, A. A., & Author, B. B. (Date of publication). Title of article. Title of Online Periodical, volume number (issue number if available). Retrieved from <http://www.someaddress.com/full/url/>.
e.g. Tatarin A. I. (2013). Self-development of regional socioeconomic systems as the need for Russia's federal development. Economy of Region, 4. Retrieved from <http://economyofregion.com/archive/2013/47/2164/pdf/>.

Кожна стаття, представлена в редакцію, за наявності переліченого пакету документів, позитивної зовнішньої рецензії, друкується згідно розкладу тиражування журналу, а саме чотири рази на рік (щокварталу).

Поточний номер журналу	1	2	3	4
Термін тиражування номеру журналу та опублікування в мережі Internet	31.03	30.06	30.09	31.12
Підсумковий строк надання статті до відповідного номеру журналу	20.02	20.05	20.08	20.11
Шановні автори, будь ласка, не затримуйте строк надання матеріалів. Це стане підґрунтям якісної та швидкої публікації Вашої наукової праці!				

Головний редактор

доктор економічних наук, професор Калінеску Тетяна Василівна

Відповідальний редактор

доктор економічних наук, доцент Ліхоносова Ганна Сергіївна

Статті подаються поштою за адресою:
Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
вул. Чкалова, 17, м. Харків, Україна, 61000 або надсилаються на e-mail:

a.likhonosova@gmail.com; tetyana.calinescu@gmail.com

<http://nti.khai.edu/ojs/index.php/cher>

<http://chasopys.jimdo.com>

Сподіваємося на плідну співпрацю!

ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

науково-виробничий журнал

№ 4 (40), 2020

Відповідальний за випуск

Л. А. Костирко

Оригінал-макет

Г. С. Ліхоносова

Підписано до друку 28.12.2020 р.
Формат 60x84 1/8. Гарнітура Times New Roman.
Умов. друк. арк. 12,1 Обл. вид. арк. 13,0
Наклад 50 пр. Замовлення № 121. Ціна вільна.

Видавці:

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля
93406, м. Сєвєродонецьк, Луганська обл., пр. Центральний, 59а
Телефон / факс (06452) 4-03-42
E-mail: uni.snu.edu@gmail.com
http://snu.edu.ua

Національний аерокосмічний університет
ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
61070, м. Харків, вул. Чкалова, 17
Телефон / факс (057) 788-48-14
E-mail: khai@khai.edu
http://khai.edu.ua

Виготовлювач:

Видавничий центр Національного аерокосмічного університету
ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
61070, м. Харків, вул. Чкалова, 17
izdat@khai.edu

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції: серія ДК № 391 від 30.03.2001 р.